

**ЎЗБЕКИСТОН РЕСПУБЛИКАСИ
ОЛИЙ ВА ЎРТА МАХСУС ТАЪЛИМ ВАЗИРЛИГИ
ТОШКЕНТ ДАВЛАТ ИҚТИСОДИЁТ УНИВЕРСИТЕТИ**

“КОРПОРАТИВ БОШҚАРУВ” КАФЕДРАСИ

А.Р.ИСМАЙЛОВ

ИНФРАТУЗИЛМА ИҚТИСОДИЁТИ

**ФАНИ БЎЙИЧА
ЎҚУВ-УСЛУБИЙ МАЖМУА**

Амалий машғулотлар учун

ТОШКЕНТ – 2016

УДК: 238 (156.64.72)

А. Исмаилов. “Инфратузилма иқтисодиёти” фани бўйича ўқув-услубий мажмуа. Амалий машғулот учун. – Тошкент: Иқтисодиёт, 2016 йил, 199 бет.

Ғоя муаллифи: иқтисод фанлари доктори, профессор Б.Ю. Ходиев

Такризчилар:

Н.Ўрмонов – “Корпоратив бошқарув” кафедраси доценти,
Р.Карлибаева – “Корпоратив бошқарув” кафедраси доценти.

“Корпоратив бошқарув” кафедрасининг 2016 йил 7 июлдаги 47-сонли мажлисида муҳокама қилинган.

Ўқув-услубий мажмуа Тошкент давлат иқтисодиёт университети ўқув услубий Кенгашининг 2016 йил “___” _____даги _____-сонли қарорига мувофиқ ўқув жараёнига татбиқ этиш учун тавсия этилган.

© Иқтисодиёт, 2016 йил

ЎҚУВ-УСЛУБИЙ МАЖМУАНИНГ ТАРКИБИЙ ТУЗИЛИШИ

(Амалий машғулотлар учун)

№	Мажмуанинг таркибий қисмлари	бетлар
	<u>Мажмуанинг қисқача аннотацияси</u>	4
I.	<u>Фаннинг меъёрий-услубий таъминоти</u>	6
1.	<u>Ўқув курси проспекти</u>	7
2.	Амалий машғулотлар режаси.....	18
II.	<u>Фаннинг мазмуни ва ахборот-ресурс таъминоти</u>	27
1.	<u>Амалий машғулотлар учун топшириқлар, кейс стади, вазиятли масалалар</u> ва тестлар.....	27
2.	<u>Мавзулар бўйича тақдимот слайдлари ва видео роликлар</u>	94
3.	<u>Даврий мустақил таълимга оид топшириқлар</u>	169
III.	<u>Фанни ўқитишнинг интерактив технологиялари</u>	171
1.	<u>Қўлланиладиган педагогик технологиялар шарҳи</u>	171
2.	<u>Глоссарийлар</u>	183
3.	<u>Тавсия этиладиган электрон журналлар ва интернет сайтлар</u>	193
4.	<u>Мавзуга оид адабиётлар, журналлар ва интернет тармоғидан олинган таркатма материаллар</u>	194

МАЖМУАНИНГ ҚИСҚАЧА АННОТАЦИЯСИ

Ўқув-услубий мажмуа – Тошкент давлат иқтисодиёт университетида бакалаврият ва магистратура таълим босқичларининг Ўқув режаларида ақс этган фанлар бўйича профессор-ўқитувчининг дарс жараёнига ўқув-услубий тайёрлигини тасдиқловчи энг муҳим мезон, меъёрий-услубий ҳужжатдир.

Мажмуаниннг асосий мақсади – авваломбор фаннинг ўқитувчиси, худди шунингдек талаба учун, фанни ҳар томонлама сермазмун, чуқур назарий, услубий ва амалий тарзда етказиш (талаба учун – ўзлаштириш) учун ягона ўқув-услубий ва ахборот-ресурс манбаини яратиш ҳисобланади.

Ўқув-услубий мажмуа [Тошкент](#) давлат иқтисодиёт университети бакалаврият таълим йўналишлари учун мўлжалланган бўлиб, у жумладан қуйидаги таркибий тузилишга эга:

- *фаннинг меъёрий-услубий таъминоти,*
- *фаннинг мазмуни ва ахборот-ресурс таъминоти,*
- *фанни ўқитишнинг интерактив технологиялари,*
- *талабаларнинг билимини баҳолаш услубиёти,*
- *қўшимча электрон таълим ресурсларини ўз ичига олган.*

Илғор хорижий тажриба билан узвийлик.

Мазкур мажмуа илғор хорижий тажрибани кенг ўрганиш, умумлаштириш ва ундан таълим ва тадқиқотлар жараёнида самарали фойдаланиш маҳсулидир.

Ўзбекистон Республикаси Президентининг 2016 йил 26 май қарорида олий ўқув юртлари “жаҳоннинг ривожланган мамлакатларидаги етакчи университетлар ва олий ўқув юртлари билан қалин ҳамкорлик доирасида кенг кўламда иштирок этган ҳолда 2016/2017 ўқув йили бошлангунга қадар барча ўқув режалари ва дастурлари тубдан қайта ишлаб чиқилишини ниҳоясига етказишни таъминласин, фанларни ўқитишнинг эскирган, умрини ўтаб бўлган ёндашув ва услубларидан батамом воз кечишни, бакалаврият ва магистратурада жаҳон фани ва илғор педагогик технологияларнинг замонавий ютуқларига асосланган янги ўқув режалари ва дастурларини жорий этишни, шунингдек, таълим жараёнида уларни амалга ошириш ҳамда олий маълумотли мутахассислар тайёрлаш сифатини ошириш учун. етакчи хорижий олимлар ва ўқитувчиларни жалб этишни назарда тутсин”¹ деб алоҳида таъкидланган.

Ушбу қарорда белгиланган вазифаларни амалга ошириш мақсадида таълим ва тадқиқотларнинг мазкур ахборот-ресурс манбаини ишлаб чиқишда Данкин Университети, Массачусетс Технология институти ва Нью-Йорк Давлат Университети (АҚШ), Оксфорд Университети, Бат Университети ва Лондон Метрополитен Университети (Буюк Британия), Бремерхафен Университети (Германия), Васеда Университети (Япония), Кемёнг Университети (Корея Республикаси), Шанхай Университети (ХХР) ва бошқа етакчи хорижий университетлар бой ижобий тажрибасидан самарали фойдаланилди.

Мажмуани такомиллаштириш масалалари.

---

¹Ўзбекистон Республикаси Президентининг 2016 йил 26 майдаги “2016/2017 ўқув йилида Ўзбекистон Республикаси олий таълим муассасаларида ўқишга қабул қилиш тўғрисида”ги қарори. “Халқ сўзи” газетаси, 2016 йил 27 май, №103 (6538). Б. 1

Электрон ўқув-услубий мажмуа ўқув йили мобайнида халқаро ва миллий иқтисодиёт тизимидаги ўзгаришлар ва тенденциялар, янги қабул қилинган қонунлар, фармонлар ва қарорларни, хорижда ва республикада чоп этилган янги ўқув ва илмий адабиётларни, фан-техника ва технология борасида эришилган янги ютуқларни ҳисобга олган ҳолда мунтазам такомиллаштирилиб борилади.

“Инфратузилма иқтисодиёти” фани ўз ичига қуйидаги вазифаларни олади:

- биринчидан, талабаларга миллий инфратузилмалар рақобатбардошлигини ошириш учун зарур бўлган замонавий андозаларга жавоб берадиган назарий-амалий профессионал билимларни мустаҳкамлаш;

- иккинчидан, инфратузилманинг моҳияти, таркиби ва асосий тушунчаларини изоҳлаш;

- учинчидан, инфратузилма иқтисодиёти ва унинг таркибий қисмлари ҳамда иқтисодий негизларини асослаш;

- тўртинчидан, инфратузилма хизматлари ривожланишининг асосий йўналишларни таҳлил этиш;

- бешинчидан, инфратузилма иқтисодиёти самарадорлигининг асосий кўрсаткичларини таҳлил этишни, ва қарорлар қабул қилишни ўрганади.

Шунингдек, “Инфратузилма иқтисодиёти” фани фундаментал фанлардан бири бўлиб, бошқа иқтисодий фанларни чуқур ўрганишда асос бўлиб хизмат қилади.

ФАННИНГ МЕЪЁРИЙ-УСЛУБИЙ ТАЪМИНОТИ

ЎҚУВ КУРСИНИНГ ПРОСПЕКТИ

ИНФРАТУЗИЛМА ИҚТИСОДИЁТИ ЎҚУВ КУРСИНИНГ ПРОСПЕКТИ

(2016/2017 ўқув йили)

Ўқув курсининг тўлиқ номи	Инфратузилма иқтисодиёти		
Курснинг қисқача номи	ИИ	Код: ИИ	
Кафедра	Корпоратив бошқарув		
Ўқитувчи ҳақида маълумот	А. Исмаилов		ismailovallayor@ mail.ru
Семестр ва ўқув курсининг давомийлиги	7-семестр, 19 ҳафта		
Ўқув соатлари ҳажми	Жами	94	
	шунингдек		
	маъруза	38	
	семинар		
	амалий	56	
	мустақил таълим	75	
	5230100	Иқтисодиёт (инфратузилма)	
Ўқув курсининг статуси	Асосий ўқув курси		
Дастлабки тайёргарлик	Курс “Иқтисодиёт назарияси”, “Ишлаб чиқариш инфратузилмаси” фанларидан ўзлаштирилган билимларга асосланади.		
Курснинг предмети ва мазмуни: Курснинг предмети инфратузилмаларнинг ижтимоий-иқтисодий хусусиятларини ўрганишдан иборат. Курс инфратузилма иқтисодиёти ва инфратузилма объектларининг моҳияти ҳақидаги тасаввурларни шакллантириш мақсадида инфратузилма соҳасини назарий ва амалий томонларини ўрганишга йўналтирилган. Курсни ўқитишнинг мақсади ва вазифалари: Фанни ўқитишдан мақсад-талабаларга инфратузилма тизимини бошқаришда зарур бўлган замонавий андозаларга жавоб берадиган назарий-амалий профессионал билимларни мустаҳкамлашга ҳамда шакллантиришга қаратилган. Фаннинг вазифаси-талабаларга инфратузилманинг моҳияти, таркиби ва асосий тушунчаларини изоҳлаш; - инфратузилма иқтисодиёти ва унинг таркибий қисмлари ҳамда иқтисодий негизларини асослаш; - инфратузилма хизматлари ва уларнинг ривожланишини, асосий йўналишларни таҳлил этиш; - инфратузилма иқтисодиётининг самарадорлиги ва уларнинг асосий			

кўрсаткичларини таҳлил этишни, ва қарорлар қабул қилишдан иборатдир.

“Инфратузилма иқтисодиёти” ўқув фанини ўзлаштириш жараёнида амалга ошириладиган масалалар доирасида бакалавр:

-инфратузилма моҳияти ва унинг туркумланиши; бозор иқтисодиётига ўтишнинг миллий концепцияси; Ўзбекистонда иқтисодиётни модернизациялаш шароитида бозор инфратузилмалари ва уларнинг таркиби ва босқичлари; инфратузилма иқтисодиёти самарадорлиги ва унга таъсир қилувчи омилларини билиши керак;

-инфратузилманинг иқтисодий ривожланишдаги роли; илғор чет эл тажрибасини билиши ва иш юритиш усулларини эгаллаши; корхона инфратузилмаси фаолиятини таҳлил қилишнинг асосий йўналишлари бўйича кўникмаларига эга бўлиши керак.

-инфратузилма хизматлари ва уларнинг ривожланиши; миллий иқтисодиёт инфратузилма соҳаларида содир бўлаётган жараёнлар ва ўзгаришларни таҳлили; инфратузилмани ривожланишида инвестициянинг роли; ривожланган мамлакатларни бу борадаги илғор тажрибаларини ўрганиш ва уларни амалиётга қўллаш бўйича хулоса ва таклифларни шакиллантириш ва тавсиялар бериш; илмий адабиётларни ўқитиш, киёсий таҳлил қилиш ва иқтисодий статистик материалларни танлаш ва таҳлил қилиш малакаларига эга бўлиши керак.

Курснинг тематик таркиби ва мазмуни

№	Мавзулар номи	Аудитория соатлари			Мустақил иш	Жами
		жами	шу жумладан			
			маъру за	амалий (семинар)		
1	2	3	4	5	6	7
7-семестр						
1.	“Инфратузилма иқтисодиёти” фанининг предмети, усуллари ва асосий вазифалари	6	2	4	5	11
2.	Инфратузилманинг моҳияти, таркиби ва туркумлаштириш	8	4	4	5	11
3.	Инфратузилмалар ривожланиши ва макроиқтисодий ўсишнинг ўзаро алоқадорлиги	6	2	4	5	11
4.	Бозор инфратузилмаси ва унинг таркибий тузилиши	8	4	4	5	13
5.	Ёқилғи энергетика мажмуи ва унинг инфратузилма иқтисодиётидаги роли	8	4	4	5	13
6.	Транспорт тизими ва иқтисодиётнинг транспорт транспорт инфратузилмаси	8	4	4	5	13

7.	Автомобиль йўли инфратузилмаси	6	2	4	5	9
8.	АКТ тизими ва унинг ривожланиш тенденциялари	6	2	4	5	9
9.	Инфратузилма соҳасида инвестициялар ва уларнинг иқтисодий самарадорлиги	8	4	4	5	13
10.	Ижтимоий инфратузилма аҳоли ҳаёт даражасини оширишнинг асосий йўналиши	8	4	4	6	14
11.	Инновацион инфратузилма иқтисодий ривожланишнинг омили	6	2	4	6	12
12.	Кичик бизнес ва тадбиркорликни ривожлантиришда "Outsourcing" (Аутсорсинг) инфратузилмаси хизматлари	8	4	4	6	12
13.	Халқаро интеграцион ташкилотлар ва инфратузилмалар	6	2	4	6	12
14.	Бозор иқтисодиёти ривожланган давлатларнинг инфратузилма иқтисодиётидаги илғор хорижий тажрибаларини ўрганиш	6	2	4	6	12
	Жами	94	38	56	75	169

1-мавзу. “Инфратузилма иқтисодиёти” фанининг предмети, усуллари ва асосий вазифалари.

Инфратузилма иқтисодиёти фанининг предмети. Инфратузилма иқтисодиёти фанининг асосий вазифалари. Фан ўрганадиган асосий усуллар. 2011-2015 йилларда Ўзбекистон Республикаси саноатини ривожлантиришнинг устувор йўналишлари тўғрисидаги қарори ва “Кексаларни эъзозлаш йили” Давлат дастурига кирган устувор вазифалар ва уларни амалга оширишнинг иқтисодий асослари. Инфратузилма иқтисодиёти фанининг бошқа иқтисодий фанлар билан ўзаро алоқаси.

2-мавзу. Инфратузилманинг моҳияти, таркиби ва туркумлаштириш.

Инфратузилманинг моҳияти, аҳамияти ва вазифалари. Инфратузилманинг туркумлаштирилиши, унинг таркиби. Инфратузилма иқтисодиёти моҳияти, аҳамияти ва вазифалари. Ижтимоий инфратузилманинг асосий вазифаси. Республикада

инфратузилманинг таркибий элементлари. Инфратузилманинг ижтимоий- иқтисодий ишлаб чиқариш учун нормал шарт-шароитларни таъминловчи тармоқ эканлиги.

3-мавзу. Инфратузилмалар ривожланиши ва макроиқтисодий ўсишнинг ўзаро алоқадорлиги.

Инфратузилманинг иқтисодий ривожланишдаги роли. Макроиқтисодий ўсиш ва унинг турлари. Инфратузилмалар билан макроиқтисодий ўсиш ўзаро алоқалари. Иқтисодиётни модернизациялаш шароитида инфратузилмани ривожлантиришнинг аҳамияти.

4-мавзу. Бозор инфратузилмаси ва унинг таркибий тузилиши.

Давлатнинг кредит тизими, функциялари ва ўзига хос хусусиятларини илмий тадқиқ этиш. Суғурта фаолиятини ташкил этиш ва илмий баҳолаш. Биржалар фаолиятини бошқариш ва таҳлил этиш. Реклама агентликлари хизмати ва уларни илмий тадқиқ этиш. Савдо воситачилик корхоналарини фаолиятини илмий баҳолаш.

5-мавзу. Ёқилғи энергетика мажмуи ва унинг инфратузилма иқтисодиётидаги роли.

Иқтисодиётни ривожланишида ёқилғи-энергетиканинг роли. Иқтисодиёт тармоқларини энергия билан таъминлашнинг ҳозирги ҳолати. Электр энергияси таъминоти ва уни ривожлантириш йўллари. Энергоресурслардан самарали фойдаланиш кўрсаткичлари. Энергоресурсларнинг турли манбаларидан фойдаланишни кенгайтириш йўллари.

6-мавзу. Транспорт тизими ва иқтисодиётнинг транспорт инфратузилмаси.

Транспорт инфратузилмасининг ривожланиш тенденциялари. Транспорт инфратузилмасининг иқтисодий кўрсаткичлари. Темир йўл траснпорти тизими ва унинг иқтисодиётдаги роли. Шаҳарларда траснпорт инфратузилмасини такомиллаштириш масалалари.

7-мавзу. Авомобиль йўли инфратузилмаси.

Йўл инфратузилмасининг моҳияти ва асосий тушунчалари. Автомобиль транспорти тизими. Транспорт ва юк ташиш тизимида йўл инфратузилмасининг роли. Халқаро автомагистрал ва ягона миллий автомобиль транспорт тизимини яратиш. Миллий автомагистрал ёқаси ва темир йўллар бўйлаб инфратузилма ва сервис объектларини ташкил этиш ва такомиллаштириш.

8-мавзу. АКТ тизими ва унинг ривожланиш тенденциялари.

Ўзбекистон телекоммуникациялари тизими. Ахборот инфратузилмасининг ривожланиш кўрсаткичлари таҳлили. Уяли алоқа инфратузилмаси. Интернет хизматлари ва маълумотлар узатиш тармоқлари тизими. Республикада АКТ ривожлантириш йўналишлари. АКТ хизматлари фойдаланиш имкониятлари ва йўллари кенгайтириш.

9-мавзу. Инфратузилма соҳасида инвестициялар ва уларнинг иқтисодий самарадорлиги.

Инфратузилма соҳасига инвестицияларни жалб этиш зарурлиги ва аҳамияти. Инфратузилма соҳасига сарфланаётган инвестицияларнинг манбалари ва уларнинг сарфланиш йўналишлари. Инфратузилма соҳасига хорижий инвестицияларни жалб қилишни кенгайтириш.

10-мавзу. Ижтимоий инфратузилма аҳоли ҳаёт даражасини оширишнинг асосий йўналиши.

Маданият ва хордиқ чиқариш инфратузилмаси. Соғлиқни сақлаш тизими инфратузилмаси. Таълим тизими инфратузилмаси. Жисмоний тарбия ва спорт инфратузилмаси.

11-мавзу. Инновацион инфратузилма иқтисодий ривожланишнинг омили.

Инновациялар ва уни жамият тараққиётидаги ўрни. Интеллектуал мулк ва унинг тижоратлашуви. Инновацияларни ривожлантиришнинг хорижий мамлакатлар тажрибаси.

12-мавзу. Кичик бизнес ва тадбиркорликни ривожлантиришда "Out sourcing" (Аутсорсинг) инфратузилмаси хизматлари.

Кичик бизнес ва тадбиркорликда меҳнат тақсимоти ва унимдорликни оширишда аутсорсинг хизматлари. Консалтинг, трейнинг корхоналари хизматлари. Бухгалтерия ва аудит, молия корхоналари хизматлари. Head hunting (хедхантинг), call centre (кол центр), маркетинг агентликлари хизматлари

13-мавзу. Халқаро интеграцион ташкилотлар ва инфратузилмалар.

Халқаро инфратузилманинг таркибий қисмлари. Халқаро интеграцион ташкилотлар ва уларнинг марказлари Халқаро молиявий ташкилотларнинг фаолияти.

14-мавзу. Бозор иқтисодиёти ривожланган давлатларнинг инфратузилма иқтисодиётидаги илғор хорижий тажрибаларини ўрганиш.

Иқтисодиёти барқарор ривожланган давлатларда инфратузилмани ташкил топиши. Инфратузилма объектларини иқтисодий таҳлили. Халқаро тажрибаларни ўзаро алмашиш.

Таълим бериш ва ўқитиш услуги	Маъруза, амалий машғулотлар, мустақил ишлар (давра столи, кейс стади, мастер-класслар)		
Мустақил ишлар	Ўқув лойиҳалар, гуруҳли тақдимот, рефератлар, кейслар, маърузалар, кроссвордлар, постер, проспект, эссе ва ҳ.к.		
Маслаҳатлар ва топшириқларни топшириш вақти	Сешанба Пайшанба	14.00-16.00 10.00-12.00	Ауд. 1/408 Ауд. 1/408
Билимларни баҳолаш усуллари, мезонлари, ва тартиби			
Баҳолаш усуллари	Экспресс тестлар, ёзма ишлар, оғзаки сўров, презентациялар ва ҳ.к.		
Баҳолаш мезонлари	86-100 балл - «аъло»: Фанга оид назарий ва услубий тушунчаларни тўла ўзлаштира олиш; фанга оид кўрсаткичларни иқтисодий таҳлил қилишда ижодий фикрлай олиш; ўрганилаётган жараёнлар ҳақида мустақил мушоҳада юритиш; меҳнат муносабатларига оид таҳлил натижаларини тўғри акс эттира олиш; ўрганилаётган жараёнга таъсир этувчи омилларни аниқлаш ва уларга тўла баҳо бериш; таҳлил натижалари асосида вазиятга тўғри ва холисона баҳо бериш;		

	ўрганилаётган иқтисодий ходиса ва жараён тўғрисида тасаввурга эга бўлиш; ўрганилаётган жараёнларни аналитик жадваллар орқали таҳлил этиш ва тегишли қарорлар қабул қилиш. 71-85 балл - «яхши»: ўрганилаётган жараёнлар ҳақида мустақил мушоҳада юритиш; таҳлил натижаларини тўғри акс эттира олиш; ўрганилаётган иқтисодий ходиса ва жараён тўғрисида тасаввурга эга бўлиш; ўрганилаётган жараёнга таъсир этувчи омилларни аниқлаш ва уларга тўла баҳо бериш; ўрганилаётган жараёнларни жадваллар орқали таҳлил этиш ва тегишли қарорлар қабул қилиш. 55-70 балл- «қониқарли»: ўрганилаётган жараёнга таъсир этувчи омилларни аниқлаш ва уларга тўла баҳо бериш; ўрганилаётган иқтисодий ходиса ва жараён тўғрисида тасаввурга эга бўлиш; ўрганилаётган жараёнларни аналитик жадваллар орқали таҳлил этиш. 0-54 балл -«қониқарсиз»: Ўтилганфаннинг назарий ва услубий асосларини билмаслик; иқтисодий ходиса ва жараёнларни таҳлил этиш бўйича тасаввурга эга эмаслик; ўрганилаётган жараёнларга иқтисодий усулларни қўллай олмаслик.		
Баҳолаш жараёни	Рейтинг баҳолаш турлари	Макс.б алл	Ўтқозиш вақти
	Жорий назорат	35	
	Маъруза машғулотларда фаоллиги, мунтазам равишда конспект юритиши учун	6	Семестр давомида
	Мустақил таълим топширик-ларининг ўз вақтида ва сифатли бажарилиши	9	
	Амалий машғулотларда фаоллиги, саволларга тўғри жавоб берганлиги, амалий топшириқларни бажарганлиги учун	20	
	Оралик назорат		
Биринчи оралик назорат ёзма иш (амалий	15	10-ҳафта	

	машғулот ўқитувчиси томонидан қабул қилинади). Иккинчи оралиқ назорат (маърузачи ўқитувчиси томонидан қабул қилинади). Иккинчи оралиқ назорат 2 босқичда амалга оширилади. Биринчи босқич, 10 балл-талаба якка тартибда топшириқлар олади ва ҳимоя қилади. Иккинчи босқич, 10 балл-талабалар кичик гуруҳларга бўлинади (ҳар бир гуруҳда талабалар сони 5-7 тагача бўлиши мумкин), ҳар бир гуруҳга алоҳида топшириқлар берилади ва ҳимоя қабул қилинади. Топшириқлар 2-3-ҳафталар оралиғида талабаларга бириктирилади. Гуруҳнинг фаоллиги, берил-ган топшириқни назарий ва амалий жиҳатдан ёритили-ши, хулосаларнинг манти-қий боғлиқлиги, креатив мулоҳазаларнинг мавжуд-лиги, ҳуқуқий-норматив ҳужжатларни билиши ва бошқа талабларга мослиги ҳисобга олинади. Гуруҳдаги ҳар бир талабага 0-10 оралиғида бир хил балл қўйилади. Ҳимоя кафедра мудирин томонидан тасдиқ-ланган график асосида дарс машғулотларидан сўнг таш-кил этилади.		
		20	17-ҳафта
	Яқуний назорат	30	20-ҳафта
	Ёзма иш	30	
	ЖАМИ	100	

Ахборот ресурс база	
Асосий адабиётлар	1. Белых Л.П. «Реструктуризация предприятия». Учебное пособие. - Москва.: «ЮНИТИ-ДАТА», 2007 г.- 350 с. 2. Горфинкель.В.Я. «Экономика предприятия». Учебник. - М.: «ЮНИТИ-ДАТА», 2008 г. – 450 с. 3. Кузнецова А.И. Инфраструктура: Вопросы теории, методологии и прикладные аспекты современного инфраструктурного обустройства. Геоэкономический подход. М.:Кои Книга, 2010.-456 с. 4. Носова С.С. Основы экономики: учеб. М.: КНОРУС, 2009, 312 с.
Қўшимча адабиётлар	1. Каримов И.А. «Бош мақсадимиз - мавжуд қийинчиликларга қарамасдан, олиб бораётган ислохотларни, иқтисодиётимизда таркибий ўзгаришларни изчил давом эттириш, хусусий мулкчилик, кичик бизнес ва тадбиркорликка янада кенг йўл очиб бериш ҳисобидан олдинга юришдир». // Халқ сўзи газетаси. 2016 йил 16 январь, №11 (6164). 2. Каримов И.А. 2015 йилда иқтисодиётимизда туб таркибий ўзгаришларни амалга ошириш, модернизация ва диверсификация жараёнларини изчил давом эттириш ҳисобидан хусусий мулк ва хусусий тадбиркорликка кенг йўл очиб бериш – устувор вазифамиздир. // Халқ сўзи. 2015 йил 17 январь, №11 (6164). 3. Каримов И.А. “2012 йил Ватанимиз тараққиётини янги босқичга кўтарадиган йил бўлади”.– Т.: Ўзбекистон, 2012. - 36 б. 4. Ўзбекистон Республикаси Президенти Ислом Каримовнинг “2012 йил Ватанимиз тараққиётини янги босқичга кўтарадиган йил бўлади” мавзусидаги маърузасини ўрганиш бўйича ўқув-услубий қўлланма.– Т.: Иқтисодиёт, 2012. – 282 б. 5. Ўзбекистон Республикаси Президенти Ислом Каримовнинг Ўзбекистон Республикаси Олий Мажлиси Қонунчилик палатаси ва Сенатининг 2010 йил 12 ноябрдаги қўшма мажлисидаги “Мамлакатимизда демократик ислохотларни янада чуқурлаштириш ва фуқаролик жамиятини ривожлантириш концепцияси” мавзусидаги маърузасини ўрганиш бўйича ўқув-услубий мажмуа. – Т.: Иқтисодиёт, 2010. – 281 б. 6. Каримов И.А. Жаҳон молиявий-иқтисодий инқирози, Ўзбекистон шароитида уни бартараф этишнинг йўллари ва чоралари. – Т.: Ўзбекистон, 2009. - 56 б. 7. Горфинкель.В.Я. «Экономика предприятия». Учебник. - М.: «ЮНИТИ-ДАТА», 2008 г. – 450 с. 8. Иванов А.Е., Иванькова М.А. Менеджмент: учебный минимум. –М.: «Юриспруденция», 2008.-32 с. 9. Ишмухамедов А.Э., Каланов Б.З., Каланова М.З., Суннатов М.Н. Ижтимоий соҳа иқтисодиёти. Дарслик. - Т.: ТДИУ, 2007.- 380 с.

	10. Ивашковский. С.Н. «Макроэкономика». Учебник. – М.: «Дело», 2004 г.- 380 с.
Норматив-хуқуқий ҳужжатлар	1. Ўзбекистон Республикасининг “Рақобат тўғрисида”ги қонуни. www.lex.uz 2. “2009-2014 йилларда ишлаб чиқаришни модернизация қилиш, техникавий ва технологик қайта жиҳозлаш бўйича энг муҳим лойиҳаларни амалга ошириш чора-тадбирлари дастури тўғрисида” Ўзбекистон Республикаси Президентининг 2009 йил 12 мартдаги ПҚ–1072-сон қарори 3. “Кичик бизнес ва хусусий тадбиркорликни янада ривожлантириш учун қулай ишбилармонлик муҳитини шакллантиришга доир қўшимча чора-тадбирлар тўғрисида”ги ПФ-4354-сонли фармони. 2011 йил 24 август. 4. “Бюрократик тўсиқларни бартараф этиш ва тадбиркорлик фаолияти эркинлигини янада ошириш чора-тадбирлари тўғрисида”ги ПҚ-1604-сонли қарори. 2011 йил 25 август. 5. “Биржалар ва биржа фаолияти тўғрисида”ги Ўзбекистон Республикаси қонуни. Янги таҳрир. 2001 йил 29 август. 6. “Акциядорлик жамиятлари ва акциядорлар ҳуқуқларини ҳимоялаш тўғрисида”ги қонуни 05.05.2014 йил. 7. Ўзбекистон Республикаси Президентининг “Ўзбекистон Республикасининг 2015 йилги асосий макроиктисодий кўрсаткичлари прогнози ва Давлат бюджети параметрлари тўғрисида”ги қарори “Ўзбекистон Республикаси қонун ҳужжатлари тўплами”, 15.12.2014 йилдаги 50 (654)-сон, 590-модда 8. Ўзбекистон Республикаси Президентининг 2010 йил 21 декабрдаги ПҚ-1446-сонли “2011-2015 йилларда инфратузилмани, транспорт ва коммуникация қурилишини ривожлантиришни жадаллаштириш тўғрисида”ги қарори. 9. Ўзбекистон Республикаси Президентининг 2010 йил 26 ноябрдаги ПҚ-1438-сонли “2011-2015 йилларда республика молия-банк тизимини янада ислоҳ қилиш ва барқарорлигини ошириш ҳамда юқори халқаро рейтинг кўрсаткичларига эришишнинг устувор йўналишлари тўғрисида”ги қарори. 10. Ўзбекистон Республикаси Президентининг 2009 йил 20 январдаги ПҚ-1041-сонли “Ишлаб чиқариш ва ижтимоий инфратузилмани янада ривожлантириш юзасидан қўшимча чора-тадбирлар тўғрисида”ги қарори
Илмий журналлар	Экономическое обозрение, Иқтисодиёт ва таълим, Вопросы экономики
Даврий нашрлар	Народное слово, Халқ сўзи, Бизнес даили.
Статистик нашрлар	1. Статистический ежегодник регионов Узбекистана. 2014. –Т.: Госкомстат Узбекистана. 2015. - 130 с.

	2. Статистическое обозрение Узбекистана. 2008-2015. 3. Узбекистан в цифрах. 2014. – Т.:, Госкомстат Узбекистана 2015. – 188 с.
Интернет ресурслар	1. www.economics.ru 2. www.ved.ru 3. www.ser.uz 4. www.uza.uz 5. www.ifmr.uz 6. www.lex.uz 7. www.ziyonet.uz 8. www.gkki.uz

---

АМАЛИЙ МАШҒУЛОТЛАР РЕЖАСИ

МАЪРУЗА МАШҒУЛОТЛАРИ РЕЖАСИ

1-мавзу. “Инфратузилма иқтисодиёти” фанининг предмети, усуллари ва асосий вазифалари (2 соат)

- 1.1. Инфратузилма иқтисодиёти фанининг предмети
- 1.2. Инфратузилма иқтисодиёти фанининг асосий вазифалари.
- 1.3. Инфратузилма иқтисодиёти фанининг бошқа иқтисодий фанлар билан ўзаро алоқаси
- 1.4. Инфратузилманинг моҳияти, аҳамияти ва вазифалари

Қўлланиладиган педагогик технологиялар: ақлий ҳужум, гуруҳларда ишлаш, блиц-сўров.

1-мавзу бўйича тавсия этилган адабиётлар

1. Ўзбекистон Республикасининг «Рақобат тўғрисида»ги Қонуни. 2012 йил, 6 январь.
2. Каримов И.А.. Жаҳон молиявий-иқтисодий инқирози, Ўзбекистон шароитида уни бартараф этишнинг йўллари ва чоралари. -Т.: Ўзбекистон, 2009.-56 б.
3. By Bill Wiseman. Infrastructure and economic development: An interview with John Rice. <http://economictimes.indiatimes.com/>
4. Road Infrastructure in Economically Underdeveloped North-east India
5. A District Level Study
6. Journal of Infrastructure Development: “A Research Note on the Public–Private Partnership of India’s Infrastructure Development” Nagesha G. and K. Gayithri
6. Ш.Шодмонов, У.Ғофуров. Иқтисодиёт назарияси Дарслик. ТДИУ, 2010 йил. 568 б.

2-мавзу. Инфратузилманинг моҳияти, таркиби ва туркумлаштириш (4 соат)

- 2.1. Инфратузилманинг моҳияти, аҳамияти ва вазифалари.
- 2.2. Инфратузилманинг туркумлаштирилиши, унинг таркиби
- 2.3. Инфратузилма иқтисодиёти моҳияти ва вазифалари.
- 2.4. Ижтимоий инфратузилманинг асосий вазифаси
- 2.5. Инфратузилманинг ижтимоий – иқтисодий ишлаб чиқариш учун нормал шарт-шароитларни таъминловчи тармоқ ва саноат мажмуи эканлиги.
- 2.6. Иқтисодиётни модернизациялаш шароитида инфратузилмани ривожлантиришнинг аҳамияти.

Қўлланиладиган педагогик технологиялар: инсерт техникаси, Нилуфар гули, гуруҳларда ишлаш.

2-мавзу бўйича тавсия этилган адабиётлар

1. Ўзбекистон Республикасининг «Рақобат тўғрисида»ги Қонуни. 2012 йил, 6 январь.
2. Каримов И.А.. Жаҳон молиявий-иқтисодий инқирози, Ўзбекистон шароитида уни бартараф этишнинг йўллари ва чоралари. -Т.: Ўзбекистон, 2009.-56 б.
3. By Bill Wiseman. Infrastructure and economic development: An interview with John Rice. <http://economictimes.indiatimes.com/>
4. Road Infrastructure in Economically Underdeveloped North-east India
5. A District Level Study
6. Journal of Infrastructure Development: “A Research Note on the Public–Private Partnership of India’s Infrastructure Development” Nagesha G. and K. Gayithri
6. Ш.Шодмонов, У.Ғофуров. Иқтисодиёт назарияси Дарслик. ТДИУ, 2010 йил. 568 б.
7. Количественные методы в экономических исследованиях: Учебник для вузов /Под ред. Ш.В.Грачевой, М.Н.Фадеевой, Ю.Н.Черёмных. -М.: ЮНИТИ–ДАНА, 2012.

3-мавзу. Инфратузилмалар ривожланиши ва макроиқтисодий ўсишнинг ўзаро алоқадорлиги (2 соат)

- 3.1. Инфратузилманинг иқтисодий ривожланишдаги роли
- 3.2. Макроиқтисодий ўсиш ва унинг турлари.
- 3.3. Инфратузилмалар билан макроиқтисодий ўсиш ўзаро алоқалари
- 3.4. Ялпи ички маҳсулот ва бошқа макроиқтисодий кўрсаткичларда инфратузилма соҳаларининг ўрни.

Қўлланиладиган педагогик технологиялар: Эксперт баҳолаш, Дельфи усули, Нилуфар гули.

3-мавзу бўйича тавсия этилган адабиётлар

1. Ўзбекистон Республикасининг «Рақобат тўғрисида»ги Қонуни. 2012 йил, 6 январь.
2. Каримов И.А.. Жаҳон молиявий-иқтисодий инқирози, Ўзбекистон шароитида уни бартараф этишнинг йўллари ва чоралари. -Т.: Ўзбекистон, 2009.-56 б.
3. By Bill Wiseman. Infrastructure and economic development: An interview with John Rice. <http://economictimes.indiatimes.com/>
4. Road Infrastructure in Economically Underdeveloped North-east India
5. A District Level Study
6. Journal of Infrastructure Development: “A Research Note on the Public–Private Partnership of India’s Infrastructure Development” Nagesha G. and K. Gayithri
6. Ш.Шодмонов, У.Ғофуров. Иқтисодиёт назарияси Дарслик. ТДИУ, 2010 йил. 568 б.
7. Количественные методы в экономических исследованиях: Учебник для вузов /Под ред. Ш.В.Грачевой, М.Н.Фадеевой, Ю.Н.Черёмных. -М.: ЮНИТИ–ДАНА, 2012.

8. Горбунов В.К. Математическая модель потребительского спроса. Теория и прикладной потенциал. -М.: Экономика, 2012.

4-мавзу. Бозор инфратузилмаси ва унинг таркибий тузилиши (4 соат)

4.1. Бозор инфратузилмаси ва унинг функциялари.

4.2. Кредит тизимини ўзига хос хусусиятларини илмий тадқиқ этиш 4.3 . Умумий талабни прогнозлаш

4.4. Суғурта фаолиятини ташкил этиш ва илмий баҳолаш

4.5. Биржалар фаолиятини бошқариш ва таҳлил этиш

4.6. Савдо воситачилик корхоналарини фаолиятини илмий баҳолаш

Қўлланиладиган педагогик технологиялар: Жамоада ишлаш, балиқ скелети.

4-мавзу бўйича тавсия этилган адабиётлар

1. Ўзбекистон Республикасининг «Рақобат тўғрисида»ги Қонуни. 2012 йил, 6 январь.
2. Каримов И.А.. Жаҳон молиявий-иқтисодий инқирози, Ўзбекистон шароитида уни бартараф этишнинг йўллари ва чоралари. -Т.: Ўзбекистон, 2009.-56 б.
3. By Bill Wiseman. Infrastructure and economic development: An interview with John Rice. <http://economictimes.indiatimes.com/>
4. Road Infrastructure in Economically Underdeveloped North-east India
5. A District Level Study
6. Journal of Infrastructure Development: “A Research Note on the Public–Private Partnership of India’s Infrastructure Development” Nagesha G. and K. Gayithri
6. Ш.Шодмонов, У.Ғофуров. Иқтисодиёт назарияси Дарслик. ТДИУ, 2010 йил. 568 б.
7. Количественные методы в экономических исследованиях: Учебник для вузов /Под ред. Ш.В.Грачевой, М.Н.Фадеевой, Ю.Н.Черёмных. -М.: ЮНИТИ–ДАНА, 2012.

5-мавзу. Ёқилғи энергетика мажмуи ва унинг инфратузилма иқтисодиётидаги роли (4 соат)

5.1. Иқтисодиётни ривожланишида ёқилғи-энергетиканинг роли.

5.2. Иқтисодиёт тармоқларини энергия билан таъминлашнинг ҳозирги ҳолати

5.3. Энергоресурслардан самарали фойдаланиш кўрсаткичлари

5.4. Муқобил энергия манбаларидан фойдаланишни кенгайтириш йўллари

Қўлланиладиган педагогик технологиялар: Жамоада ишлаш, балиқ скелети, кейс стади.

5-мавзу бўйича тавсия этилган адабиётлар

1. Ўзбекистон Республикасининг «Рақобат тўғрисида»ги Қонуни. 2012 йил, 6 январь.
2. Каримов И.А.. Жаҳон молиявий-иқтисодий инқирози, Ўзбекистон шароитида уни бартараф этишнинг йўллари ва чоралари. -Т.: Ўзбекистон, 2009.-56 б.

3. By Bill Wiseman. Infrastructure and economic development: An interview with John Rice. <http://economictimes.indiatimes.com/>
4. Road Infrastructure in Economically Underdeveloped North-east India
5. A District Level Study
6. Journal of Infrastructure Development: “A Research Note on the Public–Private Partnership of India’s Infrastructure Development” Nagesha G. and K. Gayithri
6. Ш.Шодмонов, У.Ғофуров. Иқтисодиёт назарияси Дарслик. ТДИУ, 2010 йил. 568 б.
7. Количественные методы в экономических исследованиях: Учебник для вузов /Под ред. Ш.В.Грачевой, М.Н.Фадеевой, Ю.Н.Черёмных. -М.: ЮНИТИ–ДАНА, 2012.

6-мавзу. Транспорт тизими ва иқтисодиётнинг транспорт инфратузилмаси (4 соат)

- 6.1. Транспорт инфратузилмасининг ривожланиш тенденциялари.
- 6.2. Транспорт инфратузилмасининг иқтисодий кўрсаткичлари.
- 6.3. Темир йўл транспорти тизими ва унинг иқтисодиётдаги роли
- 6.4. Автомобиль транспорти тизими
- 6.5. Ҳаво транспорти тизими ва уни ривожлантириш йўллари

Қўлланиладиган педагогик технологиялар: инсерт техникаси, жамоада ишлаш, балиқ скелети, кейс стади.

6-мавзу бўйича тавсия этилган адабиётлар

1. Ўзбекистон Республикасининг «Рақобат тўғрисида»ги Қонуни. 2012 йил, 6 январь.
2. Каримов И.А.. Жаҳон молиявий-иқтисодий инқирози, Ўзбекистон шароитида уни бартараф этишнинг йўллари ва чоралари. -Т.: Ўзбекистон, 2009.-56 б.
3. By Bill Wiseman. Infrastructure and economic development: An interview with John Rice. <http://economictimes.indiatimes.com/>
4. Road Infrastructure in Economically Underdeveloped North-east India
5. A District Level Study
6. Journal of Infrastructure Development: “A Research Note on the Public–Private Partnership of India’s Infrastructure Development” Nagesha G. and K. Gayithri
6. Ш.Шодмонов, У.Ғофуров. Иқтисодиёт назарияси Дарслик. ТДИУ, 2010 йил. 568 б.
7. Количественные методы в экономических исследованиях: Учебник для вузов /Под ред. Ш.В.Грачевой, М.Н.Фадеевой, Ю.Н.Черёмных. -М.: ЮНИТИ–ДАНА, 2012.

7-мавзу. Автомобил йўли инфратузилмаси (4 соат)

- 8.1. Йўл инфратузилмасининг моҳияти ва асосий тушунчалари
- 8.2. Рақобат ва товарнинг рақобатбардошлиги ҳақида тушунча
- 8.3. Транспорт ва юк ташиш тизимида йўл инфратузилмасининг роли

8.4. Халқаро автомагистрал ва ягона миллий автомобиль транспорт тизимини яратиш

Қўлланиладиган педагогик технологиялар: Жамоада ишлаш, кейс стади.

7-мавзу бўйича тавсия этилган адабиётлар

1. Paul W. Farris, Neil T. Bendle, Phillip E. Pfeifer, David J. Reibstein. Marketing Metrics. Second edition. 2010 by Pearson Education, Inc.p. 650.
2. Philip Kotler, Kevin Lane Keller. Marketing management. 12 th edition. 2010 by Pearson Education, Inc.p. 815.
3. Naresh M. Marketing research. Second edition. 2014 by Pearson Education, Inc.p. 632.
4. Ш.Шодмонов, У.Ғофуров. Иқтисодиёт назарияси Дарслик. ТДИУ, 2010 йил. 568 б.

8-мавзу. АКТ тизими ва унинг ривожланиш тенденциялари (4 соат)

7.1. Ўзбекистон телекоммуникациялари тизими.

7.2. Ахборот инфратузилмасининг ривожланиш кўрсаткичлари таҳлили

7.2. Уяли алоқа инфратузилмаси

Қўлланиладиган педагогик технологиялар: Жамоада ишлаш, балиқ скелети, кейс стади.

8-мавзу бўйича тавсия этилган адабиётлар

1. Infrastructure and Economic Growth: The Nigeria Experience, 1980–2006 Inc.p. 650.
2. Infrastructure Development and Access to Basic Amenities in Class-I Cities of West Bengal, India: Insights from Census Data Journal of Infrastructure Development June 2016 8: 36-84, first published on June 16, 2016 doi:10.1177/0974930616640089.
3. Ш.Шодмонов, У.Ғофуров. Иқтисодиёт назарияси Дарслик. ТДИУ, 2010 йил. 568 б.

9-мавзу. Инфратузилма соҳасида инвестициялар ва уларнинг иқтисодий самарадорлиги (4 соат)

9.1. Инфратузилма соҳасига инвестицияларни жалб этиш зарурлиги ва аҳамияти.

9.2. Инфратузилма соҳасига сарфланаётган инвестицияларнинг манбалари ва уларнинг сарфланиш йўналишлари.

9.3. Инфратузилма соҳасига хорижий инвестицияларни жалб қилишни кенгайтириш

9.4. Инфратузилма соҳасига сарфланаётган инвестициялар кўламини кенгайтириш ва самарадорлигин ошириш йўллари.

Қўлланиладиган педагогик технологиялар: Жамоада ишлаш, кейс стади.

9-мавзу бўйича тавсия этилган адабиётлар

4. 1.Aparajita Chakrabartty and Sudakshina Gupta: Traffic Congestion in the Metropolitan City of Kolkata Journal of Infrastructure Development June 2014 6: 43-59,doi:10.1177/0974930614543046Inc.p. 650.

5. Michael James Tumbare: Infrastructure for Water Resource Management in Southern Africa Journal of Infrastructure Development December 2015 7: 116-135,doi:10.1177/0974930615611574 Inc.p. 815.

6. Naresh M. Marketing research. Second edition. 2014 by Pearson Education, Inc.p. 632.

7. Ш.Шодмонов, У.Ғофуров. Иқтисодиёт назарияси Дарслик. ТДИУ, 2010 йил. 568 б.

10-мавзу. Бозор иқтисодиёти ривожланган давлатларнинг инфратузилма иқтисодиётидаги илғор хорижий тажрибаларини (4 соат)

10.1. Иқтисодиёти барқарор ривожланган давлатларда инфратузилмани ташкил топиши.

11.2. Инфратузилма хизматларини кўрсатувчи ташкилотлар

12.3. Инфратузилма объектларини иқтисодий таҳлили

13.4. Халқаро тажрибаларни ўзаро алмашиш

Қўлланиладиган педагогик технологиялар: Жамоада ишлаш, кейс стади.

10-мавзу бўйича тавсия этилган адабиётлар

1. Paul W. Farris, Neil T. Bendle, Phillip E. Pfeifer, David J. Reibstein. Marketing Metrics. Second edition. 2010 by Pearson Education, Inc.p. 650.

2. Philip Kotler, Kevin Lane Keller. Marketing management. 12 th edition. 2010 by Pearson Education, Inc.p. 815.

3. Naresh M. Marketing research. Second edition. 2014 by Pearson Education, Inc.p. 632.

4. Ш.Шодмонов, У.Ғофуров. Иқтисодиёт назарияси Дарслик. ТДИУ, 2010 йил. 568 б.

11-мавзу. Ижтимоий инфратузилма аҳоли ҳаёт даражасини оширишнинг асосий йўналиши. (4 соат)

11.1. Маданият ва ҳордиқ чиқариш инфратузилмаси.

11.2. Соғлиқни сақлаш тизими инфратузилмаси.

11.3. Таълим тизими инфратузилмаси

11.4. Жисмоний тарбия ва спорт инфратузилмаси.

Қўлланиладиган педагогик технологиялар: Жамоада ишлаш, кейс стади.

11-мавзу бўйича тавсия этилган адабиётлар

5. 1Afeikhena Jerome: Infrastructure, Economic Growth and Poverty Reduction in Africa Journal of Infrastructure Development December 2011 3: 127-151,doi:10.1177/097493061100300203. 650.

6. Philip Kotler, Kevin Lane Keller. Marketing management. 12 th edition. 2010 by Pearson Education, Inc.p. 815.

7. Naresh M. Marketing research. Second edition. 2014 by Pearson Education, Inc.p. 632.

8. Ш.Шодмонов, У.Ғофуров. Иқтисодиёт назарияси Дарслик. ТДИУ, 2010 йил. 568 б.

12-мавзу. Кичик бизнес ва тадбиркорликни ривожлантиришда "Out sourcing" (Аутсорсинг) инфратузилмаси хизматлари.

12.1. Кичик бизнес ва тадбиркорликда меҳнат тақсимоли ва унимдорликни оширишда аутсорсинг хизматлари.

12.2.Консалтинг, трейнинг корхоналари хизматлари.

12.3.Бухгалтерия ва аудит, молия корхоналари хизматлари.

12.4.Head hunting (хедхантинг), call centre (кол центр), маркетинг агентликлари хизматлари

Қўлланиладиган педагогик технологиялар: Жамоада ишлаш, кейс стади.

12-мавзу бўйича тавсия этилган адабиётлар

1. 1.Aparajita Chakrabartty and Sudakshina Gupta: Traffic Congestion in the Metropolitan City of Kolkata Journal of Infrastructure Development June 2014 6: 43-59,doi:10.1177/0974930614543046Inc.p. 650.

2. Michael James Tumbare: Infrastructure for Water Resource Management in Southern Africa Journal of Infrastructure Development December 2015 7: 116-135,doi:10.1177/0974930615611574 Inc.p. 815.

3. Naresh M. Marketing research. Second edition. 2014 by Pearson Education, Inc.p. 632.

4. Ш.Шодмонов, У.Ғофуров. Иқтисодиёт назарияси Дарслик. ТДИУ, 2010 йил. 568 б.

13-мавзу. Халқаро интеграцион ташкилотлар ва инфратузилмалар.

13.1.Халқаро инфратузилманинг таркибий қисмлари.

13.2.Халқаро интеграцион ташкилотлар ва уларнинг марказлари

13.3.Халқаро молиявий ташкилотларнинг фаолияти.

Қўлланиладиган педагогик технологиялар: Жамоада ишлаш, кейс стади.

13-мавзу бўйича тавсия этилган адабиётлар

1. 1.Aparajita Chakrabartty and Sudakshina Gupta: Traffic Congestion in the Metropolitan City of Kolkata Journal of Infrastructure Development June 2014 6: 43-59,doi:10.1177/0974930614543046Inc.p. 650.

2. Naresh M. Marketing research. Second edition. 2014 by Pearson Education, Inc.p. 632.

3. Ш.Шодмонов, У.Ғофуров. Иқтисодиёт назарияси Дарслик. ТДИУ, 2010 йил. 568 б.

14-мавзу. Бозор иқтисодиёти ривожланган давлатларнинг инфратузилма иқтисодиётидаги илғор хорижий тажрибаларини ўрганиш.

14.1. Иқтисодиёти барқарор ривожланган давлатларда инфратузилмани ташкил топиши.

14.2. Инфратузилма объектларини иқтисодий таҳлили.

14.3. Халқаро тажрибаларни ўзаро алмашиш.

Қўлланиладиган педагогик технологиялар: Жамоада ишлаш, кейс стади.

14-мавзу бўйича тавсия этилган адабиётлар

1. Aparajita Chakrabartty and Sudakshina Gupta: Traffic Congestion in the Metropolitan City of Kolkata Journal of Infrastructure Development June 2014 6: 43-59,doi:10.1177/0974930614543046Inc.p. 650.

2. Michael James Tumbare: Infrastructure for Water Resource Management in Southern Africa Journal of Infrastructure Development December 2015 7: 116-135,doi:10.1177/0974930615611574 Inc.p. 815.

3. Ш.Шодмонов, У.Ғофуров. Иқтисодиёт назарияси Дарслик. ТДИУ, 2010 йил. 568 б.

4. Ш.Шодмонов, У.Ғофуров. Иқтисодиёт назарияси Дарслик. ТДИУ, 2010 йил. 568 б.

**АМАЛИЙ МАШҒУЛОТЛАР УЧУН
ТОПШИРИҚЛАР, КЕЙС СТАДИ, ВАЗИЯТЛИ
МАСАЛАЛАР ВА ТЕСТЛАР**

**АМАЛИЙ МАШҒУЛОТЛАР УЧУН ТОПШИРИҚЛАР, КЕЙС СТАДИ,
ВАЗИЯТЛИ МАСАЛАЛАР ВА ТЕСТЛАР**

**1-мавзу. “Инфратузилма иқтисодиёти” фанининг предмети, усуллари ва
асосий вазифалари
Топшириқлар**

1-Масала.

1-масала. Қуйидаги жадвалда барча электрстанциялар ва ГЭСлар томонидан электр қуввати ишлаб чиқаришнинг умумий кўрсаткичи ва электрстанциялар қуввати берилган.

	Электрстанциялар қуввати млн. кВт		Электр қуввати ишлаб чиқариш, млн. кВт	
	Жами	Шу жумладан ГЭС	Жами	Шу жумладан ГЭС
1980	11,2	1,6	4х<6	5,2
1985	66,7	14,8	292	50,9
1990	166	31,4	741	124
1995	267	52,3	1294	184
2000	315	1,7	1544	215
2004	322	62,1	1600	216

Қуйидагиларни аниқлаш талаб қилинади:

1. Гидроэлектрстанцияларнинг қуввати ва турли йилларда электр энергиясини ишлаб чиқариши бўйича солиштирама оғирлигини аниқланг.
2. Олинган кўрсаткичларни таққослаб, зарур хулосалар чиқаринг.
3. Қайси йилни Гидроэнергетика учун энг муваффақиятли деб ҳисоблаймиз? Нимага?

2-масала. Ҳисобот йилида корхонанинг айланма маблағлари 1282,9 млн. сўмни ташкил этди.

Шу жумладан (млн. сўм):

- хом ашё, материаллар ва сотиб олинadиган яримфабрикатлар – 33,1;
- ёрдамчи материаллар – 205,3;
- ёқилғи – 3,7;
- эҳтиёт қисмлар – 45,9;
- қиммати паст ва тез эскирадиган буюмлар – 177,1;
- идишлар – 2,6;
- тугалланмаган ишлаб чиқариш – 24,1;
- келгуси давр ҳаражатлари – 270,2;
- тайёр маҳсулот – 181,5;
- харидорга жўнатилган товарлар – 167,2;
- ҳисоб-китоблардаги маблағлар – 31,4;
- пул маблағлари – 21,0;
- қолганлари – 121,8.

Қуйидагиларни аниқлаш талаб қилинади:

1. Корхона айланма маблағларининг структураси.
2. Нормалаштириладиган ва нормалаштирилмайдиган айланма маблағларнинг ҳажми ва солиштирма оғирлиги қанча?
3. Ишлаб чиқариш ва муомалада бўлган айланма маблағларнинг катталигини аниқланг.
4. Бажарилган ҳисоб-китоблар жадвалини тузинг.

3-масала. Ҳисобот йилида корхона 10780 минг сўм миқдори маҳсулот ишлаб чиқариб, сотишни кўзда тутган эди. Амалда эса бу кўрсаткич 15760 минг сўмни ташкил этди. Корхона айланма маблағларининг ўртача йиллик қолдиғи қуйидаги жадвалда келтирилган:

Айланма маблағлар	Ўртача йиллик сумма (қолдиқлар), минг сўм	
	<i>Башорат қилинган</i>	<i>Амалдаги</i>
Хом ашё ва асосий материаллар	1600	1700
Ёрдамчи материаллар	110	130
Ёқилғи	500	500
Яқунланмаган ишлаб чиқариш	1900	2100
Тайёр маҳсулот	850	900
Келажак даврлар учун харажатлар	100	-

Қуйидагиларни аниқлаш талаб қилинади:

Корхона аввалдан мўлжалланганга нисбатан қанча миқдорда (ҳажмда) айланма маблағларни бўшатган (озод этган).

Тестлар

1. Бозор инфратузилмаси таркибига нималар киради?

- A. Банклар, инвестиция фондлари
- B. *Биржалар, банклар, инвестиция фондлари ва суғурта компаниялари
- C. Инвестиция фондлари, суғурта компаниялари ва банклар
- D. Суғурта компаниялари, банклар.

2. Бозор механизми нималарни ҳал қилади?

- A. фискал сиёсатни олиб боради;
- B. экологиянинг мувозанатини белгилайди;
- C. *қанча маҳсулот ишлаб чиқаришни ҳал қилади;
- D. макроиқтисодий ўсишни белгилайди;

3. Хусусийлаштиришни қандай тушунасиз

- A. бозорнинг мавжуд бўлиш шароитларидан бири
- B. мулкдорлик ҳуқуқунинг давлат қўлида сақлаб туриши
- C. *давлат мулкининг бошқа мулк шаклларига айланиш
- D. ижара ва фермер хўжаликларини тузиш

4. Қуйидаги қайд этилган тармоқларнинг қайси бири ишлаб чиқаришга хизмат қилувчи инфратузилмага таалукли?

- A. биржалар;
- B. тижорат банклари;
- C. *транспорт;
- D. маориф;

5. Интеллектуал мулк нима?

- A. Инсоннинг ақлий қобилияти;
- B. *Инсон ақлий меҳнатининг маҳсулидир;
- C. Инсоннинг ақлий салоҳияти;
- D. Инсоннинг интеллектуал салоҳияти;

6. Бошқарув стратегияни амалга ошириш бошланади...

- A. ташкилотнинг миссиясини аниқлашдан;
- B. бошқарув мақсадларини аниқлашдан;
- C. *муаммони аниқлашдан;
- D. вазифаларни аниқлашдан.

7. Корпоратив бошқарув нимага асосланади?

- A. муайян жамоада киритилган хулқ мезонларига;
- B. раҳбарият томондан белгиланган қоидаларга;
- C. *муайян жамоада белгиланган қадриятларга;
- D. жамоадаги психологик муҳитга.

8. Корпоратив маданиятнинг муҳим функцияси ...

- A. ижобий психологик муҳитни шакллантириш;
- B. ижтимоий раҳбатлантиришни қуллаш;
- C. ташкилотнинг ижобий имиджини шакллантириш;
- D. *хамма жавоблар туғри.

9. Япон корпорацияларнинг америка корпорациялари билан рақобатдош жараёнида афзалликлари...

- A. японларнинг меҳнаткашлиги;
- B. япон банк тизимининг кучлилиги;
- C. *бизнес жараёнларни ташкиллаштиришда япон миллий характерининг хусусиятлари;
- D. маданиятшунослик, ҳаётий тажриба бойлиги.

10. Бюджетдан ташқари фаолият турлари қандай тавсифланади?

- А. *шартнома, хўжалик шартномаси, таълим хизматлари;
- В. шларни баҳолаш, стартегик вазифа;
- С. пул, маблағ, ички молия тизими;
- Д. маъмурий вазифа, мақсад.

2-мавзу. Инфратузилманинг моҳияти, таркиби ва туркумлаштириш Топшириқлар

1-масала

Корxonанинг хужалик фаолиятини тахлил килиш

Ўйиннинг мақсади:

Бозор муносабатлари шароитида корxonалар (ташкilotлар)нинг услуб ва тамойилларини чуқур узлаштириш. Бозор шароитида корxона (ташкilot)нинг хужалик фаолиятини ташкил килиш, корxonанинг фаолият курсатишини урганишда амалий махорат уйғотиш. Хужалик юритишнинг иктисодий услубларини жорий этиш, корxона фаолиятини қайта такомиллаштириш хисобига корxона фойдасини (даромадини) купайтириш учун корxона фаолиятини чуқур тахлил килиш асосида қушимча имкониятларни кидириб топиш. Корxона фойдасини (даромадини) таксимлаш буйича зарур хисоб-китобларни ишлаб чиқиш ҳамда меҳнатни ташкил килиш ва рағбатлантиришни, маркетинг ва ишлаб чиқаришни ташкил килишни такомиллаштириш буйича таклифларни ишлаб чиқиш.

Дастлабки маълумотлар:

1-вариант: Корxона рентабелли (даромадли) корxона. Аммо бозор муносабатлари иктисодий ишлаб чиқариш фаолиятини яхшилашнинг янги йулларини талаб қилмоқда.

Фойдани норматив (белгиланган миқдор буйича) таксимланишини хисоблаш учун дастлабки маълумотлар:

Фойда миқдори (йигиндиси)	- 500000 минг сум.
Ишлаб чиқариш фонди учун тулов нормативи	- 8%
Асосий ишлаб чиқариш фондларининг уртача йиллик киймати	- 1250000 минг сум
Ишчилар сони	- 250
Корxона кредитдан фойдаланган	- йилига 5% дан 200000 сум.
Бюджетга ажратмалар нормативи –	- хисобланган фойданинг - 15%
Хисобланган фойдадан вазирликка ажратмалар нормативи	-10%
Корxона тулаган	- 10000 минг сум
Жарима тарикасида бошка корxonалардан олган	- 50000 минг сум
Корxона молиявий резервини ташкил этади	- 10000 минг сум
Колган фойдадан рағбатлантириш фондини	

ташкил килиш нормативи: ишлаб чиқариш тараккиёти	
Фонд	- 50%
Истеъмол	- 30%
Резерв фонди	- 20%

Хисобларни жадвалда ифодаланг, унда: умумий фойда микдорини (суммасини), хисобланган фойда, корхона ихтиёрида қоладиган соф фойда, рағбатлантириш фондларига юбориладиган фойдани курсатинг.

Корхона резервларини излаш ва таҳлил қилиш учун дастлабки маълумотлар:

- махсулотнинг сифат белгиси билан ишлаб чиқариш умумий ҳажмининг 60% и;
- 2010 йилга давлат буюртмаси ишлаб чиқариш имкониятининг 90% и;
- вазирликнинг ички уюшмаси буйича буюртма – 10%;
- корхона истеъмолчи талабини тула қондирувчи, лекин ҳали жаҳон намуналаридан узок булган махсулот ишлаб чиқаради;
- 2010 йил режасига махсулот ишлаб чиқариш учун ҳали асбоб-ускунаси йук булган, ҳатто янги цехлар қуриш зарур булган махсулот ишлаб чиқаришнинг қиритилиши мулжалланмоқда;
- корхона битимлар буйича махсулот ишлаб чиқариш режасини бажарди – 98,5% га;
- жамоа ижтимоий соҳанинг турли объектларига муҳтож;
- асбоб-ускуналар билинадиган даражада эскирган;
- бошқарув аппарати ходимларининг сони – ишчилар умумий сонининг 25 % и.

Меҳнатни ташкил қилиш ва рағбатлантириш тизимини қайта қуриш, ишлаб чиқариш технологиялари ва ишлаб чиқаришни ташкил қилишни такомиллаштириш, ҳужалик юритишнинг иқтисодий услубларини қучайтириш, юқори турувчи бошқарув ташкилотлари билан узаро муносабатни яхшилаш ҳисобига даромадни қучайтириш учун корхона резервларидан фойдаланиш, ишда қамчиликларни йукотиш имкониятларига эгами?

2-вариант: Корхона қам рентабелли (даромадли) корхона. Корхонанинг молиявий ҳолатини соғломлаштириш, яъни тиклаш буйича радикал (туб) йуналишни топиш зарур.

Фойданинг норматив тақсимланишини ҳисоблаш учун дастлабки маълумотлар:

Фойда микдори (йигиндиси)	– 120000 минг сум.
Фондлар учун тулов	- 40000 минг сум.
Меҳнат ресурслари учун тулов	- 20000 минг сум.
Кредит учун туловлар	- 10000 минг сум.

Реализация қилинмаган харажат ва даромадлар қолдиги – 7500 минг сум.

Нормативлар буйича қолган устамалар 1 – вариантдаги суммалар билан бир хил. Ҳисоб-китобларни 1-вариантдаги қабил шаклда бажаринг.

Корхона резервларини излаб топиш ва таҳлил қилиш учун дастлабки маълумотлар:

- махсулотнинг сифат белгиси билан умумий ишлаб чиқаришнинг 15% и;
- 2010 йил давлат буюртмаси корхона кувватининг 70% и;
- корхона асосан катта талабга эга бўлмаган, асосан эскирган махсулот ишлаб чиқаради;
- моддий бойликларнинг юқори нормативли захираси – 40 млн. Сум;
- охириги йилларда мол етказиб берувчилар уз мажбуриятларини бажармаганлар;
- битимлар буйича режа 2008 йилда бажарилган – 98% га;
- 1-даражага тегишли махсулотнинг 50% и иккинчи йилда ишлаб чиқарилмоқда, 25% и эса учинчи йилда ишлаб чиқарилмоқда;
- утган йил учу ниш вақтидан ташқари қушимча ишлар 2500 соатни ташкил этган;
- утган йилнинг охирида бюджет билан хисоблашганидан сунг, жамоа уз вақтида ссудани қайтариб бера олмайди;
- корхонанинг ижтимоий объектлар билан, яъни тура ржой, болалар богчаси, профилактика ва бошқалар билан таъминланганлик даражаси коникарсиз.

Корхона ишини яхшилаш учун:

- ишлаб чиқаришни ташкил қилишни такомиллаштириш соҳасида;
- меҳнатни ташкил қилиш ва рағбатлантириш соҳасида;
- хужалик юритишнинг муҳитда яна қандай қушимча резервларни излаб топиш ва амалий фойдаланиш мумкин?

Вазиятли -Масала

Пойафзал корхонасининг бир ойлик ишлаб чиқариш ҳажми 1000 жуфт бўлганда доимий ҳаражатлар 200 минг сумга тугри келади. Агар меҳнат ягона узгарувчан омил бўлса, унинг бир соатлик ҳаражати 1250 сумни ташкил қилса, у ҳолда бир соатда 5 жуфт ҳажмдаги махсулотни ишлаб чиқариш учун уртача ишлаб чиқариш ҳаражатлари ва уртача узгарувчан ишлаб чиқариш ҳаражатлари қандай микдорларни ташкил этишади?

- а) 200 ва 250; б) 450 ва 250; в) 200 ва 450; г) 250 ва 200.

Вазиятли -Масала

Фаолияти такомиллаштирилган ва рақобатга чидамли фирма бир йилда 20 минг дона телефон аппаратларини ишлаб чиқаради. Агар уртача узгарувчан ҳаражатлар 1750 сум ва уртача ишлаб чиқариш ҳаражатлари 2150 сумга тугри келса ҳамда битта телефон аппаратининг бозор баҳоси 2500 сум бўлса, у ҳолда фирма қанча фойда олиши мумкин?

- а) 15 млн. сум; б) 9 млн. сум; в) 7 млн. сум; г) 4.3 млн. сум

Тестлар

1. Стратегия турлари ...

- A. маҳсулот стратегияси;
- B. ходимлар билан ишлаш стратегияси;
- C. ресурслар стратегияси;
- D. *хамма жавоблар туғри.

2. Дотация нима?

- A. *Корхона, муассасаларга қайтариб бермаслик шарти билан зарарларни қоплаш, баҳони қувватлаш учун давлат бюджети ҳисобидан бериладиган пул маблағлари
- B. Валюта курсини расмий оширилиши
- C. Давлат томонидан расмий равишда валюта курсини пасайтирилиши
- D. Муомалада керагидан ортиқча пулнинг пайдо бўлиши

3. Бухгалтерия балансининг актив қисми неча бўлимдан иборат?

- A. *2 та бўлимдан
- B. 3 та бўлимдан
- C. 4 та бўлимдан
- D. 5 та бўлимдан

4. Субсидия нима?

- A. Баҳони қувватлашнинг самарали усули
- B. Давлат томонидан баҳолар ўртасидаги фарқни тўланиши
- C. Ҳукумат маҳаллий органларига ёки хўжаликларни турли бўғинларига давлат томонидан бериладиган молиявий ёрдам тури
- D. Ҳаммаси тўғри

5. Узоқ муддатли активларга нималар киради?

- A. Асосий воситалар, узоқ маддатли инвестициялар, пул маблағлари, ҳисоб-китоб счётлари
- B. Асосий воситалар, номоддий активлар, узоқ муддатли инвестициялар
- C. Капитал қўйилмалар, узоқ муддатли дебиторлик қарзлари
- D. *C ва D

6. Ўзбекистонда хусусийлаштиришни такомиллаштириш ва чуқурлаштириш жараёни нечанчи йилдан бошланган?

- A. 1990 йилдан
- B. 1993 йилдан
- C. *1995 йилдан
- D. 1998 йилдан

7. Хусусий капиталнинг таркибий элементларини аниқланг.

- A. *Киритилган капитал, номинални оширишга киритилган капитал, захира капитали ва тақсимланмаган фойда
- B. Киритилган капитал, номинални оширишга киритилган капитал.
- C. Номинални оширишга киритилган капитал, захира капитали
- D. Тақсимланган ва тақсимланмаган фойда

8. Қайси кўрсаткичлар корхонанинг молиявий барқарорлигини аниқроқ билдиради.

- A. Рентабеллик даражаси, фойда миқдори
- B. Маҳсулот ҳажми, маҳсулотлар турлари

- С. Сотиш ҳажми, фойда миқдори
- Д. *Баланс ликвидлиги, жорий ликвидлик, мухторият коэффициенти, маблағлар айланувчанлиги

9. Акциядорлик жамиятининг мажлисида қайси шахслар овоз бериш ҳуқуқига эга?

- А. Барча турдаги акциялар эгалари
- В. *Оддий акциялар эгалари**
- С. Имтиёзли акциялар эгалари
- Д. Кумулятив акциялар эгалари

10. Бозор иқтисодиёти тамойиллари нимадан иборат?

- А. Хусусий мулкчилик
- В. Мулк шакллари хилма-хиллиги
- С. Иқтисодий тадбиркорлик эркинлиги
- Д. *Барча жавоблар тўғри

3-мавзу. Инфратузилмалар ривожланиши ва макроиқтисодий ўсишнинг ўзаро алоқадорлиги

Топшириқлар

1. Теоретическая часть

Задача о размещении (транспортная задача) – это распределительная задача, в которой работы и ресурсы измеряются в одних и тех же единицах. В таких задачах ресурсы могут быть разделены между работами, и отдельные работы могут быть выполнены с помощью различных комбинаций ресурсов.

Примером типичной транспортной задачи является распределение (транспортировка) продукции, находящейся на складах, по предприятиям-потребителям.

 Стандартная транспортная задача - это задача разработки наиболее экономичного плана перевозки продукции *одного вида* из нескольких пунктов отправления в пункты назначения. При этом величина транспортных расходов прямо пропорциональна объему перевозимой продукции и задается с помощью тарифов на перевозку *единицы продукции*.

Исходные параметры модели ТЗ:

1. n – количество пунктов отправления, m – количество пунктов назначения.
2. a_i – запас продукции в пункте отправления A_i ($i = \overline{1, n}$) [ед. тов.].
3. b_j – спрос на продукцию в пункте назначения B_j ($j = \overline{1, m}$) [ед. тов.].
4. c_{ij} – тариф (стоимость) перевозки единицы продукции из пункта отправления A_i в пункт назначения B_j [руб./ед. тов.].

Искомые параметры модели ТЗ

1. x_{ij} – количество продукции, перевозимой из пункта отправления A_i в пункт назначения B_j [ед. тов.].
2. $L(X)$ – транспортные расходы на перевозку всей продукции [руб.].

Этапы построения модели

1. Определение переменных.
2. Проверка сбалансированности задачи.
3. Построение сбалансированной транспортной матрицы.
4. Задание ЦФ.
5. Задание ограничений.

Транспортная модель

$$L(X) = \sum_{i=1}^n \sum_{j=1}^m c_{ij} x_{ij} \rightarrow \min ;$$

$$\begin{cases} \sum_{j=1}^m x_{ij} = a_i, i = \overline{1, n}, \\ \sum_{i=1}^n x_{ij} = b_j, j = \overline{1, m}, \\ \forall x_{ij} \geq 0 (i = \overline{1, n}; j = \overline{1, m}). \end{cases} \quad (1)$$

 Целевая функция представляет собой транспортные расходы на осуществление всех перевозок в целом.

 Первая группа ограничений указывает, что запас продукции в любом пункте отправления должен быть равен суммарному объему перевозок продукции из этого пункта.

 Вторая группа ограничений указывает, что суммарные перевозки продукции в некоторый пункт потребления должны полностью удовлетворить спрос на продукцию в этом пункте.

Наглядной формой представления модели ТЗ является транспортная матрица (Таблица 1).

Таблица 1

Общий вид транспортной матрицы

Пункты отправления, A_i	Пункты потребления, B_j				Запасы, [ед. прод.]
	B_1	B_2	...	B_m	
A_1	c_{11}	c_{12}	...	c_{1m}	a_1
A_2	c_{21}	c_{22}	...	c_{2m}	a_2
...	...	...	...	...	...
A_n	c_{n1}	c_{n2}	...	c_{nm}	a_n
Потребность [ед. прод.]	b_1	b_2	...	b_m	$\sum_{i=1}^n a_i = \sum_{j=1}^m b_j$

 Сумма запасов продукции во всех пунктах отправления должна равняться суммарной потребности во всех пунктах потребления, то есть.

$$\sum_{i=1}^n a_i = \sum_{j=1}^m b_j$$

 Транспортная задача называется **сбалансированной**, если $\sum_{i=1}^n a_i = \sum_{j=1}^m b_j$, в противном случае – **несбалансированной**.

Поскольку ограничения модели (1) могут быть выполнены только при сбалансированной ТЗ, то при построении транспортной модели необходимо проверять условие баланса.

В случае, когда *суммарные запасы превышают суммарные потребности*, необходим дополнительный **фиктивный** пункт потребления, который будет формально потреблять существующий излишек запасов, то есть:

$$b_{\phi} = \sum_{i=1}^n a_i - \sum_{j=1}^m b_j. \quad (2)$$

Если *суммарные потребности превышают суммарные запасы*, то необходим дополнительный **фиктивный** пункт отправления, формально восполняющий существующий недостаток продукции в пунктах отправления:

$$a_{\phi} = \sum_{j=1}^m b_j - \sum_{i=1}^n a_i. \quad (3)$$

Введение фиктивного потребителя или отправителя повлечет необходимость формального задания **фиктивных** тарифов c_{ij}^{ϕ} (реально не существующих) для фиктивных перевозок. Поскольку нас интересует определение наиболее выгодных *реальных* перевозок, то необходимо предусмотреть, чтобы при решении задачи (при нахождении опорных планов) *фиктивные* перевозки не рассматривались до тех пор, пока не будут определены все реальные перевозки. Для этого надо фиктивные перевозки сделать невыгодными, то есть дорогими, чтобы при поиске решения задачи их рассматривали в самую последнюю очередь. Таким образом, величина фиктивных тарифов должна превышать максимальный из реальных тарифов, используемых в модели, то есть

$$c_{ij}^{\phi} > \max c_{ij} \quad (i = \overline{1, n}; j = \overline{1, m}). \quad (4)$$

На практике возможны ситуации, когда в определенных направлениях перевозки продукции невозможны, например, по причине ремонта транспортных магистралей. Такие ситуации моделируются с помощью введения так называемых **запрещающих** тарифов c_{ij}^3 . Запрещающие тарифы необходимо сделать невозможными, то есть совершенно невыгодными, перевозки в соответствующих направлениях. Для этого величина запрещающих тарифов должна превышать максимальный из реальных тарифов, используемых в модели:

$$c_{ij}^3 > \max c_{ij} \quad (i = \overline{1, n}; j = \overline{1, m}). \quad (5)$$

Кейс стади
Кейс стади № 1.

Вазифа:

Қуйида келтирилган воқеани шошилмасдан диққат билан ўқинг.

Бир куни оқшом пайтда.

Бугун жума, ойнинг ўрталари, оқшом пайт. Рустам иш кунидан кейин уйга келиб, кейинчалик нима килиши тугрисида уйлади. Унинг чўнтагида бир қанча нақд пул бор. Рустам совутгични очиб кўрди, лекин бундан коникмади. Озиқ-овқат маҳсулотлари кам ва улар уни тўйдира олмас эди, айникса бугун у тушликсиз ишлаган эди. Озиқ-овқат маҳсулотлари учун дўконга ёки кафега овқатланишга бориш керак. Кафе унинг уйидан бир ярим соатлик йўлда жойлашган ва кечки овқатга Рустамнинг ҳамма пуллари кетиши мумкин эди. У бир оз ғамгин бўлиб ўзи келтирган қоғоз тўдасига қаради. Уларни у қисқа ёзма баён тузиш ва ўзи ишлаётган бўлим ишининг натижалари маълумотларини таҳлил қилиш учун келтирган эди. Бошлиқ унга шундай шарт қўйган эдики, агар-да у бу ишни тезда бажарса, унга қўшимча тарзда ишдан озод бўлиш тухфа қилинади. Рустамни бу таклиф қизиқтирди, негаки у Собир дўсти билан аниқ даромад келтириши мумкин бўлган бир тадбирни ўтказмокчи бўлишганди ва бу пуллар Рустамнинг зарарларини ортиғи билан қоплаши мумкин эди.

Телефон жиринглаб қолди. Телефон гўшагини кўтаргандан сўнг Рустам анча ўзига келди, чунки уни кечки овқатга онаси таклиф қилди. Улар беш минутларча сўзлашдилар ва Рустам келишга ҳаракат қилишини, лекин ваъда беролмаслигини айтди. Унинг онаси уйдан эллик беш минутлик йўлда турар эди. Автобусни кутиш керак, лекин у онасининг уйигача ўн беш минутда олиб боради. Барибир харажатлар.

Рустам онасига қайта телефон қилиб, у тушган вазиятни тушунтириб берди ва маслаҳат сўради. Онаси эса, ҳамма вақт бир нарсадан воз кечиш керак бўлади, деб жавоб берди.

Бу воқеани таҳлил қилишда heptagon ни қўлланг.

Топшириқлар:

1. Бу ҳикояда қандай муаммонинг ечилиши кўрилаяпти?
2. Фараз қиламиз, келтирилган вақтда Рустамда етарлича пул бор эди. Унда муаммо қандай ўзгаради?
3. Келтирилган ҳолатда тўнқалган харажатлар тушунчасини қандай қўллаш мумкин?

Кейс стади №2.

Вазифа:

Қуйида келтирилган воқеани шошилмасдан диққат билан ўқинг.

Чекланган кўрсаткичлар бўйича таҳлил.

Абитуриентларни нодавлат нотижорат таълим марказларда Олий ўқув юртларига киришга тайёрлаш учун курсларга қабул қилишни иктисодий асослаш зарур. Бундай марказлар ўзлари қарашли бўлган коллежлардан ҳам, бошқа манбалардан ҳам молиявий кўмак олишолмайди. Бундай курслар коллеж ва шахс ўртасидаги хусусий шартнома ва марказ курсларга хоҳлаганча битирувчиларни жалб қила олади.

Бюджет ҳисобидан молияланадиган коллежлар учун бу курслардан тушадиган даромадлар- асосий даромад манбаларидан биридир. Ҳар бир марказ учун талабаларни бундай қабул қилиш афзаллиги шундаки, ҳамма харажатлар ва даромадлар чекланган кўрсаткичлар таҳлилига асосланган.

Бундай ўқитишлар ўтказишнинг асосий харажатлари – бу малакали ўқитувчилар ва талабалар ётоқхонасида жойлар. Бу ресурслар ўқув юртлирида бор, шунинг учун кўшимча сарфлар кутилмайди. Фақат минимал қийматга эга бўлган ва умумий қиймати бир йилда ҳар бир талаба учун 1000 сўмни ташкил этадиган иситиш, ёритиш, қоғоз ва бошқа майда харажатлар билан боғлиқ бўлган сарфлар кўзда тутилган.

Агар ҳар бир тингловчидан курс учун тўлов 600000 сум олинса, тушунарлики бу марказ учун “олтин кони”. Табиийки, мумкин қадар кўп тингловчи қабул қилиш керак. Шундай бўлиши мумкинки, талабаларнинг маълум сонини қабул қилишда асосий ўқитувчиларга ёрдам берадиган яна бир соатбай ўқитувчини жалб қилишга тўғри келади. Лекин ҳолатни чекланган харажатлар нуқтаи назаридан таҳлил қилсак, унда маълум бўладики, агар чекланган харажатлар бир талабага 599000 сўмни (600000 – 1000) ташкил қилганда, келиб чиқадики, бир талабага чекланган харажатлар кескин ошса, бундай таклиф ноиқтисодий бўлишдан олдин қопланади.

Ягона муаммо шундаки, узоқ муддатли режада ОЎЮга кириш учун тайёрланадиган абитуриентларнинг ҳар қандай ортиқча сони бу курсга ўқув жойларига бўлган талабни пасайтиради. Лекин ҳозирги вақтда бу узоқ келажак ва марказлар бу имкониятдан тўлиқ фойдаланиши мумкин.

Бу воқеани таҳлил қилишда heptagon ни қўлланг.

Топшириқлар:

1. Қандай даражада кўшимча талабалар қабул қилиш ноиқтисодий бўлишини аниқланг?
2. Узоқ муддатли даврда бу қулай ҳолатнинг давомийлигини таъминлаш мақсадида курс учун тўловни ошириш ёки камайтириш мақсадга мувофиқлигини айтинг?
3. Чекланган харажатлар (даромадлар) тушунчасига асосланган, ўрта таълим секторини бу йўсинда кўпроқ курсларни таклиф қилишга рағбатлантирадиган аргумент борми ва бу давлат учун яхлит бўладими? Бор бўлган камчилик ва афзалликларни айтиб ўтинг.

Тестлар

. Юридик шахс мақомини тавсифловчи қаторни топинг?

- А. Мол-мулк ва муҳрга эга бўлиш
- В. Мустақил баланс, ҳисоб рақамига эга бўлиш
- С. Почта манзилига ва судда даъвогар ва жавобгар бўла олиш Г.
- Д. *Ҳаммаси тўғри**

22. Иқтисодий харажатлар.

- А. *Ўз ичига аниқ ва ноаниқ харажатларни, шу ҳисобда нормал фойдани олади;
- В. Ўз ичига аниқ харажатларни олади, ноаниқ харажатларни олмайди;

- C. Ўз ичига ноаниқ харажатларни олади, аниқ харажатларни олмайди;
- D. Аниқ ва ноаниқ харажатларни ўз ичига олмайди;

23. Иқтисодий фойда – бу...

- A. Рақобатли бозорда узоқ муддатли даврда бўлиши мумкин эмас;
- B. *Нормал бухгалтерлик фойдасига эквивалент;
- C. Ҳар гал, фирманинг умумий харажатлари умумий даромаддан ошган ҳолда мавжуд бўлади;
- D. Ҳар доим, кўшимча даромад кўшимча харажатлардан ошган ҳолда мавжуд;

24. Агар иқтисодий умумлаштиришлар фактларга асосланса, таҳлилнинг бу усули:

- A. Тарихий;
- B. *Гипотизали;
- C. Индуктив;
- D. Дедуктив;

25. Капитал истеъмоли учун ажратмалар - бу:

- A. Соф инвестициялар;
- B. Соф хорижий инвестициялар;
- C. *Амортизация;
- D. Истеъмол буюмлари сотиб олишга ишлатиб бўлмайдиган фондлар;

26. Бюджет тақчиллиги қайси ҳолларда юз беради?

- A. ишлаб чиқариш барқарорлашганда;
- B. социал дастурга кўзланган харажатлардан камроқ сарфланса;
- C. мудофаага харажат меъёрида бўлса;
- D. *кўланкали иқтисодиёт ривож топиб кетса;

27. Бюджет тақчиллигини қоплаш учун давлат қайси механизмдан фойдаланади:

- A. *марказий банк кредитлари;
- B. маҳаллий бюджет даромади;
- C. корхона бюджет даромади;
- D. субвенция;

28. Қуйидаги қайд қилинганларнинг қайси бири «пинҳоний» (кўланкали) иқтисодий кўринишларга киради:

- A. давлат корхонасида ўзи учун маҳсулот ишлаб чиқариш;
- B. ҳисоботларда қўшиб ёзиш;
- C. коррупция;
- D. *нотўғри жавоб йўқ.

29. Иқтисодий жараёнларни билиш услублари жойлашувининг қайси бири тўғри деб уйлайсиз

- A. *индукция ва дедукция, абстракция ва аниқлик, тарихийлик, мантийқилик анализ ва синтез, ижтимоий амалиёт
- B. амалий далилларни йиғиш
- C. танлаб олиш, изчиллик, қиёсийлик

D. меъёрлилик, маъмурий

30. Мулкчилик нима?

- A. мулк бирор кишига тегишли нарса
- B. мулк - бойлик дегани
- C. мулк - моддий бойликлар, озиқ-овқат, кийим—кечак
- D. *мулк - ўзлаштириш жараёнидаги муносабат

4-мавзу. Бозор инфратузилмаси ва унинг таркибий тузилиши
Топшириқлар

1-масала. Фирмада 100 та автомобил йиғиш учун 30 та станокдан ва 400 та ишчидан фойдаланади ёки 25 та станок 500 та ишчидан фойдаланади. Изокванта чизиқли кўринишга эга. Фирмада 80 та автомобилни қўлда йиғиш учун қанча ишчи кучи керак бўлади?

2-масала. Тадбиркорнинг 12 млн. сўм пулини ишлаб чиқаришга жалб қилиб, йил охирида 1,2 миллион сўм фойда олди. Агар банк фоиз ставкаси 14 фоиз бўлса, альтернатив харажат қиймати топилсин.

3-масала. Фирманинг қўйидаги маълумотлари берилган:

- Ялпи даромади – 10 млн. Сўм,
- Ташқи харажат – 4 млн. Сўм,
- Нормал фойда – 2,5 млн. Сўм.

Фирманинг бухгалтерия ва иқтисодий фойдаси топилсин.

Ечиш.

Бухгалтерия фойдаси = Ялпи даромад – бухгалтерия харажати = $10 - 4 = 6$ млн.сўм.

Иқтисодий фойда = ялпи даромад – иқтисодий харажат = $10 - (4 + 2,5) = 3,5$ млн.сўм.

4-масала. Фирманинг ялпи даромади 15000 доллар. Умумий ўзгармас харажати 300 доллар. Умумий ўзгарувчан харажати 850 доллар. Фирманинг иқтисодий фойдаси аниқлансин.

5-масала. Фирманинг бухгалтерия фирманинг харажатлари ҳисоботини йўқотиб қўйди. У баъзи бир харажатларни эслаб жадвалга туширди. Қолган харажатлар топилсин.

Q	AFC	VC	AC	MC	TC
0					100

10			20		
20	5				
30				11	390
40		420			
50	2		14		

6-масала. Фирма пайпоқ ишлаб чиқаради. Бунинг учун 1 кунда 5 соат меҳнат ва 6 соат капиталдан фойдаланади. Меҳнатнинг чекли маҳсулоти 30 та пайпоқ, капиталнинг чекли маҳсулоти 48 та пайпоқ. Бир соатлик иш ҳақи 40 сўм, капитал нархи 5 сўм. Ресурслар сарфини яхшилаш орқали маҳсулот ишлаб чиқариш ҳажмини ошганини баҳоланг.

Кейс стади № 1

Вазифа:

Қуйида келтирилган воқеани шошилмасдан диққат билан ўқинг.

Ўлчам тушунчасини кичрайтириш.

1990-йилларда корхоналарнинг асосий мақсади унинг ўлчамининг йириклашуви ҳисобланади, деган қарашдан йироқлашиш кузатилди, чунки кўпчилик йирик корхоналарлар қийинчиликларни бошдан кечирашаётган эди. Айни вақтда 1990 йилларда бизнесда амал қилишнинг бошқа услуби намоён бўлди - катта бўлмаган ўлчам, енгиллик ва ўзгарувчанлик. Ўзбекистонлик бир гуруҳ олимларнинг аниқлашларича, охирги ўн йилликда жаҳон бўйича яратилган янги иш жойларининг ҳар 10 тасидан 8 таси кичик фирмалар томонидан таклиф қилинган.

Кичик бизнеснинг ўсиши ва ривожланиши сабабларини тушуниш қийин эмас. Капитал бозорининг эркинлашуви, яъни бизнесга инвестиция учун капитал кўювчилар ўртасида рақобатнинг ўсиши билан микротехнологияларнинг жорий этилиши ошиши, бозорга янгиларнинг кириб келиши тўсиқларини пасайтиришга олиб келди. Жаҳон бўйича «Эгиловчанлик» тушунчаси асосий шиор бўлди ва илгари компаниянинг ҳаракатлантирувчи кучи бўлган «Кўлам самараси»ни сиқиб чиқарди.

Яқинда бу нуқтаи назарни Ўзбекистонлик бир гуруҳ олимлар шубҳа остига олишди. Унинг тасдиқлари тўрт тахмин билан ифодаланди:

Биринчидан, катта бизнесни қоралаш бўрттириб юборилган. Баъзи йирик корхоналарлар қийинчиликни бошдан ўтказишига қарамасдан, гуллаётган йирик корхоналарни ҳам кўплаб мисол келтириш мумкин. Бундай йирик корхоналарга кўлам самараси уларнинг рақобатбардошлиги учун ҳали ҳам муҳим рол ўйнамоқда.

Иккинчидан, йирик корхоналарнинг кўпчилигида қайта қуриш ва реструктуризация ўтказилди, бу эса 1990-йилларда иқтисодий тушкунликни бошларидан ўтказишлари натижаси эди. Улардан кўплари катта бўлиш билан бир вақтда «эгиловчан» бўлиш ҳам мумкинлигини тушуна бошлашди.

Учинчидан, кичик бизнеснинг иш ўринларни яратишдаги аҳамияти ҳаддан ташқари бўрттирилган, бундан 1990 йилларнинг охирларида олинган маълумотлар гувоҳлик беради. Бундан ташқари, йирик корхоналарга нисбатан кичик корхоналар иш ўринларининг йўқотилиши каттароқ қисмни ташкил этган, ва шу билан бирга нисбатан кам даражада замонавий технология ва илғор малакани ишлатган.

Тўртинчидан, кичик фирмалар кўпчилигининг яшаши кўп ҳолда йирик корхоналаргага боғлиқ. Бу тенденция охирги вақтда йирик корхоналардан кичик

фирмаларга баъзи фаолият турларини олиб бориш ҳуқуқини бериш билан кучаймоқда. Бу эса уларнинг йирик корхоналардан боғлиқлигини янада оширади.

Охирги тенденцияни ҳисобга олиб, тасдиқлаш мумкинки, йирик ва кичик фирмалар ўртасидаги фарқ тобора камайиб бормоқда. Йирик фирмалар кичик фирмаларнинг эгилувчанлиги ўз структураларида кўпроқ автоном бўлинмаларни ташкил этиш йўли билан жорий этишмоқда. Масалан, баъзи бир йирик корхоналар ўз тасарруфларида кўплаб кичик фирмаларни ташкил этмоқда. Кичик фирмалар эса ўз заиф томонларини тўлдириш ва ўз манфаатларини ҳимоя қилиш мақсадида йирикрок корхоналарлар билан иттифоқлар тузишга, узоқ муддатли муносабатлар ўрнатишга ҳаракат қилишади.

Бу янгиликлар натижасида корхоналарини «йирик» ёки «кичик» сифатида баҳолаш қийин бўлиб қолди.

Бу воқеани таҳлил қилишда heptagon ни қўлланг.

Топшириқлар:

1. Қайси омиллар бозорларга киришда бўладиган тўсиқларни пасайтирганлигини аниқланг?
2. Нима учун эгилувчанлик кўлам самарасига нисбатан кўпроқ муҳимлигини тасдиқлашганлигини айтинг?
3. Кичик фирма –яхши деган тасдиқни инкор қиладиган мисол келтиринг.

Кейс стади №2.

Вазифа:

Қуйида келтирилган воқеани шошилмасдан диқат билан ўқинг.

Компакт-дискларга нарх.

(Бозор шароитида нарх қўйиш амалиёти).

1991 й. Буюк Британияда 1218 млн. ф.ст. га винил дисклари, ёзувли аудиокассеталар ва CD компакт-дисклар сотилди. Фақат CD ларнинг сотуви 617 млн.ф.ст., ёки умумий сотув ҳажмининг 51% ни (73 млн.компакт-дисклар) ташкил қилди. Кейинги йилда эса сотув ҳажми 85 млн. донага етди. Бундай тенденция бутун 90-чи йиллар давомида кузатилиши кутилапти.

Товарга нарх қўйилишининг тўғрилиги борасида жуда кўп мунозаралар бўлган эди. Британияда CD лар нархи АҚШ дагига нисбатан юқорирок. Британияда нарх даражасининг юқори эканлиги маҳсулотга нарх қўйишда бир қанча омиллар тўпламини ҳисобга олишга туғри келиши билан боғлиқ. Улар: ишлаб чиқариш харажатлари, маркетинг, чегирмалар ва тарқатишлар, дизайн ва қадоқлашни ишлаб чиқиш, янги талантларни, ижрочиларни қидириш ва ривожлантириш, ҳамда қўшимча харажатлар. Ишлаб чиқариш вакиллари тармоқда ҳамма янгиликлардан хабардор бўлиш ва олдинда бўлиш учун компания ҳамма фойдасидан инвестиция ва инновацияларни молиялаштириш каби юқори таваккалли муҳитда фаолият курсатишаётганлигини такидлашади. Компакт-дисклар ишлаб чиқариш саноати ўз табиатига кўра олигополистик ҳисобланади ва бозорда асосий тўртта компания (PolyGram, EMI, WEA/Warner, CBS/Sony) эгалик қилади, улар бозорнинг 70% ни эгаллаган. Бу тармоқнинг маҳсулоти, яъни ҳар бир CD нинг уникаллигини ҳисобга олган ҳолда, ишлаб чиқарувчи унга нисбатан монополист ҳисобланади, ва шу сабабдан бозор қабул қила оладиган нархни ўрната олади. Бундан ташқари мавжуд бўлган бир қатор кичик овоз ёзиш компаниялари нарх пасайса, ишлаб чиқаришни тўхтатади.

Нисбатан юкори нархларни тушунтириб берадиган иккинчи аргумент шундаки, аҳолининг турли хил диди ва сонининг кўплиги учун АҚШ ларида жуда кўп СД ишлаб чиқарилади ва сотилади. Шунинг учун харажатлар маҳсулот бирлигининг катта миқдорига тақсимланади. Бу маҳсулот ишлаб чиқариш ўртача харажатларини пасайтиради. Натижада АҚШда СД нархи Ягона Европа бозорига кирувчи Британиядагидан паст (даромаднинг бир хил даражасида). Ягона Европа бозори аҳолиси сони 340 млн. бўлса, АҚШ атиги 249 млн.

Бу воқеани таҳлил қилишда heptagon ни қўлланг.

Саволлар:

1. Истеъмолчилар Буюк Британияда фирмалар ўз товарига кўйган нархни тўлашга тайёр. Бу фирма мувозанат нархни белгилайдиган талаб ва таклиф нисбатига мисол бўлиб хизмат қиладими?
2. Юқорида тасвирланган бозорда қандай нарх кўйиш услубларини кузатса бўлади?
3. Британия компакт-дисклари бозори ҳолатида ишлаб чиқаришга ўртача харажатлар усулида нарх ўрнатишни ишлатиш мумкинми?

Вазиятли топширик -1

1. Пиёз етиштиришда бир киши ишласа, 50 центнер пиёз етиштиради. Ҳар бир кейинги ишчи олдинги ишчига нисбатан 10 фоизга кам бўлган қўшимча маҳсулот етиштиради. Ишчиларнинг чекли маҳсулоти ва максимал пиёз ишлаб чиқариш миқдори аниқлансин.

Ечиш. Иккинчи ишчи биринчи ишчига нисбатан 10 % кам пиёз етиштиради. Демак, уни чекли маҳсулоти $50 \cdot 0,9 = 45$ центнерга тенг. Учинчи ишчиники $50 \cdot 0,9^2$, тўртинчиники $50 \cdot 0,9^3$ ва ҳоказо. Пиёз етиштириш биринчи ходи 50 ва махражи 0,9 га тенг бўлган камаювчи геометрик прогрессияни ташкил қилади. Агар ишчилар сони ортиб борса, етиштирилган максимал маҳсулот миқдори $50 \cdot \frac{1}{(1-0,9)} = 500$ центнерга тенг.

Тестлар

1. Инфратузилма деганда нимани тушунасиз?

- а)* Тадбиркорлик субъектларига у ёки бу турдаги хизматларни кўрсатувчи ташкилотлардир;
- б) Рақобат муҳитини яратувчи корхона ва ташкилотлардир;
- в) Турли мулкчилик шаклидаги корхоналар;
- г) Тадбиркорлик субъектлари ўртасидаги алоқани ривожлантириш учун кўмаклашувчи корхоналар.

2. Бизнесга хизмат кўрсатувчи инфратузилмани яратишдан кўзланган мақсад нимадан иборат?

- а) * Жамият манфаатлари, тизимли ўзгартириш, маҳаллий иқтисодий ривожлантириш, ишлаб чиқарилаётган маҳсулот турларини кенгайтириш, маҳсулот рақобатбардошлигини таъминлаш, янги иш ўринларини яратиш учун йўналтириш;

б) Кичик бизнес учун кадрларни қайта тайёрлаш; инвестиция ва инновация лойиҳаларини амалга оширишга ёрдам бериш;

в) Ижтимоий ва иқтисодий муаммоларни ечишга; тадбиркорларни қўллаб-қувватлаш;

г) Кичик бизнес ва хусусий тадбиркорликни ташкил этиш; ҳудудларда тадбиркорлик субъектларини ривожлантириш.

3. Бизнесга хизмат кўрсатувчи инфратузилма объектларига нималар киради?

а) Товар хом-ашё биржалари, транспорт ташкилотлари, консалтинг хизматлари кўрсатувчи корхоналар;

б) Солиқ идоралари, банклар, маҳаллий ҳокимият органлари, Савдо-саноат палатаси;

в)* Биржалар, тижорат банклари, аудиторлик, суғурта идоралари, кредит уюшмалари, Савдо-саноат палатаси, ахборот-консалтинг марказлари, ўқув марказлари, бизнес-инкубаторлар, бирлашмалар ва бошқа ташкилотлар;

г) Бизнес марказлари, бизнес инкубаторлари, лизинг компаниялари.

4. Бизнес марказлар қандай ишларни амалга оширадилар?

а)*Тадбиркорлик субъектларини турли фаолият турлари бўйича бирлаштириш ишларини амалга оширади;

б) Тадбиркорлик субъектлари ўртасидаги алоқани ривожлантириш учун кўмаклашади;

в) Янги иш ўринларини ташкил этади;

г) Кичик бизнес ва хусусий тадбиркорликни ривожлантиришга хизмат қилади.

5. Бизнес марказлар ўз ичига нималарни олади?

а)* Тадбиркорларнинг манфаатларини давлат органларида ифода этувчи адвокатурани, жамоа ва бошқа ташкилотларни;

б) Жамоа ташкилотларини, бизнес инкубаторларни;

в) Турли мулкчилик шаклдаги корхоналарни;

г) Микрофирмаларни, кичик корхоналарни, яқка тартибдаги тадбиркорларни.

6. Бизнес инкубаторларнинг асосий вазифалари нимадан иборат?

а) Ахборот-маслаҳат хизматини кўрсатиш; инвестиция ва инновация лойиҳаларини амалга оширишга ёрдам бериш;

б)* Тадбиркорлик субъектлари фаолиятини бошланғич босқичида ривожлантириш учун қулай муҳит бизнес-инкубация жараёнини ташкил қилиш; ахборот-маслаҳат хизматини кўрсатиш; инвестиция ва инновация лойиҳаларини амалга оширишга ёрдам бериш; кичик бизнес учун кадрларни қайта тайёрлаш; касб-хунарга ўргатишга қаратилган қисқа муддатли ўқув курсларини ташкил этиш.

в) Кичик бизнес учун кадрларни қайта тайёрлаш; ахборот-маслаҳат хизматини кўрсатиш;

г) Касб-хунарга ўргатишга қаратилган қисқа муддатли ўқув курсларини ташкил этиш.

7. Бизнес инкубаторлар қандай йўналишларни амалга оширишга ҳисса қўшади?

- а) Кичик бизнес ва хусусий тадбиркорликни ривожлантиришга;
- б) Ижтимоий ва иқтисодий муаммоларни ечишга; тадбиркорларни қўллаб-қувватлашга;
- в)* Янги кичик бизнесни ташкил этишга; фаолият кўрсатаётган тадбиркорларни қўллаб-қувватлашга; айрим ижтимоий ва иқтисодий муаммоларни ечишга; ҳудудларда тадбиркорлик субъектларини ривожлантиришга;
- г) Кичик бизнес ва хусусий тадбиркорликни ташкил этишга; ҳудудларда тадбиркорлик субъектларини ривожлантиришга.

8. Бизнес соҳасидаги ахборот-маслаҳат таъминоти тизимини ислоҳ қилиш қилиш учун қандай вазифаларни ҳал этиш лозим?

- а)* Тадбиркорлик субъектларини жадал ривожлантиришни янада рағбатлантириш, хўжалик юритувчи субъектларнинг ҳуқуқлари ва қонуний манфаатларини ҳимоя қилиш тизимини янада такомиллаштириш; тадбиркорликни ривожлантириш учун ташкил қилинган бозор инфратузилма ташкилотлари фаолиятини тизимли асосда мувофиқлаштириш; тадбиркорлик субъектларига узлуксиз ва тартибли равишда хизмат курсатувчи бизнес марказларни ташкил қилиш.
- б) Тадбиркорлик субъектларига узлуксиз ва тартибли равишда хизмат курсатувчи бизнес марказларни ташкил қилиш.
- в) Тадбиркорликни ривожлантириш учун ташкил қилинган бозор инфратузилма ташкилотлари фаолиятини тизимли асосда мувофиқлаштириш;
- г) Тадбиркорлик субъектларини жадал ривожлантиришни янада рағбатлантириш, хўжалик юритувчи субъектларнинг ҳуқуқлари ва қонуний манфаатларини ҳимоя қилиш тизимини янада такомиллаштириш.

5-мавзу. Ёқилғи энергетика мажмуи ва унинг инфратузилма иқтисодиётидаги роли

Топшириқлар

1-масала. Капитал сарфи 10 фоизга меҳнат сарфи 15 фоизга ошди. Ишлаб чиқариш функцияси бир жинсли бўлса, масштаб самараси қандай бўлади?

Ечиш. Иккала ресурс сарфи 10 фоизга ошганда ишлаб чиқаришнинг ортиши 10 фоиздан ошмайди. Лекин меҳнат сарфи 15 фоиз бўлгани учун бу ерда ишлаб чиқаришнинг ўсиш суръатини пасайиши рўй бермоқда.

2-масала. Корхона бозорга янги косметик маҳсулот чиқармоқч. Бир товарни ишлаб чиқариш учун кетадиган ўзгарувчи харажатлар 30 млн. сўм, доимий харажатлар эса 20 млн. сўмни ташкил қилади. Бозорда олиб борилган текширишлар товар бирлигининг нархи 60 млн.сўмни ташкил қилади. Қуйидагиларга асосланган ҳолда:

- а) сотиш ҳажми қандай бўлганда оптимал фойдага эришилади?
- б) сотиш ҳажми 6000 та болганда фойдани қандай ошириш мумкин?

3-масала. Дори-дармон ишлаб чиқарувчи фирма йилнинг охирида табиий дориларни реклама қилди. Реклама блоклари машҳур медитсина журналларда, ишбилармонлар учун газетасида, худди шундай маҳаллий радио, телевидения ва газеталарда кенг тарқалди. Назорат гуруҳи 4000 қути маҳсулотни маҳсус, яъни бу янги маҳсулот ҳақида қаердан маълумот олгани ва ижтимоий-демографик гуруҳини

маълум қиладиган анкета билан чиқарди. 3276 та истеъмолчи бу ҳақида тўлиқ маълумот берди. 18 таси фақат ижтимоий гуруҳини кўрсатган. Реклама жараёнини режалаштираётган вақтда компания бир ойлик рекламани медитсина журнаliga жойлаштириш бўйича контракт тузиши, газетага эса 3,4 млн.сўмлик, телевиденияга 5-8млн.сўм ҳаммаси бўлиб рекламага 18 млн.сўм сарфланиши кўзда тутилган.

Топшириқ:

а) агар битта реклама блоки медицина журналида 112 минг сўм, ишбилармонлар журналида 140 минг сўм, радиода 70 минг, телевиденияда 180 минг, газетада 68 минг бўлса компаниянинг реклама режасини тузинг.

б) Фирма учун келгусида энг яхши натижа берадиган рекламани воситасини аниқланг.

4-масала. Талаб даражаси ва тўйимлилик даражаси бўйича икки йил давомида аниқланган натижаларга кўра, фирма янги оловга қарши сигнализация (ОҚС) сотиш бўйича бозорнинг 30% ини ташкил қилади. Текшириш натижалари жадвалда берилган. Бозорнинг тўйинганлик даражаси янги товар истеъмолчиларининг умумий сонига нисбатан (% да) кўрсатилган:

	2011 й	2012 й	2013 й	2014 й	2015 й
Жойлаштирилган системалар миқдори	67	269	1806	4600	11655
Бозорнинг таъминланганлик даражаси(%)	0,08	0,33	2,08	5,61	14,39

Топшириқ:

а) бозордаги ОҚС габулган талаб динамикаси қандай?

б) агар фирма бир йил давомида сотув ҳажмини 40% га оширмоқчи бўлса, унинг янги махсулоти ҳажмини аниқланг.

с) қанақа маркетинг стратегияси фирма учун зарур?

Вазиятли топшириқ -1

Акциядорлик жамият бош директори вазифасини тўхтатиш жараёни.

Акциядорлар йиғилиш умумий қонун бўйича, агарда ижроия органини шаклантириш директорлар кенгаши вазифасига кирмаса, унда хоҳлаган ҳолатда бош директорнинг фаолиятини тухташ ҳақида қарор қабул қилинди дейлик. “Фотон” очик акциядорлик жамияти 1 октябр куни акциядорларнинг умумий йиғилишида бош директор Исаев В.А.нинг ваколатини тўхтатиш ҳақида қарор қабул қилди ва ушбу лавозимга Кудратова К.М.ни тайинлади. 5 октябр куни овоз бериш ва санок комиссияси натижаларига асосан баённома тузилди ва имзоланди. Шу куннинг ўзида Кудратова К.М.га хизмат хонаси, техник воситалар ва ўз вазифасини бажариш учун керакли дастгоҳлар берилди.

8 октябр куни Кудратова К.М. билан меҳнат шартномаси тузилди ва уни бош директр лавозимига бириктириш буйруғи 10 октябр куни имзоланди.

Саволлар:

1. Қайси муддатдан бошлаб Кудратова К.М хужжатларга имзо қуйиш, буйрук чиқариш, шартнома тузиш ваколати берилди, Исаев В.А. қайси муддатда ўз ваколатини йўқотди?

2. Агарда директорлар кенгаши раиси Кудратова К.М. нинг меҳнат шартномасини имзоламаса, қандай ҳуқуқий ҳолатлар юзага келади?

3. Кудратова К.М.нинг ишга кириши ва Исаев В.А.нинг ишдан кетиши бўйича буйруқларни ким имзолайди?

Вазиятли топшириқ – 2

1-масала. Инновацион инфратузилмани бошқариш.

Атамалар танлови: А – устундаги ҳар бир атамага Б – устундан мос келувчини танланг. Натижаларни биргалашиб муҳокама қилинг

А	Б
1. Ижтимоий муносабатлар даражаси 2. Ижтимоий бошқариш 3. Жамоанинг ижтимоий ривожланиши	а) ҳар бир инсонни ижтимоий ролини белгилайди, ҳуқуқ ва мажбуриятлари, ижтимоий роли, меҳнат жамоаларини билим функцияларини аниқлайди б) иносн турмушига боғлиқ иқтисодий ва ижтимоий масалаларни бир бутун кўринишда ечади в) ишчи ва дехқонлар, миллатлараро, қишлоқ ва шаҳар, меҳнат жамоалари ва ишловчилар ўртасидаги иқтисодий муносабатлар г) одам, инсонлар гуруҳи, ишлаб чиқариш жамоалари, миллат ва элатлар д) муҳит, тарбия тизими, моддий-маиший ва маънавий талаблар, қизиқиш, хоҳиш, интилиши, мақсад ва мотив, амалий фаолиятга шайлик е) жамоада соғлом муҳитни ҳосил қилиш, ўзаро ҳамкорлик ва ёрдамни ташкил этиш, интизом ва масъулиятни мустаҳкамлаш ж) одамлар ўртасидаги муносабатни жамоада соғлом муҳит ҳосил қилиш билан мувофиқлаштириб боришга йўналган з) жамоат, ташклиот устави, шартномалар, ўзаро мажбуриятлар, ходимларни танлаш тизими, ижтимоий талабни тақсимлаш ва қондириш и) маълум мотивлар асосида мақсадга эришиш. Мотивлар муносабати – мақсад инсон фаолиятининг ўзаги к) инсон фаолияти мотивини ўрганишни удалаш, ҳар бир инсон истиқболини кўра билиш, инсонни меҳнатдан мамнун қилиш
Қуйидаги масалага мос жавобларни топинг. Биргалашиб муҳокама қилинг. Жавобингизни асослаб беринг.	

Вазиятли топшириқ - 3

Унумдорлик меъёрлари бўйича бошқариш. Атамалар танлови: А – устундаги ҳар бир атамага Б устундан мос куелувчини танланг. Натижаларни биргалашиб муҳокама қилинг.

А	Б
1. Ишлаб чиқариш меъёрлари бўйича бошқариш 2. Юқори сифат 3. Унумдорлик 4. Бизнес – режага киради 5. Ташкилий жараён 6. Унумдорлик билан узвий	а) қўйилган масалани ўз вақтида бажариш, аниқ ресурсларни қандай тақсимланишини кўрсатинг. Меъёр ва сифат орқали ифодаланади б) бу ҳам бошқариш самарадорлигини ўзи в) бозорни изчил таҳлил этиш, корхона рақобати ва имкониятлари, унумдорликни ошириш йўлидаги аниқ мақсадлар г) харажатларни камайтиради. Маҳсулот қайтиб

боғланган 7.Коммуникация 8.Алоқа техникаси 9.Меҳнат мотиви омиллари 10.Инсон омили	келишини амайтиради, сотув хажмини иқаришни кенгайтириш имконини беради д) меҳнат ресурслари, материаллар, технология, одамлар ҳақидаги ахборотни бирлаштириш воситаси г) бошқариш технологияси, техникаси ва ташкилий тизими ж) икки ва ундан ортиқ киши ўртасида ахборот алмашиш з) шахсни потенциал имкониятлари и) жамоада соғлом муҳит, яхши меҳнат ва иш ҳақи, мансаб кўтарилиши к) керакли вақтда ахборот олишга ёрдам беради
Қуйидаги масалага мос жавобларони топинг. Биргалашиб муҳокама қилинг. Жавобингизни асослаб беринг.	

Тестлар

1.. « Инфратузилма менежменти — бу:

- а) бошқарув ҳокимияти ва санъатидир;
- б) ресурсларни бошқариш бўйича алоҳида моҳирлик ва маъмурий кўникмадир;
- в) ўзига хос юксак санъат ва маҳрратни талаб қилувчи танловдир;
- г) ўзининг фаолияти билан моддий бойликлар ишлаб чиқариш жараёнини таъминлайдиган соҳалар;
- д) нотўғри жавоб йўқ.

2. Инфратузилма менежмент фани — бу бошқарувчига:

- а) танловни тўғри амалга оширишни ўргатади;
- б) ишчан қарорни қабул қилишни ўргатади;
- в) қарорларнинг бажарилишини назорат қилиш жараёнини ўргатади;
- г) моддий бойликлар ишлаб чиқаришга кўмаклашувчи соҳалар бошқарувини ўргатади;
- д) нотўғри жавоб йўқ

3. Инфратузилма менежменти объекти бўлиб:

- а) мамлакат ҳисобланади;
- б) қонун чиқарувчи ҳокимият ҳисобланади;
- в) туман ёки шаҳар ҳисобланади;
- г) а+б;
- д) ўзининг фаолияти билан моддий бойликлар ишлаб чиқариш жараёнини таъминлайдиган соҳалар ҳисобланади.

4. Инфратузилма менежменти субъекти бўлиб:

- а) ижро этувчи ҳокимият ҳисобланади;
- д) нотўғри жавоб йўқ
- б) концернлар ҳисобланади;
- в) а+г;
- г) бошқарув органлари ҳисобланади;
- д) ишлаб чиқариш жараёнини таъминлайдиган соҳа бошқарув органлари.

5. Бошқаришнинг сир-асрорларини илмий асосда ўрганишда менежмент фани қуйидаги усулларнинг қайси бирини қўллайди:

- а) кузатиш усули;
- б) эксперимент усули;

- в) моделлаштириш усули;
- г) системали ёндашув усули;
- д) нотўғри жавоб йўқ.

6. Бошқарилувчи объект бошқа объектлар билан ўзаро боғланишда ва алоқадорликда ўрганилмоқчи бўлса, у ҳолда менежмент фани:

- а) комплексли ёндашув усулини қўллайди;
- б) иқтисодий математик ёндашув усулини қўллайди;
- в) социологик кузатув усулини қўллайди;
- г) системали ёндашув усулини қўллайди;
- д) таркибий ёндашув усулини қўллайди.

7. Қуйида қайд қилинган фанларнинг қайси бири менежмент фани билан узвий боғланган:

- а) социология;
- б) психология;
- в) кибернетика;
- г) макроиқтисодиёт;
- д) нотўғри жавоб йўқ-

8. Кимлар илмий менежментнинг (1885—1920) намояндалари бўлган:

- а) Файол А, Вебер М ва бошқ., б) Тейлор Ф, Эмерсон Г ва бошқ.;
- в) Мэйо Э, Лайкерт Р ва бошқ.
- г) Саймон Г, Друкер П, Дейл Э ва бошқ.;Д) г+а.

9. Кимлар мумтоз ёки маъмурий менежментнинг (1920—1950) намояндалари бўлган:

- а) Саймон Г, Друкер Дейл Э ва бошқ.;
- б) Мэйо Э, Лайкерт Р ва бошқ.
- в) Тейлор Ф, Эмерсон Г ва бошқ.
- г) Файол А, Вебер М ва бошқ.;
- д) а+г.

10. Кимлар "Инсон муносабатлари" мактаби (1950 йилдан ҳозиргача)нинг намояндалари бўлган:

- а) Тейлор А Эмерсон Г ва бошқ.
- б) Файол А Вебер М ва бошқ.
- в) Мэйо Э, Лайкерт Р ва бошқ.
- г) Саймон Г, Друкер П, Дейл Э ва бошқ.;
- д) а+б.

6-Мавзу. Транспорт тизими ва иқтисодиётнинг транспорт инфратузилмаси

Топшириқлар

1-масала. Машинасозлик заводининг ташкилий тузилиши қуйидаги цехлардан иборат: қуйиш цехи, темирчи-пресслаш, модель цехи, заготовка тайёрлаш, тажриба, механик йиғув, асбобсозлик цехи, таъмирлаш-механик ва транспорт цехлари.

Қуйидагиларни аниқлаш талаб этилади:

Санаб ўтилган цехларни асосий, ёрдамчи ва хизмат кўрсатувчи бўлимларга бўлинг.

2-масала. Машинасозлик корхонасида қуйидаги ишлаб чиқариш бўлимлари ва уларда банд бўлган ходимлар бор:

- қуйиш цехи – 400 киши;
- темирчи-пресслаш цехи – 500 киши;
- механик – 700 киши;
- йиғув цехи – 400 киши;
- таъмирлаш-механик – 150 киши;
- энергоцех – 50 киши;
- таъмирлаш цехи – 100 киши;
- транспорт цехи – 70 киши;
- типография – 30 киши.

Қуйидагиларни аниқлаш талаб этилади:

1. Асосий ва ёрдамчи ишлаб-чиқаришда банд бўлган ишчи-ходимлар сонини аниқланг.
2. Асосий ва ёрдамчи цехларда ишловчиларининг умумий хажмдаги улушини (фоизларда) топинг.
3. Ортиқча бўлимларни йўқ қилиш учун қандай чора-тадбирлар талаб қилинади ва улар корхона иқтисодиётига қай даражада таъсир кўрсатади.

3-масала. Тоғ-металлургия комбинатининг таъмирлаш корхонасида қуйидаги цехлар ва ишчилар мавжуд: пўлат қуйиш цехи – 72 киши, рангли металл қуйиш цехи – 48 киши, №1-таъмирлаш-механик цехи – 106 киши, №2-тамирлаш-механик цехи – 34 киши, №3-тамирлаш-механик цехи – 52 киши, асбобсозлик – 85 киши, электркучланиш цехи - 72 киши, электр таъмирлаш – 72 киши, транспорт – 180 киши, лавозимлар учун маошлар қуйидагича белгиланган: цех бошлиқлари 72,0 минг сўм, иқтисодчилар – 48,0 минг, меъёрловчилар – 30,5 минг сўм.

Цехлардаги бошқарув ходимларнинг сони қуйидагича: пўлат қуйиш цехида – 5 киши, рангли металл қуйиш – 3 киши, №1-таъмирлаш-механик цехи – 9 киши, №2-тамирлаш-механик цехи – 3 киши, №3-тамирлаш-механик цехи – 4 киши, асбобсозлик – 6 киши, электркуч цехи – 2 киши, электр таъмирлаш – 5 киши, транспорт – 9 киши.

Қуйидагиларни аниқлаш талаб қилинади:

1. Тоғ-металлургия комбинатининг таъмирлаш корхонасининг ишлаб чиқариш тизимини соддалаштиринг;
2. Ҳар бир цехда бир бошқарув ходимига тўғри келувчи ишчилар сонини аниқланг;
3. Корхонанинг ташкилий тизимини яхшилаш ҳисобига ойлик маош жамғармасини тежаш имкониятларини аниқланг.

4. Корхонанинг ташкилий тизими такомиллашгандан сўнг ва бундан аввалги аҳвол бўйича қиёсий схемалар тузишга уриниб кўринг.

4-масала. Шартли равишда битта вилоятда зарур бўладиган инфратузилманинг умумий ҳролати таҳлилини келтирамиз. Шу асосда талабалар билан Бозор инфратузилмаси назарияси фанининг умумий категорияларини ва амал қилувчи қониниятларини, фанни ўрганиш жараёнида фойдаланилувчи тушунчаларнинг тарифларини ўрганмамиз ва иқтисодий жиҳатдан таҳлил қилиш имконияти мавжуд бўлади. Бунинг учун куйидаги маълумотлар фойдаланиш учун таклиф этилади.

1. Аҳоли сони 1250 минг киши

2. Ҳудуди 120 км. кв.

шундан:

Қуруқлик 110 км. кв.

Тоғ ҳудудлари 30 км. кв.

Экиладиган ерлар 40 км. кв.

аҳоли яшаш пунктлари 20 км. кв.

бошқалар 20 км. кв.

3. Сув хавзалари (Сув ҳажми ва фойдаланиши шартли равишда олинади)

шундан:

Дарёлар 2 та

Каналлар 2 та

Сув омборлари 4 та

4. Туманлар сони 14 та

5. 560 та қишлоқ пунктлари мавжуд

6. Пойтахт билан масофа 500 км.

7. Ўртача ёш таркиби -30 ёшгача бўлганлар 65 %,

I. КЕЙС

«ИНФРАТУЗИЛМА ТИЗИМИНИНГ ИЖТИМОЙ – ИҚТИСОДИЙ ЖИҲАТЛАРИ»

Мавзунинг номи: “Инфратузилма тизимининг ижтимоий – иқтисодий жиҳатлари”

Берилган кейснинг мақсади: Инфратузилма иқтисодиёти тамойиллари, механизмлари, функциялари ҳамда инфратузилма тизимининг ижтимоий – иқтисодий жиҳатларини назарий жиҳатдан ўрганиш, илмий ўрганиш, моҳиятини илмий манбаларга таянган ҳолда очиб бериш ҳамда инфратузилма менежменти тизими имкониятларидан фойдаланишдан иборат.

Кейс ечишдан талаба оладиган билим, кўникма ва малакалар рўйхати:

- Инфратузилма иқтисодиёти бўйича бошқарув ва қарор қабул қилишни ўрни ва роли ҳақида;
  - Инфратузилма тизимида таҳлил қилиш, режалаштириш ва назорат қилишнинг моҳияти ва аҳамияти иқтисодий бошқарувнинг асоси эканлиги;
  - Талаба шахси – бўлажак иқтисодчининг иқтисодий бошқарув объекти эканлигини.
  - Иқтисодий тушунчалар: режалаштириш, таҳлил, назорат қилиш ва уларнинг ривожини қарор топиши тўғрисида;
  - Инфратузилма иқтисодиёти фанидан тушунчаларнинг шаклланиши ва бошқарув ҳамда унинг функциялари ривожда қарор топиши тўғрисида;
- Ушбу кейсни ишлаб чиқиш талабаларда қуйидаги **кўникмаларини** ривожлантиради:
- Талабалар инфратузилма иқтисодиёти объекти ва субъектлари тўғрисида, инфратузилма самарадорлиги, инфратузилма механизмларини ўрганиш, инфратузилма тамойиллари билан танишадилар ва бу омилларни таҳлил қиладилар;
  - Ўрганилаётган мавзунинг хусусиятини, салоҳиятини ва иқтисодий характерини аниқлайдилар;
  - Талабалар инфратузилма иқтисодиётининг самарали бошқариш механизмининг яратиш ва назорат қилиш ҳолатларини асослаб берадилар.

Мазкур кейс амалий фаолиятда ишлаб чиқилган.

Мазкур кейс умумий тадқиқотчилик асосида сюжетли, кабинетли тоифасига киради. Ўзбекистон Республикаси таълим тизими ва соғлиқни сақлаш тизими вазияти сифатида олинган.

Дидактик мақсадларга кўра кейс – таҳлилларни ўрганиш ва баҳолаш ҳисобланади. Шу сабабдан, кейс муаммосининг шаклланиши ва тузилиши унинг масаласининг ечими таҳлил асосида ишлаб чиқилган.

Расмийлаштириш усули: электрон кўринишда чоп этилган.

Кейс “Инфратузилма иқтисодиёти” фанини ўрганишда ишлатилиши мумкин.

Кейсда сунъий моделлаштирилган вазият баён этилган.

Ахборотни олиш манбалари: гипотетик, лекин ҳақиқий маълумотларга яқин.

Тестлар

1. Инфратузилма деганда нимани тушунасиз?

- * Тадбиркорлик субъектларига у ёки бу турдаги хизматларни кўрсатувчи ташкилотлардир;
- Рақобат муҳитини яратувчи корхона ва ташкилотлардир;
- Турли мулкчилик шаклидаги корхоналар;
- Тадбиркорлик субъектлари ўртасидаги алоқани ривожлантириш учун кўмаклашувчи корхоналар.

2. Бизнесга хизмат кўрсатувчи инфратузилмани яратишдан кўзланган мақсад нимадан иборат?

а) * Жамият манфаатлари, тизимли ўзгартириш, маҳаллий иқтисодий ривожлантириш, ишлаб чиқарилаётган маҳсулот турларини кенгайтириш, маҳсулот рақобатбардошлигини таъминлаш, янги иш ўринларини яратиш учун йўналтириш;

б) Кичик бизнес учун кадрларни қайта тайёрлаш; инвестиция ва инновация лойиҳаларини амалга оширишга ёрдам бериш;

в) Ижтимоий ва иқтисодий муаммоларни ечишга; тадбиркорларни қўллаб-қувватлаш;

г) Кичик бизнес ва хусусий тадбиркорликни ташкил этиш; ҳудудларда тадбиркорлик субъектларини ривожлантириш.

3. Бизнесга хизмат кўрсатувчи инфратузилма объектларига нималар киради?

а) Товар хом-ашё биржалари, транспорт ташкилотлари, консальтинг хизматлари кўрсатувчи корхоналар;

б) Солиқ идоралари, банклар, маҳаллий ҳокимият органлари, Савдо-саноат палатаси;

в)* Биржалар, тижорат банклари, аудиторлик, суғурта идоралари, кредит уюшмалари, Савдо-саноат палатаси, ахборот-консалтинг марказлари, ўқув марказлари, бизнес-инкубаторлар, бирлашмалар ва бошқа ташкилотлар;

г) Бизнес марказлари, бизнес инкубаторлари, лизинг компаниялари.

4. Бизнес марказлар қандай ишларни амалга оширадилар?

а)*Тадбиркорлик субъектларини турли фаолият турлари бўйича бирлаштириш ишларини амалга оширади;

б) Тадбиркорлик субъектлари ўртасидаги алоқани ривожлантириш учун кўмаклашади;

в) Янги иш ўринларини ташкил этади;

г) Кичик бизнес ва хусусий тадбиркорликни ривожлантиришга хизмат қилади.

5. Бизнес марказлар ўз ичига нималарни олади?

а)* Тадбиркорларнинг манфаатларини давлат органларида ифода этувчи адвокатуранинг, жамоа ва бошқа ташкилотларни;

б) Жамоа ташкилотларини, бизнес инкубаторларни;

в) Турли мулкчилик шаклдаги корхоналарни;

г) Микрофирмаларни, кичик корхоналарни, яқка тартибдаги тадбиркорларни.

6. Бизнес инкубаторларнинг асосий вазифалари нимадан иборат?

а) Ахборот-маслаҳат хизматини кўрсатиш; инвестиция ва инновация лойиҳаларини амалга оширишга ёрдам бериш;

б)* Тадбиркорлик субъектлари фаолиятини бошланғич босқичида ривожлантириш учун қулай муҳит бизнес-инкубация жараёнини ташкил қилиш; ахборот-маслаҳат хизматини кўрсатиш; инвестиция ва инновация лойиҳаларини амалга оширишга ёрдам бериш; кичик бизнес учун кадрларни қайта тайёрлаш; касб-ҳунарга ўргатишга қаратилган қисқа муддатли ўқув курсларини ташкил этиш.

в) Кичик бизнес учун кадрларни қайта тайёрлаш; ахборот-маслаҳат хизматини кўрсатиш;

г) Касб-ҳунарга ўргатишга қаратилган қисқа муддатли ўқув курсларини ташкил этиш.

7. Бизнес инкубаторлар қандай йўналишларни амалга оширишга ҳисса қўшади?

а) Кичик бизнес ва хусусий тадбиркорликни ривожлантиришга;

б) Ижтимоий ва иқтисодий муаммоларни ечишга; тадбиркорларни қўллаб-қувватлашга;

в)* Янги кичик бизнесни ташкил этишга; фаолият кўрсатаётган тадбиркорларни қўллаб-қувватлашга; айрим ижтимоий ва иқтисодий муаммоларни ечишга; ҳудудларда тадбиркорлик субъектларини ривожлантиришга;

г) Кичик бизнес ва хусусий тадбиркорликни ташкил этишга; ҳудудларда тадбиркорлик субъектларини ривожлантиришга.

8. Бизнес соҳасидаги ахборот-маслаҳат таъминоти тизимини ислоҳ қилиш қилиш учун қандай вазифаларни ҳал этиш лозим?

а)* Тадбиркорлик субъектларини жадал ривожлантиришни янада рағбатлантириш, хўжалик юритувчи субъектларнинг ҳуқуқлари ва қонуний манфаатларини ҳимоя қилиш тизимини янада такомиллаштириш; тадбиркорликни ривожлантириш учун ташкил қилинган бозор инфратузилма ташкилотлари фаолиятини тизимли асосда мувофиқлаштириш; тадбиркорлик субъектларига узлуксиз ва тартибли равишда хизмат курсатувчи бизнес марказларни ташкил қилиш.

б) Тадбиркорлик субъектларига узлуксиз ва тартибли равишда хизмат курсатувчи бизнес марказларни ташкил қилиш.

в) Тадбиркорликни ривожлантириш учун ташкил қилинган бозор инфратузилма ташкилотлари фаолиятини тизимли асосда мувофиқлаштириш;

г) Тадбиркорлик субъектларини жадал ривожлантиришни янада рағбатлантириш, хўжалик юритувчи субъектларнинг ҳуқуқлари ва қонуний манфаатларини ҳимоя қилиш тизимини янада такомиллаштириш.

9. Микрокредитбанкнинг микромолиялаштириш маблағлари ҳисобидан нобанк кредит ташкилоти томонидан қандай мақсадларни кўзда тутувчи тадбиркорлик фаолиятини молиялаштиришга руҳсат берилади?

а)* деҳқон ва фермер хўжаликларининг ўз ишлаб чиқаришини ривожлантириш ва кенгайтиришга, хом-ашё ва материалларни бирламчи қайта ишлашга, мини-ускуналар, меҳнат қуроллари, хом ашё, ярим фабрикалар, фурнитура сотиб олишга, сервис соҳасини ривожлантиришга, ҳунармандчилик ва уй меҳнатини ривожлантиришга, сервис соҳасини ривожлантиришга, маҳаллий саноатни ривожлантиришга, халқ истеъмоли товарлари ишлаб чиқариш ва хизмат курсатиш соҳаси билан боғлиқ бўлган бошқа тадбиркорлик фаолияти турларига йуналтирилади.

б) деҳқон ва фермер хўжаликларининг ўз ишлаб чиқаришини ривожлантириш ва кенгайтиришга, хом-ашё ва материалларни бирламчи қайта ишлашга ва бошқа тадбиркорлик фаолияти турларига йуналтирилади.

в) маҳаллий саноатни ривожлантиришга, халқ истеъмоли товарлари ишлаб чиқариш ва хизмат кўрсатиш соҳаси билан боғлиқ булган бошқа тадбиркорлик фаолияти турларига йуналтирилади.

г) уй меҳнатини ривожлантиришга, сервис соҳасини ривожлантиришга йуналтирилади.

7-мавзу. Автомобил йўли инфратузилмаси (4 соат)

Топшириқлар

1-масала. Аҳоли учун ўртача қанақа ижтимоий инфратузилма қувватлари зарур бўлади.

Жумладан:

1. Соғлиқни сақлаш пунктлари
2. Сарторошхона
3. Маҳалла гузарлари
4. Қандай транспорт инфратузилмаси бўлганда вилоятда самарали даражада ташкил этилиши мумкин бўлади.
5. Вилоятда қанақанги бозор инфратузилмаси шаклланиши керак бўлади.

2-масала.

Аҳоли учун ўртача қанақа ижтимоий инфратузилма қувватлари зарур бўлади.

Жумладан:

1. Мактабгача таълим муассасалари

2. Умумтаълим ўрта-мактаб

3. Олий таълим муассасаси

Қандай транспорт инфратузилмаси бўлганда вилоятда самарали даражада ташкил этилиши мумкин бўлади.

4. Вилоятда қанақанги бозор инфратузилмаси шаклланиши керак бўлади.

3-масала.

Вилоят учун ўртacha қанақа ишлаб чиқариш инфратузилма қувватлари зарур бўлади.

Жумладан:

1. Кичик бизнес ва хусусий тадбиркорлик учун

2. Йирик ишлаб чиқариш бирлашмалари учун

3. Қандай транспорт инфратузилмаси бўлганда вилоятда самарали даражада ташкил этилиши мумкин бўлади.

4. Вилоятда қанақанги бозор инфратузилмаси шаклланиши керак бўлади.

4-масала.

Аҳоли учун ўртacha қанақа ижтимоий инфратузилма қувватлари зарур бўлади.

Жумладан:

1. Маданият саройлари

2. Тўйхона

3. Қандай транспорт инфратузилмаси бўлганда вилоятда самарали даражада ташкил этилиши мумкин бўлади.

4. Вилоятда бозор инфратузилмасини шаклланиши учун зарурий товар айланмаси бўлиши мумкин.

5-масала.

Худуд учун ўртacha қанақа сувдан фойдаланиш қувватлари зарур бўлади.

Жумладан:

1. Ичимлик суви

2. Суғориш имкониятлари

3. Қандай транспорт инфратузилмаси бўлганда вилоятда самарали даражада ташкил этилиши мумкин бўлади.

4. Вилоятда меъёрий товар айланмаси учун қандай бозорлар бўлиши талаб этилади. (фонд, товар, валюта биржаси. маълумотлар шартли равишда аҳоли сонига ва товар айланмасига нисбатан олинади.)

Кейс стади-1

Вазиятли топшириқ-1

“КОРХОНАНИ САМАРАДОРЛИГИНИ ОШИРИШ ЙЎЛЛАРИ”

Ўқитишдан мақсад: корхонадаги иқтисодий ҳолат тўғрисида талабалар билмини чуқурлаштириш ва ишлаб чиқаришни рационал ташкил этиш.

Ўқитишдан кутилаётган натижалар:

корхонанинг ижтимоий-иқтисодий ҳолатини таърифлай олиш ва унинг пропорционал ривожланиш аҳамиятини очиқ бера олиш;

Бошқариш жараёнларини: режалаштириш, режаларни бажарилишини ташкиллаштиришни очиқ бера олиш;

Иқтисодий ҳолат таҳлили схемасини туза олиш ва бошқарувнинг муҳим функцияларини ёрита олиш;

Мақсадлар шаклланиши ва мумкин бўлган стратегияларни таҳмин қила олиш;

Стратегиялар ишлаб чиқилишини таққослай олиш ва стратегиялар пирамидасини тузиб чиқа олиш;

Кейсда келтирилган ҳолатни таҳлил қила олиш;

Муаммо вужудга келтира олиш ва унинг мақбул ечим вариантларини излаш;

Корхонанинг ижтимоий-иқтисодий ривожланиш концепсиясини ишлаб чиқа олиш ва алоҳида муаммоларни ҳал қилиш бўйича комплекс мақсадли дастурлар тайёрлаш кўникмаларни ўзлаштириш

Кейсни муваффақиятли ечиш учун талаба эгаллик қилиши лозим бўлган билим ва кўникмалар рўйхати.

Талаба билиши шарт:

“Ишлаб чиқариш менежменти цикли”, “режалаштириш – ишлаб чиқариш менежменти бўлаги сифатида”, “инфратузилма” тушунчаларини тавсивлай олиш; бошқарув функциялари классификациясини; ташкилот тузилмасини.

Талаба уддалай олиши керак:

- Муаммоларни кўра билишни
- Ғояларни ишлаб чиқишни
- Танқидий баҳолаш ва маълумот ишлаб чиқиш
- Назарий билимларга эга бўлиш
- Қўйилган талабларга муофиқ текст туза олиш

Талаба эгаллик қилиши керак

- Иқтисодий кўрсаткичларни солиштирма таҳлил қилиш кўникмалари
- Коммуникатив кўникмалар
- Мунозарада, баҳсда иштирок эта олиш кўникмалари
- Жамоада ишлай олиш кўникмалари

Ушбу кейс ўзида реал институционал тизим фаолиятини акс эттиради. Ишлаб чиқариш корхонаси кейс объекти ҳисобланади.

Кейсда ишлатилган маълумотлар манбаи куйидагилардан иборат: ишлаб чиқариш корхонасининг асосий кўрсаткичлари.

Типологик белгиларига кўра кейс характеририкаси:

Ушбу кейс хоналик , сюжетлик категориясига таълуқли. Ишлаб чиқариш корхонаси кейс объекти ҳисобланади. Бу статистик маълумотлар умумийлигига қурилган , ташкилий-институционал кейс. У ўртача , тизимлаштирилган. Бу-кейс топширик.

Дидактик мақсадларга кўра кейс: муаммони , ечимини ёки концепсияни яққол кўрсатиб берадиган, танқидий фикрлашга , таҳлил қилишга ва баҳолашга ўргатадиган категорияга таълуқли.

Ушбу кейс “Менежмент асослари” , “Инфратузилма менежменти”, “Тадбиқий менежмент”, “Худудий менежмент” курсларини ўрганиш бўйича махсус практик машғулот ва семинарларда қўшимча материал сифатида фойдаланилиши мумкин.

Тестлар

1. Ўзбекистонда хусусийлаштиришни такомиллаштириш ва чуқурлаштириш жараёни нечанчи йилдан бошланган?

А.1990 йилдан

В.1993 йилдан
С*1995 йилдан
Д.1998 йилдан

2. Хусусий капиталнинг таркибий элементларини аниқланг.

А.*Киритилган капитал, номинални оширишга киритилган капитал, захира капитали ва тақсимланмаган фойда

В.Киритилган капитал, номинални оширишга киритилган капитал.

Д.Номинални оширишга киритилган капитал, захира капитали

С.Тақсимланган ва тақсимланмаган фойда

3. Қайси кўрсаткичлар корхонанинг молиявий барқарорлигини аниқроқ билдиради.

А.Рентабеллик даражаси, фойда миқдори

В.Маҳсулот ҳажми, маҳсулотлар турлари

Д.Сотиш ҳажми, фойда миқдори

С.*Баланс ликвидлиги, жорий ликвидлик, мухторият коэффиенти, маблағлар айланувчанлиги

4. Акциядорлик жамиятининг мажлисида қайси шахслар овоз бериш ҳуқуқига эга?

А.Барча турдаги акциялар эгалари

В.*Оддий акциялар эгалари

Д.Имтиёзли акциялар эгалари

С.Кумулятив акциялар эгалари

5. Бозор иқтисодиёти тамойиллари нимадан иборат?

А.Хусусий мулкчилик

В.Мулк шакллари хилма-хиллиги

Д.Иқтисодий тадбиркорлик эркинлиги

С.*Барча жавоблар тўғри

6. Юридик шахс мақомини тавсифловчи қаторни топинг?

А.Мол-мулк ва муҳрга эга бўлиш

В.Мустақил баланс, ҳисоб рақамига эга бўлиш

Д.Почта манзилига ва судда даъвогар ва жавобгар бўла олиш Г.

С.*Ҳаммаси тўғри

7. Иқтисодий харажатлар.

А.*Ўз ичига аниқ ва ноаниқ харажатларни, шу ҳисобда нормал фойдани олади;

В.Ўз ичига аниқ харажатларни олади, ноаниқ харажатларни олмайди;

Д.Ўз ичига ноаниқ харажатларни олади, аниқ харажатларни олмайди;

С.Аниқ ва ноаниқ харажатларни ўз ичига олмайди;

8. Иқтисодий фойда – бу...

А.Рақобатли бозорда узоқ муддатли даврда бўлиши мумкин эмас;

В.*Нормал бухгалтерлик фойдасига эквивалент;

С.Ҳар гал, фирманинг умумий харажатлари умумий даромаддан ошган ҳолда мавжуд бўлади;

Д.Ҳар доим, қўшимча даромад қўшимча харажатлардан ошган ҳолда мавжуд;

9. Агар иқтисодий умумлаштиришлар фактларга асосланса, таҳлилнинг бу усули:

А.Тарихий;

В.*Гипотизали;

Д.Индуктив;

С. Дедуктив;

10. Капитал истеъмоли учун ажратмалар - бу:

А. Соф инвестициялар;

В. Соф хорижий инвестициялар;

Д. *Амортизация;

С. Истеъмол буюмлари сотиб олишга ишлатиб бўлмайдиган фондлар

8-мавзу. АКТ тизими ва унинг ривожланиш тенденциялари.

Тошпириқлар

1-ТОПШИРИҚ. WORD ОЙНАСИНИ СОЗЛАШ

Word матн муҳарририни ишга туширинг ва дастур ойнасидаги асбоблар панеллари ва линейкаларни олиб ташлаш ва қайта тиклашни машқ қилинг.

Бажариш:

“Пуск” тугмаси босилади, очилган менюдан “Все программы” (ёки Программы) банди танланади. Яна меню очилади, ундан Microsoft Office ва кейинги менюдан- Microsoft Word бандлари танланади. (Буни кейинчалик қисқача Пуск-Все программы- Microsoft Office - Microsoft Word деб берамиз.). Бунда экранга ёзиш учун қоғоз берилади.

Менюдан “Вид” бандини танланг.

Очилган менюдан “Панел инструментов” бандини танланг.

Кейинги менюдан “Стандартная” бандини танланг. Бунда экрандаги “Меню” қаторидан кейинги асбоблар панели ўчади.

Яна 1-3 кадамларни қайтаринг. Экрандаги ўчган қатор яна жойига қайтади.

Менюдан Вид-Линейка бандларини танланг. Бунда экрандаги горизонтал линейка ўчади.

5 бандни яна қайтаринг. Линейка жойига қайтади.

2-ТОПШИРИҚ. МАТНЛАР ВА ШРИФТЛАР БИЛАН ИШЛАШ

Word матн муҳарририда 5-6 қаторли матн териб компьютер хотирасига сақланг.

Бажариш:

Матнни теринг.

Менюдан «Файл» - «Сохранить как» бандларини танланг.

Экранга очилган «Сохранение документа» ойнасининг «Имя файла» (Файл номи) бўлимига клавиатура орқали ўз исмингизни теринг ва ойнадаги “Сохранить” тугмасини босинг.

Менюдан «Файл» - «Выход» бандини танланг ёки сарлавҳалар қаторининг ўнг томонида жойлашган х тугмасини босиш орқали матн муҳаррири ишини тугатинг.

3 ТОПШИРИҚ.

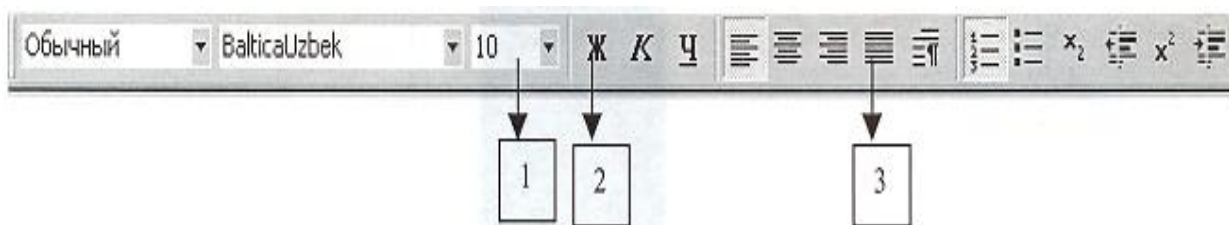
Хотирада сақлаган файлингизни яна экранга чиқаринг ва уни форматланг. (Форматлаш деганда матн шрифтларини ўзгартириш, матн чегараларини тўғрилаш тушинилади).

Бажариш:

Пуск - Все программы- Microsoft Office - Microsoft Word .

«Файл» -«Открыть» -Файл номи (очилиши керак бўлган файл)-Открыть

Матн курсорини сарлавҳанинг биринчи симболи олдига олиб келиб сичқончанинг чап тугмасини босиб турган ҳолда сарлавҳанинг охириги символигача тортилади ва қўйиб юборилади. Бунда матн қора рангга бўялади, яъни белгиланади.

1 - Расм. Форматлаш асбоблар панели

1-ширифтлар ўлчами, 2-тўқроқ ирифт, 3 -матннинг икки томонини текислаш тугмаси

Сичқонча курсорини асбоблар панелининг Ж тугмачасига олиб келиб, чап тугмаси бир марта босилади.(Расмга қаранг)

Сичқонча курсорини варақнинг белгиланмаган ерига олиб келиб, яна бир марта босилади (бунда белгилаш бекор қилинади)

Менюдан «Правка» - «Выделить все» . (Бутун матн белгиланади)

Асбоблар панелидаги икки томонни текислаш тугмасини босинг.(Расмга қаранг)

Менюдан «Файл» - «Выход» бандини танланг ёки сарлавҳалар қаторининг ўнг томонида жойлашган х тугмасини босиш орқали матн муҳарририда ишни тугатинг .

4-ТОПШИРИҚ.

Янги вараққа бир қатор ёзув ёзинг. Кейинги қаторларга унинг нусхасини кўчириб шрифтлар рангини ва уларнинг ўлчамларини ўзгартиринг.

Бажариш:

1. Пуск-Все программы- Microsoft Office - Microsoft Word

2. Матн териш

3. Матнни белгилаш

4. Матндан нусха олиш. Бунинг бир нечта усули бор:

а) Менюдан «Правка» -«Копировать» ёки

б) «Стандарт асбоблар панелидан иккита қоғоз расмли тугмачани сичқончанинг чап тугмаси билан бир марта босиш орқали (2 расмдаги 1рақамли тугма)

2-Расм. Стандарт асбоблар панели.

1-Нусха олиш тугмаси, 2-олинган нусхани қоғозга қўйиш тугмаси

Матн курсорини янги абзацга келтириш. Бунинг учун ↵ (Enter) тугмасини босиш керак.

Матннинг нусхасини қўйиш. Бунинг ҳам бир нечта усули бор а) менюдан "Правка" - "Вставить" ёки б) "Стандарт" асбоблар панелидан папка ва қоғоз расмли тугмачани босиш билан амалга оширилади. (2 расм, 2 рақамли тугма). Бу тугмани 3 марта босинг.

Биринчи қатордаги ёзув ўлчамини 14 ва рангини қизил рангга бўянг. Бунинг учун биринчи қаторни белгиланг (3- топшириқ, 3 пункт). 1 - расмда кўрсатилган 1 рақамли тугмани сичқончанинг чап тугмаси билан босиб, очилган рўйхатдан 14 сонини танланг ва enter тугмасини босинг. Бунда шрифтларнинг каттароқ бўлганини кўрасиз. Шрифтларнинг рангини ўзгартириш учун "Расм чизиш" асбоблар панелидаги A расмли тугмача ёнидаги учбурчакни босинг (3 расм, 1 рақамли тугмача) ва керакли рангни сичқонча курсорини олиб бориб танланг ва чап тугмасини босинг. Ранг ўзгартиришнинг иккинчи усули: Менюдан «Формат» - «Шрифт» - «Цвет» бандлари танланади.

Белгилашни бекор қилинг (3-топшириқ, 5 пункт).

Шу тарзда қолган қаторлардаги ёзувлар ўлчамларини 24, 36, 48 ва рангини кўк, яшил ва бинафшага ўзгартиринг.

3- рasm. "Расм чизиш" асбоблар панели. 1- Шрифтларнинг рангини ўзгартириш.

Ҳамма амалларни бажариб бўлгандан кейин файлга ном бериб хотирага сақлаб қўйинг (2 топшириқ , 3 пункт).

5-ТОПШИРИҚ.

4 устунли ва 5 қаторли жадвал тузинг. Жадвалга қўшимча битта устун ва битта қатор киритинг.

Бажариш:

Асосий менюнинг “Таблица” бандини танланг, очилган менюдан “Вставить-Таблицы” бандларини танланг. Бунда экранга “Вставка таблицы” мулоқот ойнаси чиқади. Бу ойнада “Число столбцов” (устунлар сони) ва “Число строк” (қаторлар сони) ни киритинг ва ОК тугмасини босинг.

Тайёр таблицага қаторлар қўшиш учун керакли қатор ёки устун белгиланиб асосий менюдан “Таблица”-“Вставить”-“Строки” (ёки Столбцы) бандларини танлаш керак.

6-ТОПШИРИҚ.

Тайёрлаган хужжатингизга рамка тушинг.

Бажариш:

Асосий менюдан “Формат”-“Границы заливки”-“Страница” бандларини танланг. Ойнанинг пастки қисмида жойлашган “Рисунок” сўзининг пастки қисмидаги катакчанинг ўнг томонидаги учбурчак белгиси босилса, экранга рамка гулларининг рўйхати чиқади. Рўйхатдан керакли рамкани танлаб, сичқончанинг чап тугмаси босилади. Образец (Намуна) ойнасида танлаган рамкангиз кўринади. Кейин ойнанинг пастки қисмидаги ОК тугмасини босасиз.

7-ТОПШИРИҚ. EXCELДА ИШЛАШ

Excel дастурини ишга тушинг. Ихтиёрий ячейкаларга сўз ёки сонларни киритинг ва уларни тахрирланг.

Бажариш.

Пуск - Все программы- Microsoft Office – Microsoft Excel бандларини танланг.

А устуни 1 қатордаги ячейкага бирор сўз киритинг ва Enter тугмасини босинг.

Сичқонча курсорини яна A1 ячейкаси устига олиб келиб чап тугмасини бир марта босинг.

Сичқонча курсорини формулалар қаторида бир марта босинг. Сўзни тахрирланг ва Enter тугмасини босинг.

3 кадамни қайтаринг. Ячейканинг устида сичқончанинг чап тугмасини икки марта босинг. Ячейкада матн курсори пайдо бўлади.

Матнни тахрирланг ва яна Enter тугмасини босинг.

8-ТОПШИРИҚ.

Устун, қатор ва бутун варақни белгилашни машқ қилинг.

Бажариш:

Сичқонча курсорини В устунининг номи устига олиб келинг ва чап тугмасини бир марта босинг. Устун белгиланади.

Сичқонча курсорини 2-қаторнинг номи устига олиб келинг ва чап тугмасини бир марта босинг. Қатор белгиланади.

Сичқонча курсорини А устун номининг чап томонида жойлашган тугма (расмдаги 1 тугма) устига олиб келинг ва чап тугмасини бир марта босинг. Бутун варақ белгиланади.

	A	B
1		
2		
3		
4		
5		

КЕЙС-1

«АХБОРОТ ВА КОММУНИКАЦИЯЛАР ИНФРАТУЗИЛМА ТИЗИМИНИНГ ИЖТИМОЙ – ИҚТИСОДИЙ ЖИХАТЛАРИ»

Мавзунинг номи: “Ахборот ва коммуникациялар инфратузилмаси тизимининг ижтимоий – иқтисодий жиҳатлари”

Берилган кейснинг мақсади: Ахборот ва коммуникациялар инфратузилмаси тамойиллари, механизмлари, функциялари ҳамда инфратузилма тизимининг ижтимоий – иқтисодий жиҳатларини назарий жиҳатдан ўрганиш, илмий ўрганиш, моҳиятини илмий манбаларга таянган ҳолда очиб бериш ҳамда ахборот ва коммуникациялар инфратузилмаси тизими имкониятларидан фойдаланишдан иборат.

Кейс ечишдан талаба оладиган билим, кўникма ва малакалар рўйхати:

- Ахборот ва коммуникациялар инфратузилмаси назарияси бўйича бошқарув ва қарор қабул қилишни ўрни ва роли ҳақида;
- Инфратузилма тизимида таҳлил қилиш, режалаштириш ва назорат қилишнинг моҳияти ва аҳамияти иқтисодий бошқарувнинг асоси эканлиги;
- Талаба шахси – бўлажак иқтисодчининг иқтисодий бошқарув объекти эканлигини.
- Иқтисодий тушунчалар: режалаштириш, таҳлил, назорат қилиш ва уларнинг ривожини қарор топиши тўғрисида;
- Ахборот ва коммуникациялар инфратузилмаси фанидан тушунчаларнинг шаклланиши ва бошқарув ҳамда унинг функциялари ривожда қарор топиши тўғрисида;

Ушбу кейсни ишлаб чиқиш талабаларда куйидаги **кўникмаларини** ривожлантиради:

- Талабалар Ахборот ва коммуникациялар инфратузилмаси объекти ва субъектлари тўғрисида, инфратузилма самарадорлиги, инфратузилма механизмларини ўрганиш, инфратузилма тамойиллари билан танишадилар ва бу омилларни таҳлил қиладилар;

- Ўрганилаётган мавзунини хусусиятини, салоҳиятини ва иқтисодий характерини аниқлайдилар;

- Талабалар ахборот ва коммуникациялар инфратузилмасининг самарали бошқариш механизмини яратиш ва назорат қилиш ҳолатларини асослаб берадилар.

Мазкур кейс амалий фаолиятда ишлаб чиқилган.

Мазкур кейс умумий тадқиқотчилик асосида сюжетли, кабинетли тоифасига киради. Ўзбекистон Республикаси таълим тизими ва соғлиқни сақлаш тизими вазият сифатида олинган.

Дидактик мақсадларга кўра кейс – таҳлилларни ўрганиш ва баҳолаш ҳисобланади. Шу сабабдан, кейс муаммосининг шаклланиши ва тузилиши унинг масаласининг ечими таҳлил асосида ишлаб чиқилган.

Расмийлаштириш усули: электрон кўринишда чоп этилган.

Кейс “Ахборот ва коммуникациялар инфратузилмаси” фанини ўрганишда ишлатилиши мумкин.

Кейсда сунъий моделлаштирилган вазият баён этилган.

Ахборотни олиш манбалари: гипотетик, лекин ҳақиқий маълумотларга яқин.

9-мавзу. Инфратузилма соҳасида инвестициялар ва уларнинг иқтисодий

Тошпириклар

1-масала. Инновацион инфратузилмани бошқариш.

Атамалар танлови: А – устундаги ҳар бир атамага Б – устундан мос келувчини танланг. Натижаларни биргалашиб муҳокама қилинг

А	Б
1. Ижтимоий муносабатлар даражаси 2. Ижтимоий бошқариш 3. Жамоанинг ижтимоий ривожланиши	а) ҳар бир инсонни ижтимоий ролини белгилайди, ҳуқуқ ва мажбуриятлари, ижтимоий роли, меҳнат жамоаларини билим функцияларини аниқлайди б) иносн турмушига боғлиқ иқтисодий ва ижтимоий масалаларни бир бутун кўринишда ечади в) ишчи ва деҳқонлар, миллатлараро, қишлоқ ва шаҳар, меҳнат жамоалари ва ишловчилар ўртасидаги иқтисодий муносабатлар г) одам, инсонлар гуруҳи, ишлаб чиқариш жамоалари, миллат ва элатлар д) муҳит, тарбия тизими, моддий-маиший ва маънавий талаблар, қизиқиш, хоҳиш, интилиши, мақсад ва мотив, амалий фаолиятга шайлик е) жамоада соғлом муҳитни ҳосил қилиш, ўзаро ҳамкорлик ва ёрдамни ташкил этиш, интизом ва масъулиятни мустаҳкамлаш ж) одамлар ўртасидаги муносабатни жамоада соғлом муҳит ҳосил қилиш билан мувофиқлаштириб боришга йўналган з) жамоат, ташклиот устави, шартномалар, ўзаро мажбуриятлар, ходимларни танлаш тизими, ижтимоий талабни тақсимлаш ва кондириш и) маълум мотивлар асосида мақсадга эришиш. Мотивлар муносабати – мақсад инсон фаолиятининг ўзаги к) инсон фаолияти мотивини ўрганишни уудалаш, ҳар бир инсон истиқболини кўра билиш, инсонни меҳнатдан мамнун қилиш
: Қуйидаги масалага мос жавобларни топинг. Биргалашиб муҳокама қилинг. Жавобингизни асослаб беринг.	

2-масала. Унумдорлик меъёрлари бўйича бошқариш. Атамалар танлови: А – устундаги ҳар бир атамага Б устундан мос куелувчини танланг. Натижаларни биргалашиб муҳокама қилинг.

А	Б
1. Ишлаб чиқариш меъёрлари бўйича бошқариш	а) қўйилган масалани ўз вақтида бажариш, аниқ ресурсларни қандай тақсимланишини кўрсатинг. Меъёр ва сифат орқали ифодаланади
2. Юқори сифат	б) бу ҳам бошқариш самарадорлигини ўзи
3. Унумдорлик	в) бозорни изчил таҳлил этиш, корхона рақобати ва

4.Бизнес – режага киради 5.Ташкилий жараён 6.Унумдорлик билан узвий боғланган 7.Коммуникация 8.Алоқа техникаси 9.Меҳнат мотиви омиллари 10.Инсон омили	имкониятлари, унумдорликни ошириш йўлидаги аниқ мақсадлар г) харажатларни камайтиради. Маҳсулот қайтиб келишини амайтиради, сотув хажмини иқаришни кенгайтириш имконини беради д) меҳнат ресурслари, материаллар, технология, одамлар ҳақидаги ахборотни бирлаштириш воситаси г) бошқариш технологияси, техникаси ва ташкилий тизими ж) икки ва ундан ортиқ киши ўртасида ахборот алмашиш з) шахсни потенциал имкониятлари и) жамоада соғлом муҳит, яхши меҳнат ва иш ҳақи, мансаб кўтарилиши к) керакли вақтда ахборот олишга ёрдам беради
Қуйидаги масалага мос жавобларони топинг. Биргалашиб муҳокама қилинг. Жавобингизни асослаб беринг.	

3-масала. 3-устундаги ҳар бир атамага 4-устундан мос таърифни танланг ва 1-устундаги тегишли рақамлар рўпарасига, яъни 2-устунга ҳарфларни ёзиб чиқинг.

Т/р	Танланган жавоблар	Бошқарув суллари	Жавоб вариантлари
		системали ёндошувда	а) бошқарилувчи объект таркибий қисмларга бўлиб ўрганилади
		комплексли ёндошув	б) бошқариш жараёнида бошқарилувчи объектга нисбатан намунавий тажрибадан ўтган усуллар қўлланилади
		социологик кузатув усулида	в) бошқарилувчи объект бошқа объектлар билан ўзаро боғланишда ва алоқадорликда қаралади
		эксперимант усулида	г) бошқарилувчи объект вазиятли, таркибий ёндошувларни биргаликда қўллаш ёрдамида бошқарилади
		таркибий ёндошувда	д) бошқариш мақсадида турли анкетали сўровлар, суҳбатлар, тестлар, инфратузилмавий таҳлиллар ўтказилади
		кузатиш усулида	е) бошқарилувчи объект яхлит тизим сифатида олиб қаралади ж) бошқарилувчи объектни бошқариш

	вазиятли ёндошув	бўйича турли чизма, график, схемалар қўлланилади з) бошқарилувчи объект тўғрисида маълумотлар режали, илмий уюштирилган асосда тўпланеди к) бошқарилувчи объектнинг конкрет шароитдаги ички ва ташқи вазиятга қараб бошқаришнинг мақбул услуби қўлланилади л) оптимал қарор қабул қилиш мақсадида математик услублар ва ҳисоблаш машиналари кенг миқёсда қўлланилади
	интеграцион ёндошув	
	иқтисодий-математик усулда	
	моделлаштириш усулида	
Натижани биргалашиб муҳокама қилинг		

4-масала. Қуйида қайд қилинган усулларнинг қайсиниси бошқаришнинг қайси бир функциясини бажаришда қўлланилади:

1) лойиҳалаш	13) бухгалтерия ҳисоби
2) прогнозлаш	14) регламентлаш
3) буйруқ чиқариш	15) экстраполяция
4) регрессион таҳлил	16) иш ҳақини такомиллаштириш
5) тезкор ҳисоб	17) статистика усули
6) моделлаштириш	18) Дельфа усули
7) нормалаш	19) мотивлаштириш усули
8) қарор қилиш	20) қўлланма чиқариш
9) маънавий рақбат	21) ақлий хужум
10) кўрсатма бериш	22) омилли таҳлил
11) кадарларни тўғри танлаш	23) юқори лавозимларга тайинлаш
12) фойда тақсимотига қатнашиш	24) фармойиш бериш

Бошқотирмани ечиш учун рақамлар рўпарасидаги бошқарувнинг тегишли функциялари гуруҳига тақсимлаб, қуйидаги жадвалнинг 2, 4, 6 ва 8-устунларига ёзиб чиқинг.

Т/р	Режалаштириш	Т/р	Ташкил қилиш	Т/р	Назорат	Т/р	Рағбат-иш
1	2	3	4	5	6	7	8

Жами: 25							

Эслатма: 25 усулнинг 8таси режалаштириш чоғида, 8таси бошқаришнинг ташкилий жараёнида, 3таси назорат функциясини бажаришда ва 8таси бошқаришнинг рағбатлантириш функциясини бажаришда қўлланилади.

5-масала. Сиз корхона раҳбарисиз. Ишлаб чиқариш ва унинг молиявий натижалари сизни қониқтиради ёки йўқми, билмоқчисиз. Бунинг учун қуйидаги чизмада номаълум бўлган маълумотларни топинг ва ялпи активларнинг соф рентабеллигини ҳисобланг. Бу ўринда эслатамиз:

C_{ϕ} – соф фойда; V_s – ялпи активлар; A_t – ялпи активлар.

Чизмада:

1 – ялпи активларнинг соф рентабеллиги (1=2:3),

яъни $YA_{cp} = (C_{\phi} : V_s) * (V_s : A_t) = C_{\phi} / A_t$

2-сотувнинг соф рентабеллиги (2=4:5)

яъни $C_{cp} = C_{\phi} / V_s$

3-ялпи активларнинг ялпи рентабеллиги (3=5:6)

яъни $YA_{яp} = V_s / A_t$

5-сотилган маҳсулот хажми (5=9*10)

8-харажатлар (8=4-7)

12-айланма капитал (12=6-11)

ЗАМОНАВИЙ ОЧИҚ ТУРДАГИ “ОНИКС” АКЦИЯДОРЛИК ЖАМИЯТИ ТЎҒРИСИДА УМУМИЙ МАЪЛУМОТ

“Миконд” заводи (ҳозирги “ОНИКС” очик турдаги акциядорлик жамияти) 1948 йил ташкил топган. Заводнинг асосий маҳсулоти электрон техника ҳисобланган. Завод маҳсулотига ҳимояловчи саноат корхоналари талабгор бўлишган. Бу заводлар МДХ мамлакатлари бўлган Россия, Украина, Белоруссия, Литва, Латвия, Эстония республикаларида жойлашган.

1971 йилдан бошлаб Ўрта Осиёда биринчи марта навларга ажратилиб биллур ишлаб чиқарила бошланди.

1990 йилдан бошлаб маиший ёритгичлар ишлаб чиқарила бошланди.

Очик турдаги “ОНИКС” жамияти 1995 йилдан қайта тикланиб, “Миконд” завод базасида “ОНИКС” номи билан 07.07.1996 йилда “141-642Д рақами остида рўйхатдан ўтди. Ишлаб чиқариладиган асосий маҳсулотлари:

- Электрон техника буюмлари (ускуналари);
- Доимий, ўзгарувчан, яроқлилик муддати узайтирилган регистлар;
- Радио узатувчи станциялар учун вакуумли конденсаторлар;
- Ойна-плёнкали (паррала) конденсаторлар;
- Интеграл микросхемалар учун корпуслар;
- Турли модификациялардаги ойна керамикали изоляторлар;
- Шиша ва биллур буюмлар;
- Вакуум шишадан комплет буюмлар;
- Биллур ва шиша идишларнинг турли навлари;
- Турли модификацияли биллур тақинчоқларга эга маиший ва офис ёритгичлар.

“ОНИКС” ОАЖ ҳозирги кундаги асосий фаолияти хрустал ва шишадан турли навли идишлар ишлаб чиқариш ва маиший ва офислар учун ёритгичлар ишлаб чиқаришдан иборатдир.

Қуйидаги техника ва технологиялар “ОНИКС” ОАЖ корхонасининг иш фаолиятида ишлатилади ва юқорида кўрсатилган мутахассисликни ривожлантириш керак:

- биллур ва шишани пишириш учун тозаланган ҳом ашё технологияси;
- шиша пишириш технологияси;
- маҳсус жиҳозларда кимёвий ва механик полировка технологияси;
- маҳсулотга расм чизиш технологияси;
- маҳсус анжомлар тайёрлаш технологияси;
- машина қурилиш жиҳозлари ва маҳсус электрон жиҳозлар тайёрлаш технологияси;
- гальваник жараёнлар технологияси;
- металл арматуралар чатланишини электровакуум технологияси.

СССР иттифоқи тарқалиши муносабати билан электрон техника асбобларига талаб кескин камайди. Бу маҳсулот таъминоти ва ҳом ашёни келишини чегаралаб қўйди. Корхона ИЕТининг асосий истеъмолчилари ва ҳом ашё материалларини етказиб берувчи корхоналар, шунингдек ҳарбий ишлаб чиқариш корхоналари эди.

Устав капитали-102,3 млн.сўм

Асосий акциядорлар:

- Ўз.Рес. Мулк қўмитаси-25%
- Ишлаб чиқариш жамоаси-6,9%
- Эркин савдода сотилган-23,68%
- Эркин савдода сотишга мўлжалланган-44,42%

Умумий майдон –бино ва иншоотлар майдони 109,8 минг м², шундан 47,7 минг м² ишлаб чиқариш майдони.

Асбоб-ускуналарнинг ўртача ёши:

- 5 йилгача – 7%
- 5 йилдан 10 йилгача- 28%
- 10 йилдан ортиқ – 65%

1-жадвал

ҲОЗИРДА МАВЖУД ҚЎШИМА КОРХОНАЛАР

ОАЖ “ОНИКС” улуши иштирокида чет эллик инвесторлар билан қуйидаги корхоналар тузилган:

№	Номи	Ихтисослашуви	Устав капитал и (минг АҚШ долл.)	Таъсисчилар	Улуш Ҳис-саси %
1	“СМГ-ОНИКС” ҚК	Газ сарфини ҳисоблаш ускуналарини ишлаб чиқариш	500,0	АЖ “ОНИКС” “Ташгаз” “Дельта-капитал” “Самгаз” (Италия) “Монета” (Италия)	40,0 5,0 5,0 40,0 10,0
2	“УМТ-Радио” ҚК	Алоқа воситаларини ишлаб чиқариш	2000,0	“Телеком” (Турция) АО “ОНИКС” “Узелтехпром”	51,0 40,0 9,0
3	“Узгласзайд	Шиша тола	5764,8	ОАО “ОНИКС”	28,2

ен” ҚК	ишлаб чиқариш	минг ЕВРО	“Ровитекс”(Швейцар ия) АО “ТАПОиЧ”	50,0 21,8

2-жадвал

2007 ЙИЛДА ИШЛАБ ЧИҚАРИЛГАН АСОСИЙ МАҲСУЛОТ ТУРЛАРИ

Маҳсулот номланиши	Вазифаси	Ҳажми (млн. сум)	Умумий ҳажмдан %да	Сотиш бозори
Навли идишлар	Стол безатиш	976,8	54,2	Ўзбекистон
Ёриткичлар	Офислар ва хоналарни ёритиш	733,2	40,8	Ўзбекистон МДХ мамлакат- лари
Бошқалар	ТНП	89,0	5,0	Ўзбекистон
Электротехник керамика	Ўз эҳтиёжларини қондириш	10,0	0,5	Ўзбекистон

3-жадвал

ЭКСПОРТ ҲАЖМИ КЎРСАТКИЧЛАРИ (минг.АҚШ.долл)

2013-йилда экспорт ҳажми 394,0 минг АҚШ доллар, шу жумладан биллур маҳсулотлари 40,0 минг АҚШ доллар.   2014-йилда экспорт ҳажми 154,0 минг АҚШ доллар, шу жумладан биллур маҳсулотлари 128,0 минг АҚШ доллар.   2016-йилда экспорт ҳажми 220,0 минг АҚШ доллар, шу жумладан биллур маҳсулотлари 200,0 минг АҚШ доллар.

4-жадвал

КОРХОНА ЖАМОАСИ(персонали)

Ишчилар сони	2013-йил	2014-йил
Ишлаб чиқариш жамоаси	326	326
Ёрдамчи жамоа	275	254
Инженер-техник ишчилар	43	40
Бошқарувчи жамоа	110	80
Жами	754	700

5-жадвал

ЎРТАЧА ОЙЛИК ИШ ҲАҚИ

Ишчилар сони	2013-йил	2014-йил
Ишлаб чиқариш жамоаси	270,000	298,000
Ёрдамчи жамоа	260,000	277,000
Инженер-техник ишчилар	255,000	286,000
Бошқарувчи жамоа	250,000	280,000
Ўртача ойлик	258,013	298,000

6-жадвал

**КОРХОНА ФАОЛИЯТИНИНГ АСОСИЙ КЎРСАТКИЧЛАРИ
2013-2015 ЙИЛЛАР**

№	Кўрсаткич номи	Ўлчов бирлиги	йиллар		
			2007	2008	2009
1	Турли маҳсулот ишлаб чиқариш				
	-Навли идишлар	минг.дона	336,7	474,2	497,9
	- Ёриткичлар	минг.дона	16,7	6,2	7,0
2	Маҳсулот турларини сотиш				
	-Навли идишлар	минг.дона	336,7	474,2	479,9
	- Ёриткичлар	минг.дона	16,7	6,2	7,0
3	Ишлаб чиқариш ҳажми	м.сўм	1555	1799	1900
4	Соф фойда	м.сўм	69,0	77,0	50,0
5	Қайта ўзлаштирилган товар ва хизматлар				
	- Ёриткичлар		28	51	30
	-Навли идишлар		10	10	10
6	Маҳсулот экспорти				
	ТНП	минг.долл.	40,3	128,0	200,0
	ИЭТ	минг.долл.	353,9	25,0	20,0

КЕЙС ТЕХНОЛОГИЯСИГА ТОПШИРИҚ.

АЖ “ОНИКС” корхонасининг ижтимоий иқтисодий таҳлили орқали аниқланган кўрсаткичлари асосида қуйидагиларни аниқлаш лозим:

1. Қисмдаги ишлаб чиқаришнинг ривожлантириш мутаносиблиги:

- Маҳсулотни асосий турини ишлаб чиқиш.
- Экспорт маҳсулотларининг ишлаб чиқариш ҳажми кўрсаткичлари.
- Молиявий-иқтисодий натижалар.

2. Маҳсулотнинг қониктирилиш даражаси:

- Ўрта ойлик иш ҳақи.
- Корхона ишлаб чиқараётган маҳсулотга бўлган эҳтиёж.

3. АЖ “ОНИКС” корхонасининг ишлаб чиқаришни ривожлантири стратегиясининг асослаб берилиши:

- Ишлаб чиқариш корхонасининг самарадорлик шартлари ва асосий параметрлари.

10-мавзу. Ижтимоий инфратузилма аҳоли ҳаёт даражасини оширишнинг асосий йўналиши

Тошпириқлар

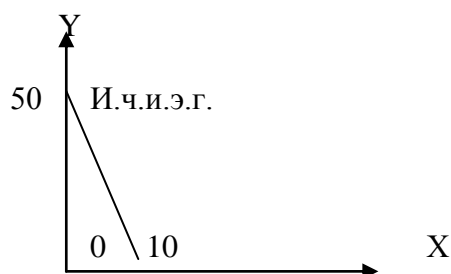
1. Ишлаб чиқариш имкониятлари эгри чизиғи (И.ч.и.э.ч.) берилган.

Агар:

а) X товарини ишлаб чиқараётган тармоқда ФТП X маҳсулотини 60 бирликка (донага) етказса;

б) Y товари ишлаб чиқарилаётган тармоққа қўшимча ресурсларнинг жалб қилиниши Y товар миқдорини 20 бирликка ошириш имконини беради.

в) бу жараён иккала тармоқда ҳам амалга ошадими?

2) X ва Y товарларини ишлаб чиқаришда барча фойдаланиладиган ресурслар мутлок ўринбосардир.

а) агар маълум мамлакатда фақат X ва Y товарлари ишлаб чиқарилса, ишлаб чиқариш имкониятлари эгри чизиғи қандай кўриншига эга бўлади.

б) агар ресурслар мутлақо бир бирни ўрнини боса олмаса и.ч.и.э.ч. қандай бўлади?

3) Марказлашган режали, анъанавий ва бозор иқтисодиётига асосланган жамиятлар учун умумий бўлган муаммолар мавжудми? Саволнинг бу тарзда қўйилишига қўшилмасми?

4) а) «Нима ишлаб чиқариш?» деган савол ресурсларнинг чекланганлиги шароитида пайдо бўлиб, хусусий бизнесга таалуклидир.

б) «Қандай ишлаб чиқариш керак» деган савол кўп сонли меҳнатга лаёқатли аҳолиси бор жамият учун таалукли эмас.

в) «Ким учун ишлаб чиқариш керак?» деган савол марказлашган режали иқтисодиёт учун актуал эмас. Ҳар бир пунктга берган жавобингизни асосланг.

5) Ишлаб чиқариш омилларидан максимал фойдаланиш қуйидаги натижаларга олиб келади.

а) аҳоли бандлигининг ошишига;

б) «технологик» ўсишга;

в) ишлаб чиқарилган неъматларнинг кўпайишига. Ишлаб чиқариш омилларини айтинг ва тўғри жавобни беринг.

б) Қуйидаги фаолият турларини кўриб чиқинг.

а) автомобиль ишлаб чиқариш;

б) китоб ёзиш;

в) фильмни муратга тушириш;

г) савдо битими тузиш;

д) диссертация ҳимоя қилиш.

Сизнингча, бу фаолият турлари (ёки фақат моддийлари) натижаларининг барчаси жамият бойлигининг элементлари бўла оладими?

7) Инсонларнинг чексиз эҳтиёжлари ресурслар камёблигини белгилайди. Сиз бу кўрсатмага кўшиласизми? Жавобингизни асосланг.

8) «Вақт – бу пул» деган фикр Бенджамин Франклинга тегишлидир. Ўз шарҳингизни беринг.

9) Тошкент фонд биржасида 1 октябрда 1 донаси 1000 сўм бўлган 20.000 та акцияни 31 октябргача сотиш бўйича битим имзоланади. Октябрь ойида акция курси 1200 сўмга чиқди. Бу ҳолатда ким ва қанча миқдорда ютди? (сотувчими ёки харидорми?) Октябрь ойида акция курси 900 сўмгача пасайса нима бўлади?

10) Фирманинг ишлаб чиқариш функцияси қуйидагича кўринишга эга:

$$Q = 2 \cdot L \cdot K$$

Капитал нархи 6000 сўм, ишчи кучи нархи 10000. Агар фирма бюджети 100000 минг сўм бўлса, умумий миқдорда маҳсулот ишлаб чиқариш учун қанча ишчи кучидан ва қанча миқдордаги капиталдан фойдаланилади? Максимал ишлаб чиқариш ҳажми қанча бўлади?

Фирма 80 бирлик маҳсулот ишлаб чиқариш учун 8 бирлик капиталдан ва 5 бирлик ишчи кучидан фойдаланади.

11) Бирор фирманинг ишлаб чиқариш функцияси қуйидагича берилган бўлсин:

$$Q = 2 L \cdot K$$

Бир бирлик меҳнат нархи 2 минг сўм, бир бирлик капитал нархи 8 минг сўмга тенг бўлсин. Фирма $Q = 1458$ бирлик маҳсулот ишлаб чиқариш учун қанча миқдорда меҳнатга ва капиталга эга бўлиши керак.

12) Агар капитал айланиш узунлиги 4 ойни ташкил этса у вақтда капиталнинг айланишлар сонини аниқланг.

13) Маълум ер участкасининг ер рентаси – 20 минг дол. Унинг фоизи – ссуда фоизи 5% ушбу участканинг ер баҳосини аниқланг?

14) Маълум участканинг ердан фойдаланганлиги учун тўланадиган рентаси 15 минг доллар. Ерга илгари сарфланган капитал фоизи 5%.

Ер участкасини ижарага бергунга қадар унга қурилган иншоотлар амортизацияси 10 минг долл. Маълум участканинг ижара ҳақини аниқланг.

15) Ер участкаси 15%, банк тўлайдиган фоиз 1,5%. Ернинг нархи қанча бўлади.

16) Ўқув қуролларига бўлган нархнинг 10% га ошиши талаб миқдорининг 5% камайишига олиб келди. Бундай ҳолатда талабнинг эгилувчанлик даражасини аниқланг.

17) Ўқув қуролларига бўлган нархнинг 10% ошиши таклиф миқдорини 15% га ошишига олиб келди. Бу ҳолатдаги таклифнинг эгилувчанлик даражасини аниқланг.

18) Доимий харажатлар 72 минг сўм, ўзгарувчан харажатлар 188 минг сўм бўлганда 520 дона маҳсулот ишлаб чиқарилса, маҳсулот бирлигига тўғри келадиган умумий харажатлар неча сўмни ташкил қилади?

19) Ун маҳсулотларига бўлган ялпи талабнинг 20%га ошиши миллий ишлаб чиқаришнинг реал ҳажмининг кўпайишига ва нарх даражасининг 0,7%га ошишига олиб келди.

Сут маҳсулотларига бўлган ялпи талаб 10 фоизга камайганда миллий ишлаб чиқаришнинг реал ҳажми ҳам камаяди. Нарх даражаси эса ўзгаришсиз қолди. Храповикли самарани аниқланг.

20) Тўқимачилик корхонасида маҳсулот ишлаб чиқаришнинг реал ҳажми 20 млн сўм, ресурс харажатлари эса 4 млн сўм бўлганда унумдорлик қанча? Ресурс харажатлари 1 млн сўмга кўпайганда маҳсулот ишлаб чиқариш реал ҳажми 5% га камаяди. Бунда маҳсулот ишлаб чиқариш реал ҳажми неча сўмни ташкил этади ва унумдорлик қанчага камаяди?

21) Корхонада ўтган йили 120 нафар ишчи кучи ёрдамида 150 минг сўмлик маҳсулот олинган бўлса, бу йил 10 нафар кўшилган ишчи ёрдамида 45 минг сўмлик кўшилган маҳсулот олинди.

Бу йилги олинган умумий маҳсулот миқдори қанча?

22) Бозорда байрам олди истеъмол турларига нархлар ошиб, байрамлар ўтганидан кейин ялпи талаб камайсада, нархлар олдинги даражасига тезда ва хамиша хам қайтиб келавермайди. Бу ҳолат иқтисодиётда қандай номланади?

23) «Пигу самараси» ялпи таклифга қандай даражада таъсир этишини тушунтириб беринг.

24) Корхонага давлат томонидан бериладиган субсидияларнинг ортиши ёки солиқ юкининг камайиши ишлаб чиқариш харажатлари ва ялпи таклифга қандай таъсир этади?

25) Корхонада ўтган йили 100 нафар ишчи кучи ёрдамида 100 минг сўмлик маҳсулот олинган бўлса, бу йил 20 нафар қўшилган ишчи ёрдамида 30 минг сўмлик қўшилган маҳсулот олинди.

Бу йилги олинган умумий маҳсулот миқдори қанча?

26) Миллий иқтисодиётда ишлаб чиқаришнинг реал ҳажми 965 млн доллар, ресурс харажатлари 450 млн доллар. Ялпи таклиф омили бўлган унумдорликни аниқланг.

27) Ишлаб чиқарилган ва сотиб олинган маҳсулотнинг реал ҳажми тенг бўлганда иқтисодиётнинг ҳолатини тушунтириб беринг.

28) Озиқ-овқат маҳсулотларига бўлган нархнинг 14,5 % ошиши таклиф миқдорини 19% га ошишига олиб келди. Бу ҳолатдаги таклифнинг эгилувчанлик даражасини аниқланг.

29) Ишлаб чиқаришга сарфланган ресурс харажатлари 850 минг сўм, олинган фойда 255 минг сўм бўлганда ишлаб чиқариш самарадорлигини аниқланг.

30) Вальрас моделининг мазмун-моҳиятини тушунтириб беринг.

31) Солиқ олинадиган даромад 80.000 сўм, солиқ суммаси эса 25.000 сўмни ташкил этса солиқ ставкасини аниқланг?

32) Агар истеъмолчилик товарларига нарх индекси 2000 йил 113,6, 2001 йил 118,8 га тенг бўлса инфляция суръати неча % ни ташкил этади?

33) Сотилган товарлар суммаси 150 млн. сўм бўлиб шундан 50 млн. сўми муддати келган қарзлар ва бошқа тўловлар 40 млн сўм пулни айланиши тезлиги 7 га тенг бўлганда муомала учун зарур бўлган пул миқдорини аниқланг.

34) Қуйидаги маълумотлар асосида Лоренц эгри чизиғини чизинг:

Оилалар гуруҳлари (20% дан)	Даромадлар % да
Биринчи гуруҳ (20%)	2
Иккинчи гуруҳ (20%)	8
Учунчи гуруҳ (20 %)	10
Тўртинчи гуруҳ (20%)	15
Бешинчи гуруҳ (20%)	5

Эгри чизиқни чизиш учун белгиланган нуқталарингизни аниқ кўрсатинг.

35) «Джини коэффиценти қанчалик кичик бўлса, шунчалик ишонч билан айтиш мумкин-ки, даромадлар тақсмоти мукамал рақобат шароитида амалга оширилади» - деган фикрга қўшиламлими? Жавобингизни асослаб беринг.

36) Нархлар даражаси 1,2 баробар ортса ва Номинал даромадлар ўзгармас бўлса аҳолининг реал даромадлари қандай ўзгаради?

37) Номинал даромад 30 минг пул бирлигига тенг, нархлар индекси эса 106. Реал даромад миқдорини аниқланг.

38) Номинал даромад 10 % га нархлар даражаси эса 7 % ортди. Реал даромаднинг ўзгаришини аниқланг.

39) АҚШ да камбағал аҳолининг 20 % и ялпи даромаднинг 4,7% ини, бой кишиларнинг 20 % и эса ялпи даромаднинг 42,7% ини олади. Ушбу маълумотлар асосида Лоренц эгри чизиғини чизинг ва ДЖ ини коэффицентини топинг.

40) Қуйидаги жадвалда оила аъзоларининг бир йил давомидаги даромадлари кўрсатилган.

Оила аъзо	Фаолияти	Даромади (сўм)

Отаси	Ўқитувчи	30000
Онаси	Врач	28000
Ўғли	Талаба	12000
Қизи	Ўқувчи	-
Ўғли	Боғча тарбияланувчиси	-

Агар минимал иш ҳақи даражси 8000 сўм бўлса, бу оила кам таъминланган оилалар қаторига кирадими?

41) Ишчи ва хизматчиларнинг ўртача ойлик иш ҳақи 250 да 300 га кўпайди. Товар ва хизматлар нархи индекси 15%ни ташкил қилди. Реал иш ҳақи қандай ўзгаришни аниқланг.

Кейс стади-1

Вазифа:

Қуйида келтирилган воқеани шошилмасдан диққат билан ўқинг.

Ўлчам тушунчасини кичрайтириш.

1990-йилларда корхоналарнинг асосий мақсади унинг ўлчамининг йириклашуви ҳисобланади, деган карашдан йироқлашиш кузатилди, чунки кўпчилик йирик корхоналарлар қийинчиликларни бошдан кечирашаётган эди. Айти вақтда 1990 йилларда бизнесда амал қилишнинг бошқа услуби намоён бўлди - катта бўлмаган ўлчам, енгиллик ва ўзгарувчанлик. Ўзбекистонлик бир гуруҳ олимларнинг аниқлашларича, охириги ўн йилликда жаҳон бўйича яратилган янги иш жойларининг ҳар 10 тасидан 8 таси кичик фирмалар томонидан таклиф қилинган.

Кичик бизнеснинг ўсиши ва ривожланиши сабабларини тушуниш қийин эмас. Капитал бозорининг эркинлашуви, яъни бизнесга инвестиция учун капитал кўювчилар ўртасида рақобатнинг ўсиши билан микротехнологияларнинг жорий этилиши ошиши, бозорга янгиларнинг кириб келиши тўсиқларини пасайтиришга олиб келди. Жаҳон бўйича «Эгилувчанлик» тушунчаси асосий шиор бўлди ва илгари компаниянинг ҳаракатлантирувчи кучи бўлган «Кўлам самараси»ни сиқиб чиқарди.

Яқинда бу нуқтаи назарни Ўзбекистонлик бир гуруҳ олимлар шубҳа остига олишди. Унинг тасдиқлари тўрт тахмин билан ифодаланди:

Биринчидан, катта бизнесни қоралаш бўрттириб юборилган. Баъзи йирик корхоналарлар қийинчиликни бошдан ўтказишига қарамасдан, гуллаётган йирик корхоналарни ҳам кўплаб мисол келтириш мумкин. Бундай йирик корхоналарга кўлам самараси уларнинг рақобатбардошлиги учун ҳали ҳам муҳим рол ўйнамоқда.

Иккинчидан, йирик корхоналарнинг кўпчилигида қайта қуриш ва реструктуризация ўтказилди, бу эса 1990-йилларда иқтисодий тушкунликни бошларидан ўтказишлари натижаси эди. Улардан кўплари катта бўлиш билан бир вақтда «эгилувчан» бўлиш ҳам мумкинлигини тушуна бошлашди.

Учинчидан, кичик бизнеснинг иш ўринларни яратишдаги аҳамияти ҳаддан ташқари бўрттирилган, бундан 1990 йилларнинг охириларида олинган маълумотлар гувоҳлик беради. Бундан ташқари, йирик корхоналарга нисбатан

кичик корхоналар иш ўринларининг йўқотилиши каттароқ қисмни ташкил этган, ва шу билан бирга нисбатан кам даражада замонавий технология ва илғор малакани ишлатган.

Тўртинчидан, кичик фирмалар кўпчилигининг яшаши кўп ҳолда йирик корхоналаргага боғлиқ. Бу тенденция охириги вақтда йирик корхоналардан кичик фирмаларга баъзи фаолият турларини олиб бориш ҳуқуқини бериш билан кучаймоқда. Бу эса уларнинг йирик корхоналардан боғлиқлигини янада оширади.

Охириги тенденцияни ҳисобга олиб, тасдиқлаш мумкинки, йирик ва кичик фирмалар ўртасидаги фарқ тобора камайиб бормоқда. Йирик фирмалар кичик фирмаларнинг эгилувчанлиги ўз структураларида кўпроқ автоном бўлинмаларни ташкил этиш йўли билан жорий этишмоқда. Масалан, баъзи бир йирик корхоналар ўз тасарруфларида кўплаб кичик фирмаларни ташкил этмоқда. Кичик фирмалар эса ўз заиф томонларини тўлдириш ва ўз манфаатларини ҳимоя қилиш мақсадида йирикроқ корхоналарлар билан иттифоқлар тузишга, узоқ муддатли муносабатлар ўрнатишга ҳаракат қилишади.

Бу янгиликлар натижасида корхоналарини «йирик» ёки «кичик» сифатида баҳолаш қийин бўлиб қолди.

Бу воқеани таҳлил қилишда heptagon ни қўлланг.

Саволлар:

1. Қайси омиллар бозорларга киришда бўладиган тўсиқларни пасайтирди?
2. Нима учун эгилувчанлик кўлам самарасига нисбатан кўпроқ муҳимлигини тасдиқлашган?
3. Кичик фирма –яхши деган тасдиқни инкор қиладиган мисол келтиринг.

10-мавзу. Бозор иқтисодиёти ривожланган давлатларнинг инфратузилма иқтисодиётидаги илғор хорижий тажрибаларини

Тошпириқлар

3-масала. Тоғ-металлургия камбинатининг таъмирлаш корхонасида қуйидаги цехлар ва ишчилар мавжуд: пўлат қуйиш цехи – 72 киши, рангли металл қуйиш цехи – 48 киши, №1-таъмирлаш-механик цехи – 106 киши, №2-тамирлаш-механик цехи – 34 киши, №3-тамирлаш-механик цехи – 52 киши, асбобсозлик – 85 киши, электркучланиш цехи - 72 киши, электр таъмирлаш – 72 киши, транспорт – 180 киши, лавозимлар учун маошлар қуйидагича белгиланган: цех бошлиқлари 72,0 минг сўм, иқтисодчилар – 48,0 минг, меъёрловчилар – 30,5 минг сўм.

Цехлардаги бошқарув ходимларнинг сони қуйидагича: пўлат қуйиш цехида – 5 киши, рангли металл қуйиш – 3 киши, №1-таъмирлаш-механик цехи – 9 киши, №2-тамирлаш-механик цехи – 3 киши, №3-тамирлаш-механик цехи – 4 киши, асбобсозлик – 6 киши, электркуч цехи – 2 киши, электр таъмирлаш – 5 киши, транспорт – 9 киши.

Қуйидагиларни аниқлаш талаб қилинади:

5. Тоғ-металлургия комбинатининг таъмирлаш корхонасининг ишлаб чиқариш тизимини соддалаштиринг;
6. Ҳар бир цехда бир бошқарув ходимига тўғри келувчи ишчилар сонини аниқланг;
7. Корхонанинг ташкилий тизимини яхшилаш ҳисобига ойлик маош жамғармасини тежаш имкониятларини аниқланг.
8. Корхонанинг ташкилий тизими такомиллашгандан сўнг ва бундан аввалги аҳвол бўйича қиёсий схемалар тузишга уриниб кўринг.

4-масала. Шартли равишда битта вилоятда зарур бўладиган инфратузилманинг умумий ҳролати таҳлилин келтирамиз. Шу асосда талабалар билан Бозор инфратузилмаси назарияси фанининг умумий категорияларини ва амал қилувчи қониниятларини, фанни ўрганиш жараёнида фойдаланилувчи тушунчаларнинг тарифларини ўрганмамиз ва иқтисодий жиҳатдан таҳлил қилиш имконияти мавжуд бўлади. Бунинг учун қуйидаги маълумотлар фойдаланиш учун таклиф этилади.

8. Аҳоли сони 1250 минг киши

9. Ҳудуди 120 км. кв.

шундан:

Қуруқлик 110 км. кв.

Тоғ ҳудудлари 30 км. кв.

Экиладиган ерлар 40 км. кв.

аҳоли яшаш пунктлари 20 км. кв.

бошқалар 20 км. кв.

Вазиятли топшириқ 1.

Муаммоларни / кичик муаммо ва хулосаларни / шакллантириш

Муаммони шакллантириш: Бошқарув самарадорлигини ўсишига қандай эришиш мумкин?

Биринчи кичик муаммони шакллантириш: Самарадорликни ўсишини қандай қилиб таъминлаш мумкин?

Кичик муаммони ҳал этиш учун саволлар:

1. Самарадорликнинг мазмун-моҳияти нимада?
2. Самарадорликни аниқловчи омиллар қандай?
3. Самарадорлик кўрсаткичларини биласизми?

Иккинчи кичик муаммони шакллантириш: Бошқариш самарадорлигининг асосий кўрсаткичларини қандай аниқлаш мумкин?

Кичик муаммони ҳал этиш учун саволлар:

1. Йиллик иқтисодий самара қандай аниқланади?
2. Бошқарув аппаратининг меҳнат унумдорлигини қандай аниқлаш мумкин?
3. Бошқариш самарадорлигини қандай аниқлаш мумкин?

Вазиятли топшириқ 2.

1. Муаммо. *Ишчилар ўзлари ишлаётган фирманинг мулкдорлари бўлиши керакми?*

2. Қўшимча ахборот

«Pitney Bowes» компанияси ишчилари айтади раҳбарият эшитади.

«Pitney Bowes» компаниясида раҳбарият ва 200 ишчи иштирокида йиғилиш бўлиб ўтмоқда. Ишчилардан бири бошқарув кенгаши раисига Жон Лига мурожаат этди “Нима учун мен белимни оғритиб ишлашим керак, қачонки мени ёнимда ўтириб телефон билан овора бўлган ёш йигит, стаж учун мен каби 4% қўшимча ҳақ олса? Унга 1% қўшимча ҳақ берса бўлмайдами? Мен шунга билишни хоҳлайман”.

Компания йиғилишларида бундай саволлар тез-тез учраб туради. Йилда бир маротаба компаниянинг ҳар бир ишчиси раҳбариятни танқид қилиш ва корхона иқтисодий сиёсати бўйича савол бериш имкониятига эга. Гап шундаки «Pitney Bowes» компанияси 1947 йилда ташкил этилган ва “Меҳнат жамоасининг йиғилиши” дастури амал қилиб келмоқда. У пайчилар мажлисига ўхшайди, улар раҳбариятдан фирма фаолияти тўғрисида ҳисобот талаб этадилар. Бунинг ажойиблиги яна шундаки ҳар бир ишчи ҳаммани олдида ўз эътирозларини айтишлари мумкин.

Ишчилар ўзлари ишлаётган фирманинг мулкдорлари бўлиши керакми?

Одатда ишчи кучи ва капитал ишлаб чиқаришни икки томони сифатида қаралади. Компанияни эгалари, уни ишлаши учун зарур пул маблағлари ва станоклар билан таъминлайди, ишчилар эса меҳнат қиладилар. Бундан ташқари капитал ва ишчи кучи баъзида бир-бирларига нисбатан, иш ҳақи, мукофот, бошқа турдаги рағбатлантириш, даромадларни тақсимлаш ва акция дивидентларини бошқаришда тескари қўйилади. Бироқ, ҳозир бу нарса ўзгармоқда. Компания ишчилари баъзида корхона эгаларига ҳам айланмоқда.

Ишчилар учун корхона эгаларига айланиш имкони «ESOP» - персонал ўртасида акцияларни тарқатиш дастури уларга тақдим этмоқда. АҚШ нинг 8 мингдан ортиқ ишчилари корхона эгалари бўлиб ҳисобланадилар. 1000 фирманинг 10 млн.дан ортиқ ишчиларига акцияларнинг катта қисми тегишлидир.

«ESOP» дастурини қўллаб-қувватловчилар агар ишчилар компания эгаларига айлансалар улар самаралироқ фаолият юритади дейдилар.

Хулосаларни шакллантириш учун саволлар.

1. «ESOP» ва «Pitney Bowes» компанияларининг ишчилар билан ўтказиладиган йиллик йиғилишлари ишчи ва бошқарувчилар эътиборини жалб этувчи дастур бўлади, уларнинг ҳар бирларини афзаллиги нимада?

2. Ишчи ва бошқарув бўғини ўртасидаги ўзаро муносабатни яхшилаш учун, шунингдек, унумдорликни ошириш учун қулланилаётган дастурларни тушунтиринг.

Кейс стади-1

Олигополия доирасида рақобат.

Бозор ҳиссасини ошириш учун нарҳсиз рақобатнинг ишлатилиши.

Олигопол бозорга мисол- Electrolux, Philips, Hoover каби хўжалик техникаси ишлаб чиқаришга ихтисослашган компаниялардир. Охирга йилларда кўпчилик компаниялар, бепул совғалар бериб янги харидорларни жалб қилиш методлари билан қизиқишяпти. Шундай совғалар сирасига бепул учиниш учун авиабилетлар ҳам киради.

Электр маҳсулотлар ва хўжалик техникаси бозори етарлича ўзгармас, ва иқтисодий тушкунлик ҳам шароитни яхшиламайди. Шундай шароитда Hoover компанияси 1992 йили талабни рағбатлантириш воситаси сифатида бепул учинишларни қўллаб бошлайди, ҳамда харидорларнинг рақобатчилар маҳсулотларидан воз кечишлари ҳисобига бозор ҳиссасини қўлга киритади. Hoover товарини сотиб олиш

учун камида 100 ф.ст. сарфлаган харидор олти евро йсөналишнинг бирига бепул бориб - келиш авиабилетига хаққи бор эди. Кейинроқ эса, АҚШ йсөналишини ҳам киритишди. Ҳақиқатда харидор камида 119 ф.ст. чанг ютгич – компаниянинг энг арзон маҳсулоти- учун тўлаши керак эди.

Hoover компаниясининг ташаббуси талаб даражасини ошириш нуктаи назаридан муваффақиятли эди, шунга қарамасдан бир қатор қийинчиликлар туғдирди. Биринчидан, қўшимча ходимларни ишга жалб қилишга ва ишлаб чиқариш корхонасини 7 кунлик иш ҳафтасига ўтказишга мажбур бўлишди, чунки ўсиб кетган талабни қондириш керак эди. Иккинчидан, яқин орада истеъмолчилар маҳсулотни сөзи учун эмас, балки бепул авиабилет учун харид қилишлари маълум бўлди. Учинчидан, “совғали” бепул учишларга талаб шунчалик кўпайдики, охири бу нархсиз рақобат услубини фойдасиз қилиб қўйди.

Компания “совғали” учишларга баландроқ тўсиқ қўйиши лозим эди.

Охирги йилларда фирма маҳсулотини сотиб олганлик учун бепул авиабилетларни ишлаб чиқарувчи томонидан таклиф этилишини кўзда тутадиган товарлар сотувини илгарилаш шаклидаги нархсиз рақобат амалиёти кенг тарқалди. Аммо ҳар қандай товар сотувини илгарилаш фаолияти компания учун хавфни ўз ичига олади. Бироқ сотувни илгарилаш бўйича бироқ- бир фаолиятни режалаштиришда компаниянинг марка ва имиджининг сақланишига эътибор қаратиш лозим.

Бу воқеани таҳлил қилишда heptagon ни қўлланг.

Саволлар:

1. Компания Hoover маҳсулотларини илгарилашда қайси аспектда муваффақиятли ва қайсида муваффақиятсиз бўлди?
2. Ноовернинг товарни илгарилаш услубида узок муддатда қандай салбий оқибатлар бор (агар бўлса қандай)?
3. “Бепул таклифлар” стратегияси тармоқда фирманинг бозор ҳиссасининг ўзгаришига узок муддатли бирор бир оқибатларга эга, деб ҳисоблайсизми?

11-мавзу. Ижтимоий инфратузилма аҳоли ҳаёт даражасини оширишнинг асосий йўналиши. (4 соат)

Топшириқ

1 масала

Масалани ишланг: Иш вақтини яримини менежер ўзини кабинетида ўтказди, қолган вақтни корхонани айланиб чиқишига кетказди, токи айланиб чиқишига кетган вақтнинг ярими қолмагунча.

Савол: Иш вақтининг қайси қисмини менежер корхонани айланиб чиқишига кетказди?

2 масала

Масалани ишланг: Уйга ариқдан 6 литр сув олиб келиш керак. Сизнинг атиги иккита – 4 ва 6 литрли идишингиз бор. Сувни челақдан челақка қуйиш, сувни ариқдан ушбу челақларга қайта олиш, сувни ташқарига тўкишга руҳсат берилади. (тахмин қилиб бўлмайди).

Савол: Ушбу масалани қандай қилиб ечиш мумкин?

1. Масала. Корпорация «Байкал» номли алкогольсиз шарбатни ишлаб чиқаради. Битта маҳсулотга тўғри келадиган ўзгарувчан харажатлари 10 сум.

Шарбатнинг 1 донаси 15 сўм. Доимий ҳаражатлар 15000сўм. 20000сўм даромад олиши учун корпорация қанча маҳсулот ишлаб чиқишини аниқланг.

2. Масала Корпорация “Тархун” ичимлигини ишлаб чиқаради. Корпорациянинг ҳолати қуйидагича тарифланади: сотишдан тушум 75000сўм, ўзгарувчан ҳаражатлар 50000сўм, доимий ҳаражатлар 15000сўм, даромад 10000сўм, ишлаб чиқарилган маҳсулот ҳажми 5000дона. Ҳар бир маҳсулот нархи 15 сўм.

Зарарсизлик нуқтасини топинг.

3. Масала. Компания облигациясининг бозор курсини облигация сўндирилишидан 30 кун олдинги нархини аниқланг Облигация номинали 1000сўм. Даромади 150 сўм. Купон бўйича даромаднинг тўланиши орасидаги давр 100 кунни ташкил этади.

4.Масала. Корпорация қўйидаги молиявий кўрсаткичларга эга:

Кўрсаткичлар	минг сўм	
	Йил бошига	Йили охири
Айланмадан ташқари активлар	14500	16600
Заҳиралар	4500	6700
Капитал ва заҳиралари	15000	18000
Ўзоқ муддатли кредитлар	3500	3500
Қисва муддатли кредитлар	400	1500

Корпорация молиявий барқарорлигини ҳисобга олиб ва корхона молиявий стратегиясини аниқланг ва ўз таклифларингизни беринг.

5.Масала Тўқимачилик корхонасида маҳсулот ишлаб чиқаришнинг реал ҳажми 20 млн сўм , ресурс харажатлари эса 4 млн сўм бўлганда унумдорлик қанча? Ресурс харажатлари 1 млн сўмга кўпайганда маҳсулот ишлаб чиқариш реал ҳажми 5 % га камаяди. Бунда маҳсулот ишлаб чиқариш реал ҳажми неча сўмни ташкил этади ва унумдорлик қанчага камаяди?

6.Масала Корхонада ўтган йили 120 нафар ишчи кучи ёрдамида 150 минг сўмлик маҳсулот олинган бўлса, бу йил 10 нафар қўшилган ишчи ёрдамида 45 минг сўмлик қўшилган маҳсулот олинди.

Бу йилги олинган умумий маҳсулот миқдори қанча?

7.Масала) Бозорда байрам олди истеъмол турларига нархлар ошиб, байрамлар ўтганидан кейин ялпи талаб камайсада, нархлар олдинги даражасига тезда ва хашиша ҳам қайтиб келавермайди. Бу ҳолат иқтисодиётда қандай номланади?

8.Масала «Пигу самараси» ялпи таклифга қандай даражада таъсир этишини тушунтириб беринг.

Кейс стади-1

Вазифа:

Қўйида келтирилган воқеани шошилмасдан диққат билан ўқинг.

Абитуриентларни тайёрлаш бўйича таҳлил.

Абитуриентларни нодавлат нотижорат таълим марказларда Олий ўқув юртларига киришга тайёрлаш учун курсларга қабул қилишни иктисодий асослаш зарур. Бундай марказлар ўзлари қарашли бўлган коллежлардан ҳам, бошқа манбалардан ҳам молиявий кўмак олишолмайди. Бундай курслар коллеж ва шахс ўртасидаги хусусий шартнома ва марказ курсларга хоҳлаганча битирувчиларни жалб қила олади.

Бюджет ҳисобидан молияланадиган коллежлар учун бу курслардан тушадиган даромадлар- асосий даромад манбаларидан биридир. Ҳар бир марказ учун талабаларни бундай қабул қилиш афзаллиги шундаки, ҳамма харажатлар ва даромадлар чекланган кўрсаткичлар таҳлилига асосланган.

Бундай ўқитишлар ўтказишнинг асосий харажатлари – бу малакали ўқитувчилар ва талабалар ётоқхонасида жойлар. Бу ресурслар ўқув юртларида бор, шунинг учун кўшимча сарфлар кутилмайди. Фақат минимал қийматга эга бўлган ва умумий қиймати бир йилда ҳар бир талаба учун 1000 сўмни ташкил этадиган иситиш, ёритиш, қоғоз ва бошқа майда харажатлар билан боғлиқ бўлган сарфлар кўзда тутилган.

Агар ҳар бир тингловчидан курс учун тўлов 600000 сум олинса, тушунарлики бу марказ учун “олтин кони”. Табиийки, мумкин қадар кўп тингловчи қабул қилиш керак. Шундай бўлиши мумкинки, талабаларнинг маълум сонини қабул қилишда асосий ўқитувчиларга ёрдам берадиган яна бир соатбай ўқитувчини жалб қилишга тўғри келади. Лекин ҳолатни чекланган харажатлар нуқтаи назаридан таҳлил қилсак, унда маълум бўладики, агар чекланган харажатлар бир талабага 599000 сўмни (600000 – 1000) ташкил қилганда, келиб чиқадики, бир талабага чекланган харажатлар кескин ошса, бундай таклиф ноиктисодий бўлишдан олдин қопланади.

Ягона муаммо шундаки, узоқ муддатли режада ОЎЮга кириш учун тайёрланадиган абитуриентларнинг ҳар қандай ортиқча сони бу курсга ўқув жойларига бўлган талабни пасайтиради. Лекин ҳозирги вақтда бу узоқ келажак ва марказлар бу имкониятдан тўлиқ фойдаланиши мумкин.

Бу воқеани таҳлил қилишда heptagon ни қўлланг.

Саволлар:

4. Қандай даражада кўшимча талабалар қабул қилиш ноиктисодий бўлади?
5. Узоқ муддатли даврда бу қулай ҳолатнинг давомийлигини таъминлаш мақсадида курс учун тўловни ошириш ёки камайтириш мақсадга мувофиқми?
6. Чекланган харажатлар (даромадлар) тушунчасига асосланган, ўрта таълим секторини бу йўсинда кўпроқ курсларни таклиф қилишга рағбатлантирадиган аргумент борми ва бу давлат учун яхлит бўладими? Бор бўлган камчилик ва афзалликларни айтиб ўтинг.

Тестлар

12-мавзу. Кичик бизнес ва тадбиркорликни ривожлантиришда "Out sourcing" (Аутсорсинг) инфратузилмаси хизматлари.

Топширик

1.Масала. Қуйидаги жумлани тўғри келувчи сўзлар (2 та сўз) билан тўлдилинг: “Кўпгина мамлакатларда айнан ..... рақобат муҳитини шакллантиришнинг

табий асоси ҳисобланади, венчурли технологик ва иқтисодий лойиҳаларни синаш учун полигон бўлиб хизмат қилади”

Жавоб: кичик бизнес

2.Масала. Қуйидаги жумлани ушбу сўзларни “юқори, паст, кўп, кам” ишлатган ҳолда маъно берадиган тарзда тўлдилинг:

“Хўжалик юритувчи субъектларнинг умумий сони ҳамда бандликдаги кичик бизнеснинг ҳиссаси қанчалик ..... (паст, кўп, юқори) бўлса, ишсизлик шунчалик .... (паст, кўп, юқори) ва рақобат ..... (паст, кўп, юқори) бўлади”

Жавоб: “кўп ... паст ... юқори”

3.Масала. Қуйидагиларни ҳалол (инсофли) ва ноҳалол рақобат усулларига тўғри ажратинг.

<u>Ҳалол рақобат</u>		<u>Ноҳалол рақобат</u>
	1. Рақобатчилар маҳсулотларини қалбакилаштириш	
	2. Сотувдан олдинги ва кейинги хизматлар	
	3. Иқтисодий шпионаж	
	4. Товар нуқсонларини яшириш	
	5. Юқори нархларни пасайтириш	
	6. Истеъмолчиларни алдаш	
	7. Адолатли реклама	
	8. Сунъий равишда нархларни сақлаб туриш	
	9. Янги товар ва хизматларни яратиш	
	10. Пора бериш ва шантаж қилиш	
	11. Ҳисоботларни сохталаштириш	
	12. Маҳсулот сифатини ошириш	

Жавоб: 1) ҳалол: 2,5,7,9,12; 2) ноҳалол: 1,3,4,6,8,10,11

4.Масала. Мос келувчи бозор ҳолатини тўғри белгилаб, чизиқ билан бирлаштиринг.

... шароитида кўп сонли фирмалар бир хил маҳсулотни таклиф этишади ва уларнинг ҳеч бири бозорнинг катта ҳиссасига эга бўлмайди.		Олигополия
... шароитида торвар, хизмат ёки ресурсларнинг фақат битта харидори мавжуд бўлади.		Олигопсония
... шароитида харидорларга ўз нархларини белгилашга қодир бўлган кам сонли ишлаб чиқарувчилар мавжуд бўлади.		Монопсония
... шароитида харидорлар сони чекланган ва сотувчилар сони кўп бўлади, бунда харидорлар учун нархга таъсир этиш имконияти таъминланади.		Монополия
...шароитида муайян товарни сотувчиси фақат иккита бўлади.		Соф монополия
... шароитида давлат аралашуви чекланган бўлади, нархлар талаб ва таклиф тебранишига асосан эркин ўзгариб туради.		Дуополия
... шароитида бир неча сонли сотувчилар ва бир неча сонли харидорлар мавжуд бўлади.		Мукамал рақобат
... шароитида муайян бозорда фақат битта сотувчи ва кўп сонли харидорлар мавжуд бўлади, бозорга эркин кириш имконияти бўлмайди.		Монополистик рақобат
.... шароитида тармоқдаги маҳсулотни ишлаб чиқариш ва сотиш бир неча йирик рақобатчи фирмалар кўлида жамланган бўлади..		Икки томонлама олигополия
... шароитида ягона компания муайян турдаги товарни ишлаб чиқарувчиси ва сотувчиси бўлади.		Эркин рақобат

Жавоб:

... шароитида кўп сонли фирмалар бир хил маҳсулотни таклиф этишади ва уларнинг ҳеч бири бозорнинг катта ҳиссасига эга бўлмайди.		Олигополия
... шароитида торвар, хизмат ёки ресурсларнинг фақат битта харидори мавжуд бўлади.		Олигопсония
... шароитида харидорларга ўз нархларини белгилашга қодир бўлган кам сонли ишлаб чиқарувчилар мавжуд бўлади.		Монопсония
... шароитида харидорлар сони чекланган ва сотувчилар сони кўп бўлади, бунда харидорлар учун нархга таъсир этиш имконияти таъминланади.		Монополия
... шароитида муайян товарни сотувчиси фақат иккита бўлади.		Соф монополия
... шароитида давлат аралашуви чекланган бўлади, нархлар талаб ва таклиф тебранишига асосан эркин ўзгариб туради.		Дуополия
... шароитида бир неча сонли сотувчилар ва бир неча сонли харидорлар мавжуд бўлади.		Мукаммал рақобат
... шароитида муайян бозорда фақат битта сотувчи ва кўп сонли харидорлар мавжуд бўлади, бозорга эркин кириш имконияти бўлмайди.		Монополистик рақобат
... шароитида тармоқдаги маҳсулотни ишлаб чиқариш ва сотиш бир неча йирик рақобатчи фирмалар қўлида жамланган бўлади..		Икки томонлама олигополия
... шароитида ягона компания муайян турдаги товарни ишлаб чиқарувчиси ва сотувчиси бўлади.		Эркин рақобат

Кейс стади-1**Вазифа:**

**Қуйида келтирилган воқеани шошилмасдан диққат билан ўқинг.
Олий ўқув юртларига киришга тайёрлаш бўйича таҳлил.**

Абитуриентларни нодавлат нотижорат таълим марказларда Олий ўқув юртларига киришга тайёрлаш учун курсларга қабул қилишни иктисодий асослаш зарур. Бундай марказлар ўзлари қарашли бўлган коллежлардан ҳам, бошқа манбалардан ҳам молиявий кўмак олишолмайди. Бундай курслар коллеж ва шахс ўртасидаги хусусий шартнома ва марказ курсларга хоҳлаганча битирувчиларни жалб қила олади.

Бюджет хисобидан молияланадиган коллежлар учун бу курслардан тушадиган даромадлар- асосий даромад манбаларидан биридир. Ҳар бир марказ учун талабаларни бундай қабул қилиш афзаллиги шундаки, ҳамма харажатлар ва даромадлар чекланган кўрсаткичлар таҳлилига асосланган.

Бундай ўқитишлар ўтказишнинг асосий харажатлари – бу малакали ўқитувчилар ва талабалар ётоқхонасида жойлар. Бу ресурслар ўқув юртларида бор, шунинг учун қўшимча сарфлар кутилмайди. Фақат минимал қийматга эга бўлган ва умумий қиймати бир йилда ҳар бир талаба учун 1000 сўмни ташкил этадиган иситиш, ёритиш, қоғоз ва бошқа майда харажатлар билан боғлиқ бўлган сарфлар кўзда тутилган.

Агар ҳар бир тингловчидан курс учун тўлов 600000 сум олинса, тушунарлики бу марказ учун “олтин кони”. Табиийки, мумкин қадар кўп тингловчи қабул қилиш керак. Шундай бўлиши мумкинки, талабаларнинг маълум сонини қабул қилишда асосий ўқитувчиларга ёрдам берадиган яна бир соатбай ўқитувчини жалб қилишга тўғри келади. Лекин ҳолатни чекланган харажатлар нуқтаи назаридан таҳлил қилсак, унда маълум бўладики, агар чекланган харажатлар бир талабага 599000 сўмни (600000 – 1000) ташкил қилганда, келиб чиқадики, бир талабага чекланган харажатлар кескин ошса, бундай таклиф ноиқтисодий бўлишдан олдин қопланади.

Ягона муаммо шундаки, узоқ муддатли режада ОЎЮга кириш учун тайёрланадиган абитуриентларнинг ҳар қандай ортиқча сони бу курсга ўқув жойларига бўлган талабни пасайтиради. Лекин ҳозирги вақтда бу узоқ келажак ва марказлар бу имкониятдан тўлиқ фойдаланиши мумкин.

Бу воқеани таҳлил қилишда heptagon ни қўлланг.

Саволлар:

7. Қандай даражада қўшимча талабалар қабул қилиш ноиқтисодий бўлади?
8. Узоқ муддатли даврда бу қулай ҳолатнинг давомийлигини таъминлаш мақсадида курс учун тўловни ошириш ёки камайтириш мақсадга мувофиқми?
9. Чекланган харажатлар (даромадлар) тушунчасига асосланган, ўрта таълим секторини бу йўсинда кўпроқ курсларни таклиф қилишга рағбатлантирадиган аргумент борми ва бу давлат учун яхлит бўладими? Бор бўлган камчилик ва афзалликларни айтиб ўтинг.

Тестлар

1. Инфратузилма бу - ...

- А. Иқтисодий тизим асоси;
- Б. Иқтисодий тизим ички тузилмаси;
- В. Иқтисодий тизимнинг таркибан жойлашуви;
- Г. Юқорида келтирилганларнинг барчаси тўғри;

2. Қуйидаги хусусиятлардан қайси бири инфратузилма тушунчасига мос эмас?

- А. Жўжалик фаолиятига хизмат қилувчи тизимлар мажмуаси;
- Б. Ишлаб чиқариш фаолиятини таъминлаш;
- В. Ишлаб чиқариш фаолиятида бевосита иштирок этиш;
- Г. Саноат корхонларинг зарур моддий-техникавий шароитларини таъминлаш;

3. Қуйидагиларнинг қайси бири инфратузилмага мисол бўлолмайди?

- А. Ишлаб чиқариш инфратузилмаси;
- Б. Бозор инфратузилмаси;
- В. Экологик инфратузилма;
- Г. Тўғри жавоб келтирилмаган;

4. Келтирилганлардан қайси бири ишлаб чиқариш инфратузилмасининг функционал хусусияти эмас?

- А. Маҳсулотларни омборда сақлаш;
- Б. Маҳсулотларни истеъмолга етказиш;
- В. Ишлаб чиқариш фаолиятини ахборот билан таъминлаш;
- Г. Хўжалик фаолиятининг бир маъромда ишлаши учун шарт-шароитлар яратиб бериш;

5. Ижтимоий-маиший инфратузилма бу - . . .

- А. Ижтимоий соҳадаги инфратузилма;
- Б. Маънавий-маърифий соҳадаги инфратузилма;
- В. Илмий фаолиятни таъминлашдаги инфратузилма;

6. Ижтимоий-маиший инфратузилманинг бошқача номи бу - . . .

- А. Социал инфратузилма;
- Б. Ноишлабчиқариш инфратузилма;
- В. Хизматлар соҳаси;
- Г. Юқорида келтирилганларнинг барчаси тўғри;

7. Ижтимоий инфратузилмага тегишли бўлмаган бандни кўрсатинг.

- А. Халқ таълими;
- Б. Соғлиқни сақлаш;
- В. Йўловчи транспорти;
- Г. Жисмоний тарбия;

8. Маиший инфратузилмага кирмайдиган соҳани кўрсатинг.

- А. Савдо;
- Б. Спрат;
- В. Умумий овқатланиш;
- Г. Юқоридагиларнинг барчаси маиший инфратузилмага кириди.

9. Институционал инфратузилма бу – . . .

- А. Ижтимоий хўжалик юритиш тизимини ташкил этишва бошқва ҳуқуқ-тартибот муассасалари;
- Б. Бошқа инфратузилмаларни бирлаштириб турувчи институционал тизим;
- В. Кадрлар тайёрлаш билан боғлиқ инфратузилма;
- Г. Бунуқа инфратузилма мавжуд эмас.

10. ----- экологик инфратузилмага кирмайди.

- А. Атроф-муҳит ифлосланиши олдини олиш;
- Б. Тоза ичимлик суви билан таъминлаш;
- В. Ресурслардан самарали фойдаланишни йўлга қўйиш;
- Г. Фан-техника тараққиёти учун шарт-шароитлар яратиб бериш;

13-мавзу. Халқаро интеграцион ташкилотлар ва инфратузилмалар.

Топшириқлар.

1.Масала. Жаҳонда халқаро миқёсда рақобатни ҳимоялаш ва монополияга қарши тартибга солишни яхшилаш борасида самарали ҳамкорликни олиб бориш мақсадида тузилган, ривожланган ва ривожланаётган мамлакатларнинг монополияга қарши давлат органларини бирлаштирган, шу жумладан Ўзбекистоннинг монополияга қарши органи аъзо бўлган ташкилот номи?

Жавоб: Халқаро рақобатчилик тармоғи (**International Competition Network**)

2.Масала. Нима деб ўйлайсиз, қуйидаги фикр қайси ҳудуд иқтисодиётига хос? “Монополияларни ман этиш кам тарқалган, асосан монополиялар ҳамда устун мавқедаги фирмаларни тартибга солиш амалга оширилади, тармоқ сиёсатини ўтказишда “самарали рақобат” концепцияси қўлланилади”

Жавоб: Европа Иттифоқи

3.Масала. Маълумки, АҚШ қонунчилигига мувофиқ, бозорда устун мавқега эга бўлиш ва рақобатчиларни бозорга кириш тўсиқларини барпо этишга олиб келувчи ҳаракатларни амалга ошириш тақиқланади. 1969 йилда IBM компанияси компьютерлар бозорининг 75%ни эгаллаб олгани ҳамда рақобатчиларни бозорга киришига тўсиқ бўладиган паст нархларни ўрнатганида айбланиб, унга нисбатан суд жараёни қўзғатилган эди. Аммо ушбу суд жараёни охир-оқибат IBM компания фойдасига ҳал бўлди. Нима деб ўйлайсиз, ушбу компания судда нимани исботлаб бера олгани учун жараённи ютиб олди?

Жавоб: IBM компанияси у ўрнатган паст нархлардан истеъмолчилар кўпроқ фойда олишини исботлаб бера олди.

4..М асала.Фирма рақобатлашган тайёр маҳсулот бозорида фаолият кўрсатади. Унинг ишлаб чиқариш функцияси $Q = 260 * \sqrt{L}$, L – ишчилар сони. Бир бирлик маҳсулот нархи 6 доллар. Иш ҳақи даражаси 50 доллар. Меҳнат бозори рақобатлашган бозор бўлса, фойдасини максималлаштирувчи фирма қанча маҳсулот ишлаб чиқаради

Кейс стади 1

Вазифа:

Қуйида келтирилган воқеани шошилмасдан диққат билан ўқинг.

Ўлчам тушунчасини кичрайтириш.

1990-йилларда корхоналарнинг асосий мақсади унинг ўлчамининг йириклашуви ҳисобланади, деган қарашдан йироқлашиш кузатилди, чунки кўпчилик йирик корхоналарлар қийинчиликларни бошдан кечирашаётган эди. Аини вақтда 1990 йилларда бизнесда амал қилишнинг бошқа услуби намоён бўлди - катта бўлмаган ўлчам, енгиллик ва ўзгарувчанлик. Ўзбекистонлик бир гуруҳ олимларнинг аниқлашларича, охириги ўн йилликда жаҳон бўйича яратилган янги иш жойларининг ҳар 10 тасидан 8 таси кичик фирмалар томонидан таклиф қилинган.

Кичик бизнеснинг ўсиши ва ривожланиши сабабларини тушуниш қийин эмас. Капитал бозорининг эркинлашуви, яъни бизнесга инвестиция учун капитал кўювчилар ўртасида рақобатнинг ўсиши билан микротехнологияларнинг жорий этилиши ошиши, бозорга янгиларнинг кириб келиши тўсиқларини пасайтиришга олиб келди. Жаҳон бўйича «Эгилувчанлик» тушунчаси асосий шиор бўлди ва илгари компаниянинг ҳаракатлантирувчи кучи бўлган «Кўлам самараси»ни сиқиб чиқарди.

Яқинда бу нуқтаи назарни Ўзбекистонлик бир гуруҳ олимлар шубҳа остига олишди. Унинг тасдиқлари тўрт тахмин билан ифодаланди:

Биринчидан, катта бизнесни қоралаш бўрттириб юборилган. Баъзи йирик корхоналарлар қийинчиликни бошдан ўтказишига қарамасдан, гуллаётган йирик корхоналарни ҳам кўплаб мисол келтириш мумкин. Бундай йирик корхоналарга кўлам самараси уларнинг рақобатбардошлиги учун ҳали ҳам муҳим рол ўйнамоқда.

Иккинчидан, йирик корхоналарнинг кўпчилигида қайта қуриш ва реструктуризация ўтказилди, бу эса 1990-йилларда иқтисодий тушкунликни бошларидан ўтказишлари натижаси эди. Улардан кўплари катта бўлиш билан бир вақтда «эгилувчан» бўлиш ҳам мумкинлигини тушуна бошлашди.

Учинчидан, кичик бизнеснинг иш ўринларни яратишдаги аҳамияти ҳаддан ташқари бўрттирилган, бундан 1990 йилларнинг охириларида олинган маълумотлар гувоҳлик беради. Бундан ташқари, йирик корхоналарга нисбатан кичик корхоналар иш ўринларининг йўқотилиши каттароқ қисмни ташкил

этган, ва шу билан бирга нисбатан кам даражада замонавий технология ва илғор малакани ишлатган.

Тўртинчидан, кичик фирмалар кўпчилигининг яшаши кўп ҳолда йирик корхоналаргага боғлиқ. Бу тенденция охири вақтда йирик корхоналардан кичик фирмаларга баъзи фаолият турларини олиб бориш ҳуқуқини бериш билан кучаймоқда. Бу эса уларнинг йирик корхоналардан боғлиқлигини янада оширади.

Охири тенденцияни ҳисобга олиб, тасдиқлаш мумкинки, йирик ва кичик фирмалар ўртасидаги фарқ тобора камайиб бормоқда. Йирик фирмалар кичик фирмаларнинг эгилувчанлиги ўз структураларида кўпроқ автоном бўлинмаларни ташкил этиш йўли билан жорий этишмоқда. Масалан, баъзи бир йирик корхоналар ўз тасарруфларида кўплаб кичик фирмаларни ташкил этмоқда. Кичик фирмалар эса ўз заиф томонларини тўлдириш ва ўз манфаатларини ҳимоя қилиш мақсадида йирикроқ корхоналарлар билан иттифоқлар тузишга, узоқ муддатли муносабатлар ўрнатишга ҳаракат қилишади.

Бу янгиликлар натижасида корхоналарнинг «йирик» ёки «кичик» сифатида баҳолаш қийин бўлиб қолди.

Бу воқеани таҳлил қилишда heptagon ни қўлланг.

Саволлар:

1. Қайси омиллар бозорларга киришда бўладиган тўсиқларни пасайтирди?
2. Нима учун эгилувчанлик кўлам самарасига нисбатан кўпроқ муҳимлигини тасдиқлашган?
3. Кичик фирма –яхши деган тасдиқни инкор қиладиган мисол келтиринг.

Тестлар

1. Транспорт, таъминот, мол тарқатиш, савдо ва ҳ.к . . . . .

- А. Бозор инфратузилмаси;
- Б. Ижтимоий инфратузилма;
- В. Шахсий инфратузилма;
- Г. Юқоридагиларнинг барчаси тўғри;

2. Ҳар бир бўғиннинг ишида ихтисослашув ва меҳнат тақсимотининг чуқурлашуви натижасида . . .

- А. Самардорликка эришиш мумкин;
- Б. Барқарорликни таъминлаш;
- В. Инфратузилмалар фаолияти яхшиланиши мумкин;
- Г. юқоридагиларнинг барчаси тўғри;

3. Товар ва хизматлар муомаласига, яъни савдо-сотик ишларига хизмат қилувчи инфратузилма . . .

- А. Транспорт;
- Б. Акционерлар;
- В. Агентликлар;
- Г. Пул фондлари;

14-мавзу. Бозор иқтисодиёти ривожланган давлатларнинг инфратузилма иқтисодиётидаги илғор хорижий тажрибаларини ўрганиш.

Топшириқлар

1. Масала Қуйидагиларни диққат билан ўқинг:

а) АҚШда медицина ва юриспунденция бўйича хусусий иш очиш учун ҳукумат

органларидан лицензия олиш зарур;

б) Ўзбекистонда табиий ресурслар давлат мулки ҳисобланади. Ундан ташқари улардан жуда кўпларини қайта тиклаб бўлмайди;

в) муаллифлик ҳуқуқи бўйича қонунчилик ривожланган мамлакатларда фирма одатда ўз маҳсулотини патент ёрдамида ҳимоя қилади, шунингдек ундан нусха кўчиришни ҳам фақат ўзи амалга оширади ёки унинг рухсати билан амалга оширилади.

Кўрсатилган мисолларни таҳлил қилинг ва қуйидаги саволларга жавоб беринг:

1) тармоққа киришга қўйиладиган тўсиқлар деганда нима тушунилади?

2) тўсиқлар, барьерлар муаммоси нимада?

3) барерларни қандай таснифлаш мумкин?

2.Масала

Акциядорлик жамиятда 98 та акциядор мавжуд. Жамият активларини баланс қиймати 3 600 000 доллар. Компания 1 900 000 долларлик мулкни сотишни мўлжаллаган. А акциядор 12% акцияларга эга ва у ушбу шартномага ижобий овоз берган.

Саволлари:

1. Акциядорлар ўзларига тегишли акцияларни жамиятдан қайта сотиб олишни талаб қилиши мумкинми ва бошқа қандай масалани ҳал қилиш йўллари мавжуд?

2. А акционер унга тегишли булган акцияларни сотиб олишни талаб қилиши мумкинми?

3. Агарда Акционер А да акцияларни сотиб олиш ҳуқуқи мавжуд булса, қандай қилиб у акцияларини сотиб олшни амалга ошириши мумкин?

3.Масала

Акциядорлик жамият бош директори вазифасини тўхтатиш жараёни

Акциядорлар йиғилиш умумий қонун буйича, агарда ижроия органини шаклантириш директорлар кенгаши вазифасига кирмаса, унда ҳоҳлаган ҳолатда бош директорнинг фаолиятини тухташ ҳақида қарор қабул қилинди дейлик.

“Фотон” очик акциядорлик жамияти 1 октябр куни акциядорларнинг умумий йиғилишида бош директор Исаев В.А.нинг ваколатини тўхтатиш ҳақида қарор қабул қилди ва ушбу лавозимга Кудратова К.М.ни тайинлади.

5 октябр куни овоз бериш ва саноқ комиссияси натижаларига асосан баённома тузилди ва имзоланди. Шу куннинг ўзида Кудратова К.М.га хизмат хонаси, техник воситалар ва ўз вазифасини бажариш учун керакли дастгоҳлар берилди.

8 октябр куни Кудратова К.М. билан меҳнат шартномаси тузилди ва уни бош директр лавозимига бириктириш буйруғи 10 октябр куни имзоланди.

Саволлар:

3. Қайси муддатдан бошлаб Кудратова К.М хужжатларга имзо қуйиш, буйруқ чиқариш, шартнома тузиш ваколати берилди, Исаев В.А. қайси муддатда ўз ваколатини йўқотди?

4. Агарда директорлар кенгаши раиси Кудратова К.М. нинг меҳнат шартномасини имзоламаса, қандай ҳуқуқий ҳолатлар юзага келади?

3. Кудратова К.М.нинг ишга кириши ва Исаев В.А.нинг ишдан кетиши бўйича буйруқларни ким имзолайди?

Кейс стади № 1.

Вазифа:

Қуйида келтирилган воқеани шошилмасдан диқат билан ўқинг.

Пепси ичимлигига талаб

1982 йил икки иқтисодчи Рики ва Блайт Пепси ичимлигига бўлган талабни башоратлашда регрессияни таҳлил қилишга уриндилар. Улар 15 йил ҳар кварталлик олинган кўрсаткичларни ишлатиб, 60 ифодадан таркиб топган маълумотлар тўпламини ҳосил қилишди. Уларнинг талаб тенграмаси қуйидаги башоратланган ўзгарувчиларни боғлар эди:

P_b – Пепси ичимликнинг реал нархи (инфляция сураътига нисбатан пиво нархи);

A_b - Пепси рекламасининг ҳақиқий даражаси (яъни телевидение ва матбуотнинг реклама индексига нисбатан реклама даражаси,);

A_a - бошқа алкоғолсиз ичимликларнинг реклама қилинишининг ҳақиқий даражаси;

Y_r –истеъмолчи ихтиёридаги даромадини тақсимланишининг ҳақиқий даражаси;

P_c - бошқа алкоғолсиз ичимликларнинг реал нархи;

W - ҳавонинг кундалик ўртача харорати;

S – мавсум омили, ёз ва байрамларда пивонинг юқори даражада истеъмол қилиниши.

Рики ва Блайтнинг таҳлил натижалари қуйидагича эди:

$$Q = 3.18 - 1.355 P_b + 0.004 A_b + 0.019 A_a + 0.057W + 0.085 Y_r + 0.371 P_c + 0.019S$$

(0.287) (0.64) (0.32) (5.84) (5.84) (0.1) (0.173)

Қавсларда коэффициентлар келтирилган:

$$R^2 = 0.57$$

Бу воқеани таҳлил қилишда heptagon ни қўлланг.

Саволлар:

1. Ҳаракати сиз кутганингиздек чиқмаган ўзгарувчиларни кўрсата оласизми?
2. Сиз талаб тенграмасига қўшиш мумкин бўлган яна бошқа ўзгарувчилар ҳам борми?
3. Нима деб ўйлайсиз, икки иқтисодчи ўз моделларида реал нарх ва реал даромад кўрсаткичларидан фойдаланганми?

4. Рақобатлашувчи маҳсулотларни реклама қилишнинг реал даражасини акс эттирувчи ўзгарувчилар ёрдамида яққол хато натижани изохлай оласизми?
5. Нимага модел талаб вариациясининг янада юқорироқ даражасини прогнозлай олмади?

Тестлар

1. Тижорат банклари ўз-ўзини кредитлаш идоралари, суғурта компаниялари, ----- лар қуйида келтирилганларнинг қайси бирига тегишли?

- A. Бозор инфратузилма;
- Б. Ишлаб чиқаришга хизмат қилувчи инфратузилма;
- В. Молия-кредит муносабатларига хизмат қилувчи инфратузилма;
- Г. Б ва В жавоблар тўғри.

2. “Биржа” - сўзи лотинча ----- маъносини англатади.

- A. Бозор;
- Б. Ҳамён;
- В. Сумка;
- Г. Тўплам.

3. Биржалар даставвал . . . .

- A. АҚШ да пайдо бўлган.
- Б. Англияда пайдо бўлган.
- В. Германияда пайдо бўлган.
- Г. Антверпен да пайдо бўлган.

4. Олдиндан белгиланган қоидаларга мувофиқ равишда улгуржи ва халқаро савдони ташкил этиш шакли бу .....

- A. Биржа;
- Б. Товар биржаси;
- В. Фонд биржаси;
- Г. Меҳнат биржаси.

5. Индивидуал хусусиятларга эга товарларни сотиш учун муайян жой

- A. Аукцион;
- Б. Ярмарка;
- В. Бозор;
- Г. Тўғри жавоб келтирилмаган.

5. Армарка сўзининг маъноси .....

- A. Йилда бир маротаба ўтказилувчи бозор;
- Б. Сотилган товарлар;
- В. Ўн йилда бир маротаба ўтказиладиган бозор;
- Г. Маъноси йўқ.

6. Махсус кредит муассасалари бўлиб, облигация ҳамда қарз мажбуриятлари бошқа турларини чиқариш йўли билан узоқ муддатли ссуда капиталини жалб қиладиган инфратузилма бу .....

- А. Ипотека банклари;
- Б. Инвестицион банклар;
- В. Ломбард;
- Г. Эмиссия тизими.

7. Бизнес-марказнинг асосий вазифаси нимадан иборат?

А. Тадбирлар ва бошқа бозор субъектларига сервис хизматларини кўрсатиш

- Б. Бозорга молиявий мададлар бериш
- В. Бозорни тадқиқ этиш ва ўрганиш
- Г. Бозор инфратузилмасини ишлаб чиқиш

8. “Эркин иқтисодий ҳудудлар” тушунчасини бурувчи атамалар қайсилар?

- А. Эркин савдо ҳудуди
- Б. Экспорт-ишлаб чиқариш ҳудуди
- В. А ва Б жавоблар тўғри
- Г. Барча жавоблар нотўғри

9. Бозорларга хизмат қилувчи универсал характерга эга бўлган умумбозор инфратузилмасига мисол келтиринг.

- А. Банклар, суғурта, аудит;
- Б. Супермаркет, банклар, консуллик;
- В. Савдо уйи, биржа, аудиторлиу;
- Г. Халқаро банк, тижорат баклари, божхона.

10. Молиявий бозор ўз ичига қандай бозорларни олади?

- А. Қимматли қоғозлар, валюта, инвестиция;
- Б. Ссуда, интеллектуал товарлар бозори;
- В. Валюта, инвестиция, хомашё;
- Г. Қимматли қоғозлар, биржа, суғурта;

11. Ўзбекистон Республикасида иқтисодий субъектларда молиявий инфратузилма бу .....

- А. Сиёсий партия
- Б. Соғлиқни сақлаш
- В. Ижтимоий фондлар
- Г. Банк ва кредит уюшмалари

**МАВЗУЛАР БЎЙИЧА ТАҚДИМОТ
СЛАЙДЛАРИ ВА ВИДЕО РОЛИКЛАР**

1-Маъзу. “Инфратузилма иқтисодиёти” фанининг предмети ва асосий вазифалари

РЕЖА

1. Инфратузилма иқтисодиёти фанининг предмети.

2. Инфратузилма иқтисодиёти фанининг асосий вазифалари

3. Инфратузилма иқтисодиёти фанининг бошқа иқтисодий фанлар билан ўзаро алоқаси.

1. Инфратузилма иқтисодиёти фанининг предмети.

Предмети

- инсонлар томонидан барпо этиладиган ва ўзаро ҳамкорликни таркибловчи сиёсий, иқтисодий ҳамда ижтимоий меъёрлар ва қоидалар.

Мақсади

инфратузилма тушунчаси ва турлари, иқтисодий фаолият ва ишлаб чиқариш, иқтисодий механизм ва тизимлар самарадорлигини ошириш муаммолари, республика иқтисодиёти инфратузилмасини чуқурроқ урганиб келгусида мустақил меҳнат фаолиятида амалий профессионал билимни шакиллантиришга йўналтиришдир.

Инфратузилма иқтисодиёти

ишлаб чиқариш соҳаси учун бевосита шароит яратиб берадиган тармоқлардан бири ҳисобланади. Иқтисодиётда бозор механизмнинг ривожланиб бориши билан алоҳида бозорларнинг эҳтиёжларини қондириш бўйича фаолиятнинг махсус турини яратиш зарурияти вужудга келади.

Инфратузилма – бу ҳар қандай яхлит иқтисодий тизим ва тузилмаларнинг мавжуд бўлиш шarti ҳисобланган таркибий қисмидир. Сўзма-сўз ифодалаганда, инфратузилма – бу иқтисодий тизимнинг асоси, пойдевори, ички тузилмаси демакдир.

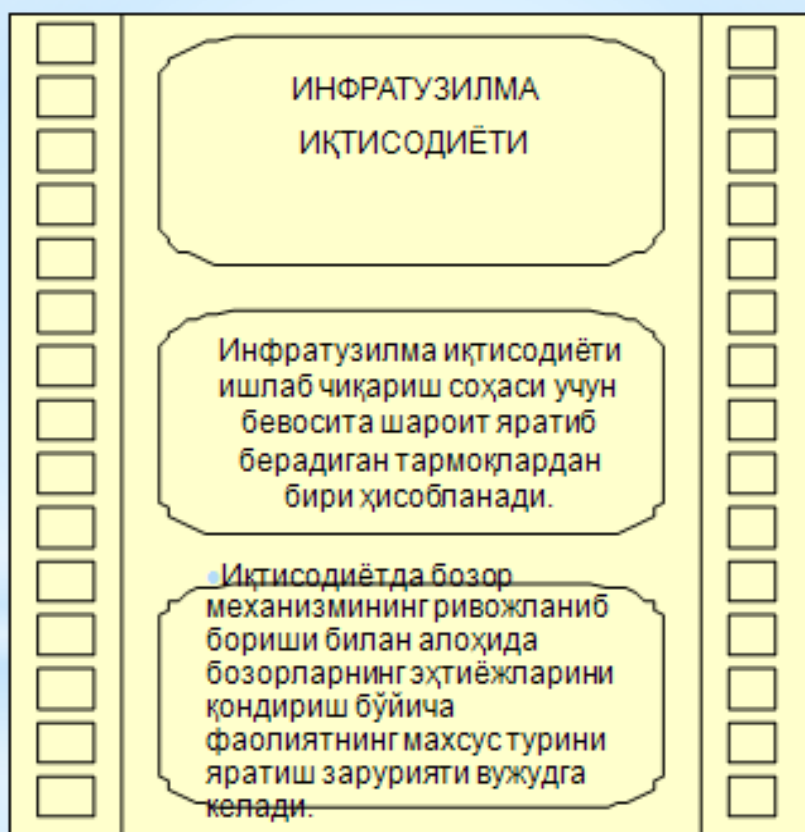
«Инфратузилма» атамаси латинча «infra» - қуйи, ости; «structura» - тузилма, жойлашуу сўзларидан пайдо бўлган. «Инфратузилма» атамасининг кенг қўлланилишига қарамай, бу тушунчани турлича талқин қилиш ҳоллари учраб туради. Бир гуруҳ олимлар инфратузилманинг функциясини ишлаб чиқариш ва аҳолига хизмат кўрсатишда деб қараб, уни хизмат кўрсатишнинг яхлит тизими сифатида белгилайдилар.

Бу фан бозор инфратузилмасининг ривожланиш босқичлари, ҳозирги замон бозор инфратузилмасининг аралаш иқтисодиёт тизими сифатида, мамлакатлар ва халқларнинг маданийлашган, ижтимоий-адолатли жамият сари ҳаракат босқичи сифатида тушунтирилиб, унинг характерли хусусиятлари ҳақида чуқур билимлар берувчи фан ҳисобланади.

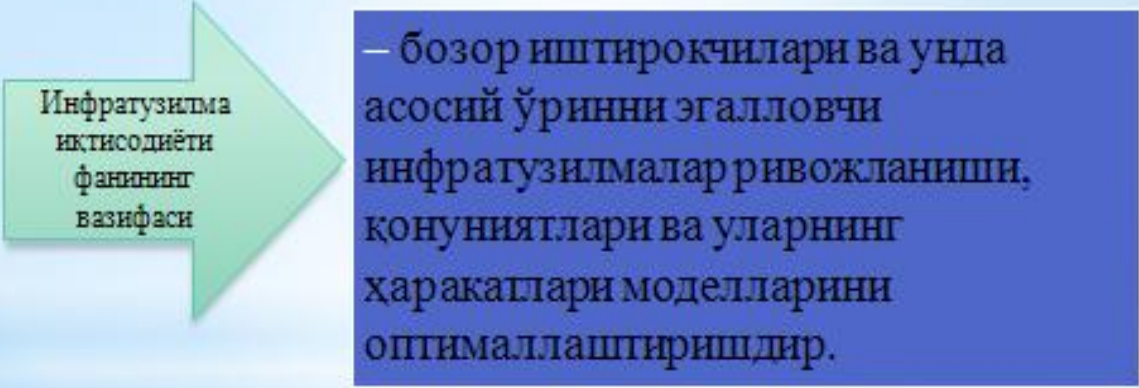
Иқтисодий механизм бир неча унсурларнинг яхлитлигидан ташкил топади. Иқтисодий механизмнинг етакчи бўғини иқтисодий стимуллар ҳисобланади.

2. Инфратузилма иқтисодиёти фанининг асосий вазифалари

Инфратузилма
иқтисодиёти
фанини мукаммал
ўрганишнинг
афзаллиги

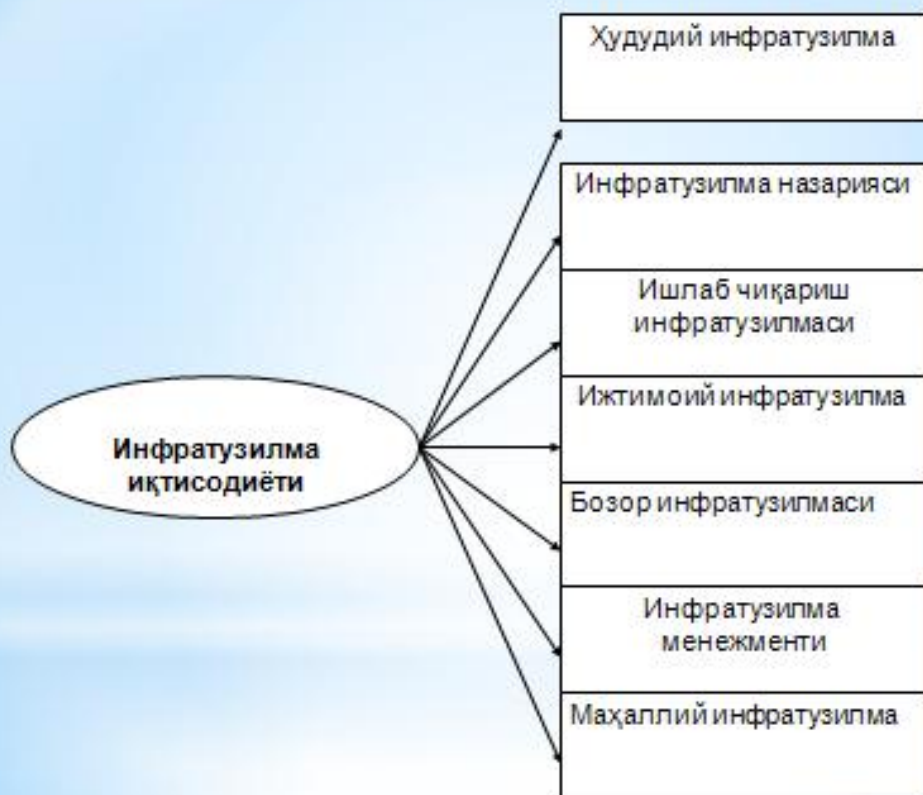
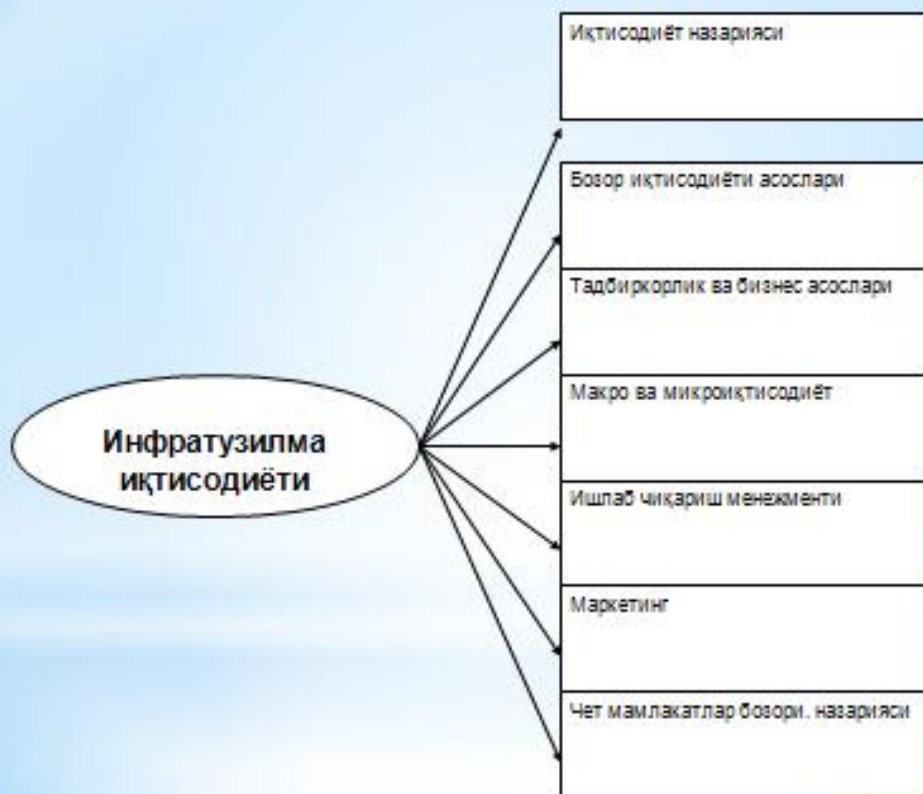
тўғри қарор қабул қилишда инсонлар доимо керакли ва ишончли назарий билимга ва маълумотга эга бўлиши зарур. Агар улар ўз билимларига эга бўлмаса тажриба ва хатоларидан келиб чиққан, ҳолдаўзига қимматга тушган усулни қўллаши мумкин ёки бошқаларнинг тажрибаси, хатоларини ўрганиши мумкин, лекин, инфратузилма иқтисодиётдан олган билимларига мурожаат қилса уларнинг иши анча енгиллашади, белгилаган стратегияси ва режаси аниқ бўлади.

3. Инфратузилма иқтисодиёти фанининг бошқа иқтисодий фанлар билан ўзаро алоқаси.

Ушбу фан иқтисодий масалаларига бевосита боғлиқдир.

Инфратузилма иқтисодиёти ва
уларнинг таркибий тузилишлари

Бозор иқтисодиёти шароитида
инфратузилма тизимининг
аҳамияти, иқтисодиёт ва унинг
ривожланишига инфратузилма
tizimining таъсири бўйича
амалий ва назарий тавсиялар
беради.

2-мавзу. Инфратузилманинг моҳияти, таркиби ва туркумлаштириши

РЕЖА

1. Инфратузилманинг моҳияти, аҳамияти ва вазифалари

2. Инфратузилманинг туркумлаштирилиши, унинг таркиби.

3. Ишлаб чиқариш инфратузилмаси моҳияти ва вазифалари

4. Ижтимоий инфратузилманинг асосий вазифаси.

5. Инфратузилманинг ижтимоий – иқтисодий ишлаб чиқариш учун нормал шарт-шароитларни таъминловчи тармоқ ва саноат мажмуи эканлиги.

1. Инфратузилманинг моҳияти, аҳамияти ва вазифалари

Ижтимоий – иқтисодий тараққиётда ҳудудий инфратузилма соҳаси таркибига кирувчи тузилмалардан фойдаланиш амалда анча илгари бошланганлигига қарамай, унга мукамал тизимга эга бўлган мустақил соҳа сифатида эътибор қаратиш нисбатан кеч рўй берди. Зеро, “инфратузилма” атамаси фанга киритилишининг аниқ санаси маълум бўлмай, кўпчилик тадқиқотларда ушбу тушунча XX аср 40 – йилларининг охирида пайдо бўлган дейилса, баъзиларида эса америкалик иқтисодчи П.Розенштейн-Родан томонидан 1955 йилда илмий атама сифатида қўлланилгани қайд этилган.^[1]

Маълумотларга кўра, XX аср бошларида “инфратузилма” атамаси иқтисодий таҳлилда қуролли қучларнинг ҳаётга лаёқатлилигини таъминловчи объект ва иншоотларни ифодалаш учун қўлланилган. 40 йилларда Фарбда инфратузилма тушунчаси орқали моддий ишлаб чиқаришнинг етарли даражада амал қилиши учун хизмат қилувчи тармоқлар мажмуи тушунила бошланди.

• [1] Стаханов В.И. Экономика инфраструктуры общественного производства. Учеб. пос. Ростов н/Д, 1999, 8-б.

хизматлар ва маънавий неъматлар ишлаб чиқарувчи, атроф - муҳитни такрор ишлаб чиқариш ва муҳофаза қилиш учун мавжуд халқ хўжалигининг тармоқлари ва тармоқчи соҳалари йиғиндиси “сифатида таърифласалар[1], баъзилари инфратузилманинг аҳамиятини” ишлаб чиқаришнинг умумий шарт-шароитларини яратиш”, “асосий ишлаб чиқариш фаолиятини таъминлаш” орқали белгилаб, у орқали фақат ишлаб чиқаришга хизмат кўрсатиш тизимини тушунадилар.

Инфратузилма

– такрор ишлаб чиқариш шартларини таъминловчи ишлаб чиқариш ва ноишлаб чиқариш тармоқлари комплекси- йўллар, алоқа, транспорт, маориф, соғлиқни сақлаш. Асосий ишлаб чиқариш инфратузилмаси энерго-таъминот, транспорт ва алоқа тармоқларидир. Инфратузилма жамият ишлаб чиқариш кучларининг бўлинмас қисми ҳисобланади.

[1] Шарипов А.Ю. Управление отраслями инфраструктуры в системе региона. М., 2007, 5 с.

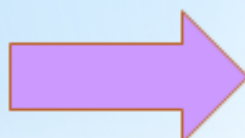
Инфратузилма мажмуаси

иқтисодиётимизнинг бутун тузилмаси таянадиган пойдевордир. Республика бутун халқ хўжалик комплекси ишининг уйғунлиги, унинг самарадорлиги, шунингдек, чет эл сармояларини жалб қилиш ва ўзлаштириш имконияти бутунлай инфраструктура тизими ривожининг ҳолатига ва даражасига боғлиқдир.

“Инфратузилма” фан сифатида шаклланиши жараёнида вужудга келган асосий оқимлар:

“инфратузилма” атамаси фанга киритилишининг аниқ санаси маълум бўлмай, кўпчилик тадқиқотларда ушбу тушунча XX аср 40 – йилларининг охирида пайдо бўлган дейилса, баъзиларида эса америкалик иқтисодчи П.Розенштейн-Родан томонидан 1955 йилда илмий атама сифатида қўлланилгани қайд этилган.

Инфратузилма – бу ҳар қандай яхлит иқтисодий тизим ва тузилмаларнинг мавжуд бўлиш шarti ҳисобланган таркибий қисмидир.

XX аср бошларида “инфратузилма” атамаси иқтисодий таҳлилда қуролли кучларнинг ҳаётга лаёқатлилигини таъминловчи объект ва иншоотларни ифодалаш учун қўлланилган. 40 йилларда Ғарбда инфратузилма тушунчаси орқали моддий ишлаб чиқаришнинг етарли даражада амал қилиши учун хизмат қилувчи тармоқлар мажмуи тушунила бошланди.

Инфратузилма вазифалари

Ишлаб чиқарувчилар томонидан яратилган товар ва хизматларни, иқтисодий ресурсларни истеъмолчиларга етказиш

Ресурсларнинг эркин ҳаракатини таъминлаш ва уларни тармоқлар ўртасида тақсимлаш

Ишлаб чиқаришнинг узлуксиз такрорланиб туришини таъминлаш

2. Инфратузилманинг туркумлаштирилиши, унинг таркиби.

Ҳозирги кунда инфратузилма таркибини белгилаш, мазкур тизимга кирувчи унсурларни кўрсатиб беришда маълум номувофиқликлар мавжуд. Жумладан, бир қатор иқтисодчи олимлар томонидан инфратузилма алоқаларини ўрнатишга ва самарали юритишга хизмат қилувчи корхона, ташкилот ва муассасалар мажмуи сифатида қараб, уни беш бўғинга ажратадилар:

Инфратузилма туркумланиши

Биринчи

ишлаб чиқаришга хизмат қилувчи инфратузилма (транспорт, алоқа, омбор хужалиги, йул хужалиги, сув ва енергетика кабилар)

Иккинчи

савдо-сотиқ ишларига хизмат қилувчи инфратузилма (биржалар, савдо уйлари, аукционлар, тижоратчилик идоралари, реклама фирмалари ва агентликлари, давлатнинг савдо-сотиқ ва уларни назорат етувчи муассасалари)

Учинчи

молия - кредит муносабатларига хизмат қилувчи инфратузилма (тижорат банклари, ўз-ўзини кредитлаш идоралари, суғурта компаниялари, молия компаниялари, солиқундириш маҳкамалари, ҳар хил пул фондлари)

Инфратузилма туркумланиши

Биринчи

ишлаб чиқаришга хизмат қилувчи инфратузилма (транспорт, алоқа, омбор хўжалиги, йул хўжалиги, сув ва енергетика кабилар)

Иккинчи

савдо-сотиқ ишларига хизмат қилувчи инфратузилма (биржалар, савдо уйлари, ауксионлар, тижоратчилик идоралари, реклама фирмалари ва агентликлари, давлатнинг савдо-сотиқ ва уларни назорат етувчи муассасалари)

Учинчи

молия - кредит муносабатларига хизмат қилувчи инфратузилма (тижорат банклари, ўз-ўзини кредитлаш идоралари, суғурта компаниялари, молия компаниялари, солиқундириш маҳкамалари, ҳар хил пул фондлари)

Тўртинчи

аҳолига хизмат қилувчи ёки социал инфратузилма (уй-жой, коммунал ва транспорт хизмати, маориф, маданият ҳамда соғлиқни сақлаш муассасалари, аҳолини ишга жойлаштириш фирмалари ва идоралари)

Бешинчи

ахборот хизмати (иқтисодий фаолият учун зарур бўлган ҳар хил ахборотлар – маълумотлар ва хабарларни тўплаш, умумлаштириш ва сотиш билан шуғулланувчи турли компаниялар, фирмалар, маслаҳат идоралари, давлат муассасалари).^[1]

[1] Ўлмасов А., Шарифхўжаев М. Иқтисодий назарияси. Т., 2000, 189-190 б.

3-Мавзу. Инфратузилмалар ривожланиши ва макроиқтисодий ўсишнинг ўзаро алоқадорлиги

РЕЖА

1. Иқтисодиётни модернизациялаш шароитида инфратузилмани ривожлантиришнинг аҳамияти.

2. Инфратузилманинг иқтисодий ривожланишдаги роли

3. Макроиқтисодий ўсиш ва унинг турлари

4. Инфратузилмалар билан макроиқтисодий ўсиш ўзаро алоқалари

5. Ялпи ички маҳсулот ва бошқа макроиқтисодий кўрсаткичларда инфратузилма соҳаларининг ўрни.

6. Республика иқтисодиёти инфратузилмасини ривожлантириш йўналишлари

1. Иқтисодиётни модернизациялаш шароитида инфратузилмани ривожлантиришнинг аҳамияти.

Бозор муносабатларининг шаклланишида инфратузилмалар асосий роль ўйнайди. Инфратузилма муассасаларининг ривожига эса ишлаб чиқарувчи кучларининг жойлашуви, улар салоҳияти ва аҳолининг тадбиркорлик фаоллиги билан белгиланади.

Иқтисодиётни модернизациялаш шароитида инфратузилма турли хил вазифаларни бажарувчи таркибий қисмлар, унсурлардан иборат тизимни намоян этади. Шунга мос ҳолда, инфратузилманинг таркибий қисмларини белгилаб олиш, уларнинг ҳар бирининг аҳамиятини ўрганиш, иқтисодий табиатини очиқ бериш муҳим ҳисобланади.

Мазкур устувор вазифага алоҳида этибор қаратишнинг бир қатор сабаблари мавжуд. Жумладан:

биринчидан

инфратузилмани ривожлантириш янги корхоналарни жойлаштириш ва бутун иқтисодиётни тараққий еттириш учун зарур қулай шарт-шароитлар яратади, мамлакатимизнинг бой минерал-ҳомаше ресурсларини ўзлаштириш имкониятларини кенгайтиради.

иккинчидан

ишлаб чиқариш инфратузилмаси, авваламбор, автомобил ва темир йўллarning ривожланган тизими, уларнинг самарали фаолияти ишлаб чиқаришдаги умумий харажатларни камайтиришнинг муҳим шarti ва омилidir. Бу эса, ўз навбатида, ишлаб чиқарилаётган маҳсулот ва бутун иқтисодиётимизнинг рақобатдошлигини оширади.

учинчидан

ижтимоий инфратузилмани ривожлантириш, аҳолини тоза ичимлик суви, энергия билан таъминлаш, ижтимоий соҳа объектларини барпо етиш, пировард натижада аҳолининг турмуш даражасини оширишга хизмат қилади.

тўртинчида
н

инфратузилмани ривожлантириш кўп меҳнат талаб қиладиган кенг кўламли соҳа ҳисобланади. Бу янги иш ўринларини ташкил этиш, аҳолининг айниқса, ёшларнинг иш билан бандлигини таъминлаш, одамларнинг даромади ва фаровонлигини ошириш имконини беради.

2. Инфратузилманинг иқтисодий ривожланишдаги роли

Инфратузилмани ривожлантириш қуйдагиларга эришишда муҳим аҳамиятга эга

$$\checkmark C = \frac{\text{ЯИМ}_{\text{жорий давр}} - \text{ЯИМ}_{\text{базис давр}}}{\text{ЯИМ}_{\text{базис давр}}} \times 100 \%$$

Бу ерда: $\checkmark C$ -иқтисодий ўсиш суръати, фоизда;

$\text{ЯИМ}_{\text{базис давр}}$ - таққосланаётган давр(йил)даги реал ЯИМ ҳажми;

$\text{ЯИМ}_{\text{жорий давр}}$ - жорий давр(йил)даги реал ЯИМ ҳажми.

Ўзбекистонда мустақиллик йилларида олиб
борилган ислохотлар орқали қуйидагиларга
эришилди:

Мамлакатимизда иқтисодий ўсишнинг юқори суръатларини таъминлаш мақсадида қуйидаги жараёнларнинг амалга оширилишига катта эътибор қаратилди:

- кенг кўламда тизимли бозор ислоҳотларини изчил амалга ошириш;

- хорижий инвестицияларни жалб қилиш чора-тадбирларини кучайтириш;

- иқтисодиётда чуқур таркибий ўзгаришларни амалга ошириш;

- ишлаб чиқаришни модернизация қилиш ва янгилаш;

- экспортга ихтисослашган янги тармоқ ва корхоналарни барпо этиш;

- кичик бизнес ва хусусий тадбиркорликни жадал ривожлантиришга қаратилган ҳар томонлама пухта ўйлаган сиёсатни амалга ошириш.

4. Инфратузилмалар билан макроиқтисодий ўсиш ўзаро алоқалари

Moody's Economy бош иқтисодчиси Марк Занди фикрига кўра:

давлатнинг инфратузилмага қиладиган инвестициялар хусусий инвестицияларни рағбатлантиради. Инфратузилмага сарфланган ҳар бир доллар 1.59 доллар даромад келтиради.

Бундан ташқари, яхши ҳолатдаги инфратузилма ишлаб чиқариш омиллари самардорлигини оширади. Масалан, қатъий энергия таъминоти бўлганда машина ва асбоб-ускуналарни самардорлиги тез ортади.

Агар соғлиқни сақлаш ва таълим каби ижтимоий инфратузилмалар юқори салоҳиятли ва соғлом ишчи кучини етиштириб берса меҳнат унумдорлиги ва самардорлик ортади.

2012 йилги макроиқтисодий кўрсаткичларга эришиш омиллари:

- макроиқтисодий сиёсатни янада такомиллаштириш, банк тизими имкониятини мустақкамлаш ва уни қайта ислоҳ қилиш, ҳамда банк инфратузилмасини ривожлантириш;

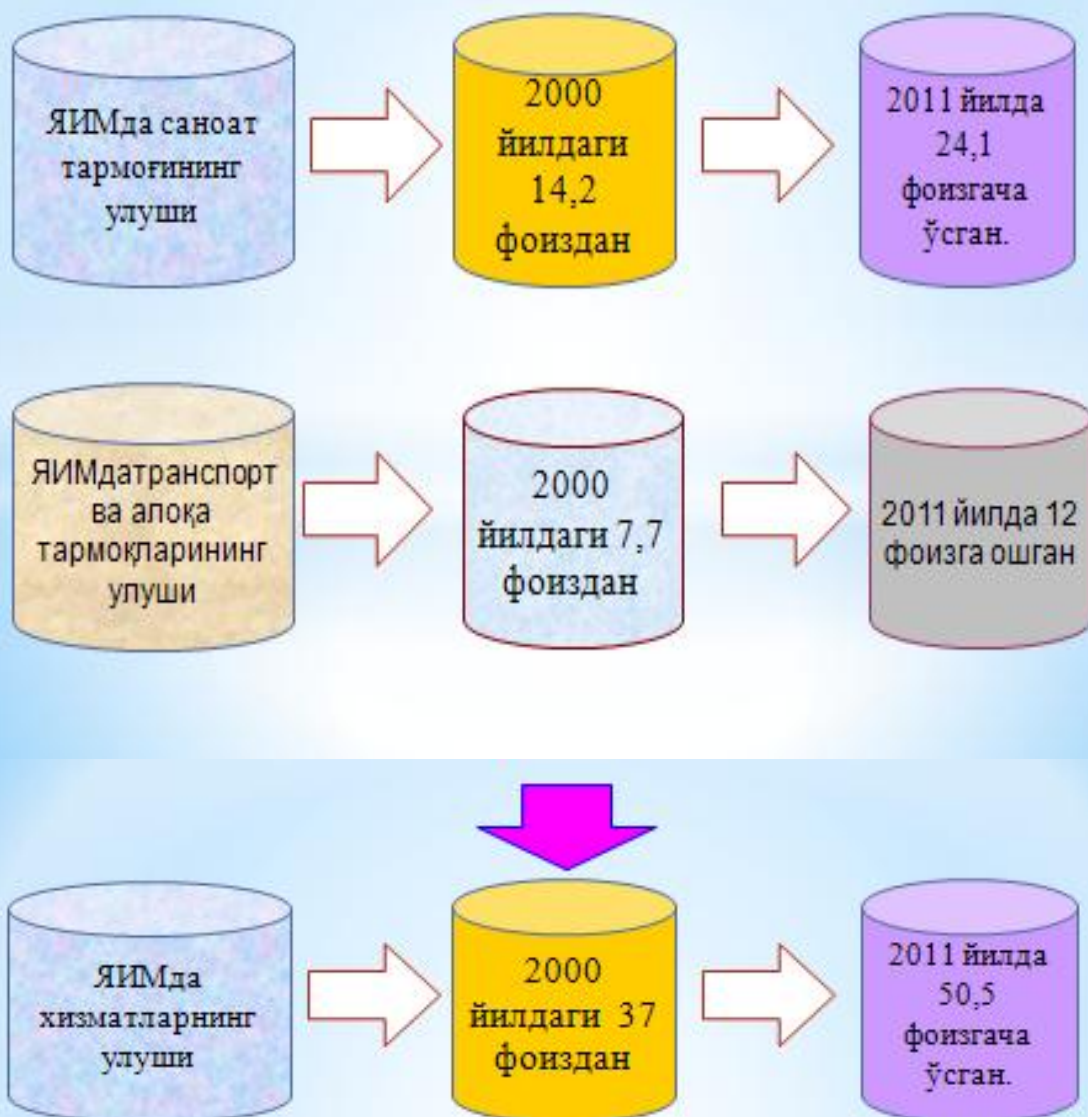

- иқтисодиёт тармоқларидаги модернизация, техник ва технологик янгилаш ишларини давом эттириш ва натижада унинг ЯИМдаги улушини ошириш.

- салбий ташқи омилларга нисбатан мамлакат иқтисодиётининг барқарорлигини оширишга йўналтирилган чора-тадбирларни давом эттириш орқали республика иқтисодиётининг мувозанатли ривожланиши ва барқарор иқтисодий ўсишини таъминлаш.

5. Ялпи ички маҳсулот ва бошқа макроиқтисодий кўрсаткичларда инфратузилма соҳаларининг ўрни.

Ҳозирги мавжуд шароитда 2009 - 2012 йилларга мўлжаллаб қабул қилинган Инқирозга қарши дастурнинг инқироз таъсирини юмшатиш ва бартараф этишда роли ва аҳамияти катта бўлди.

6. Республика иқтисодиёти инфратузилмасини ривожлантириш йўналишлари

Инфратузилмани яхши ривожланмаганлиги транспорт ва йўл инфратузилмасида ҳам жуд долзарбдир. Айрим ҳисоб-китобларга кўра йўлларнинг ёмонлиги туфайли Россия ЯИМ 6 фоизи баробарда иқтисодий йўқотишга учрайди.

4-Мавзу. Бозор инфратузилмаси ва унинг таркибий тузилиши

РЕЖА

1. Бозор инфратузилмаси ва унинг функциялари

2. Кредит тизимини ўзига хос хусусиятларини илмий тадқиқ этиш

3. Суғурта фаолиятини ташкил этиш ва илмий баҳолаш

4. Биржалар фаолиятини бошқариш ва таҳлил этиш.

5. Реклама агентликлари хизмати ва уларни илмий тадқиқ этиш.

6. Савдо воситачилик корхоналарини фаолиятини илмий баҳолаш.

1. Бозор инфратузилмаси ва унинг функциялари

Бозор
инфратузилмаси

маҳсулот (хизмат) ишлаб чиқарувчиси ва истеъмолчини ягона бозор мақонида боғловчи, ишлаб чиқариш миқёси ва истеъмол ўртасидаги зиддиятни бартараф этувчи, унинг барча иштирокчиларига қўйилган мақсадларига эришишни таъминловчи муассасалар ва воситачилик тузилмалари тизимини намоён этади.

Бозор
инфратузилмаси
мақсади

бу чекланган тўловга қобил талаб шариоитида, бозор иштирокчилари манфаатлари мувозанатини таъминлаш борасидаги келишув асосида фойдасини максималлаштиришдан иборат.

Бозор инфратузилмасининг вазифалари сифатида қуйидагиларни келтириш мақсадга мувофиқ ҳисобланади:

бозор муносабатлари иштирокчилари манфаатларининг амалга оширилишини енгиллаштириш;

инфратузилма субъектларининг ўз фойдасини юқори даражага етказиш мақсадида бозор иштирокчилари харажатларини минималлаштириш;

иқтисодиётнинг алоҳида субъектлари ва фаолият турларининг ихтисослашуви асосида бозор муносабатлари субъектлари ишининг тезкорлиги ва самарадорлигини ошириш;

бозорда таркиб топган конъюнктурадан келиб чиққан ҳолда маҳсулот тайёрлашга бўлган буюртмаларни кўпайтирган ёки камайтирган ҳолда ишлаб чиқариш учун бозор талаби индикатори вазифасини бажариш;

бозор муносабатларини ташкилий жиҳатдан расмийлаштириш;

биржа механизmidан фойдаланган ҳолда истеъмол моллари, кўчмас мулк, ишлаб чиқариш воситаларининг иқтисодий-зарурий нархини белгилаш;

бизнесни давлат ва жамоат томонидан тартибга солиш, ҳуқуқий ва иқтисодий жиҳатдан назорат қилиш шаклларини енгиллаштириш;

товар ва хизматларнинг бозор маркетинги асосида барча истеъмолчилар номидан майдонга тушувчи буюртмачи функциясини бажариб, ишлаб чиқаришни тартибга солиш ва бошқариш имконини яратиш.

Бирок, бозор инфратузилмасининг санаб ўтилган вазифалари доимо ҳам бир хил даражада муваффақиятли амалга ошавермайди. Бунда, энг аввало, муайян мамлакат иқтисодиётининг ривожланганлик даражаси, иқтисодий тизимнинг таркибий тузилиши, инфратузилма унсурларининг ҳаракат доираси учун шароитларнинг етарлилиги, бозор механизмига тўсқинлик қилувчи омилларнинг мавжудлиги каби ҳолатлар жиддий таъсир кўрсатади.

2. Кредит тизимини ўзига хос хусусиятларини илмий тадқиқ этиш

Кредит тизими қуйидаги хусусиятларга эга:

3. Суғурта фаолиятини ташкил этиш ва илмий баҳолаш

Бозор инфратузилмасини ривожлантиришнинг навбатдаги босқичларида тадбиркорлик фаолиятини, айниқса, кичик бизнесни турли хавф-хатарлардан суғурталаш ишларини такомиллаштириш зарур бўлади. Бироқ, аксарият ҳолларда кичик бизнес объектларини суғурталаш хавф-хатарнинг юқорилиги сабабли фойдали эмас. Шунга кўра, минимал даражадаги тариф ва солиқ имтиёзлари яратилган кичик бизнесни ҳимоялашга йўналтирилган ихтисослаштирилган суғурта компанияларини ташкил этиш зарур. Кичик бизнесни маълум хавф-хатарлардан суғурталашни таъминлашнинг ўта муҳим йўли бўлиб нотижорат асосида амал қилувчи ўзаро суғурталаш жамиятларини барпо этиш ҳисобланиши мумкин.

Ўзаро суғурталаш жамиятлари ҳозирда Ғарбий Европада кенг тарқалган.

Ўзаро
суғурталаш
жамиятлари

-бу ўз фаолиятини суғурталаш йўли орқали муҳофазалаш мақсадида тузилган ҳуқуқий ёки жисмоний шахсларнинг бирлашмасидир. Бундай жамиятни таъсис этишда иштирок этувчи барча шахслар бир вақтнинг ўзида унинг эгалари ва суғурталовчилари ҳисобланадилар. Улар биргаликда маблағларни шакллантириш ва фойдаланиш тартибини белгилайдилар. Заҳира (кафолат) жамғармалари жамият аъзолари учун инвестиция манбаига айланиши мумкин.

Молиявий соҳада ўз аҳамияти билан ажралиб турувчи яна бир тузилма – суғурта компанияларидир. Ўзбекистонда суғурта бозори ривожланишининг ҳуқуқий асоси бўлиб 1993 йил 6 майда қабул қилинган ва 23 сентябрь 1994 йил ҳамда 1997 йилда маълум ўзгартиришлар ва қўшимчалар киритилган «Суғурта тўғрисида»ги Қонун ҳисобланади. Республикамиздаги суғурта ташкилотлари 3 гуруҳ буйича ташкил этилди: давлат акциядорлик суғурта компаниялари, хусусий суғурта компаниялари ва Республика суғурта назорати ташкилотлари.

4. Биржалар фаолиятини бошқариш ва таҳлил этиш.

Биржа

- барқарор ва аниқ сифат кўрсаткичларига эга бўлган оммавий ишлаб чиқариш товарлари улгуржи савдоси ёки валюта, ишчи кучи ва қимматли қоғозлар савдоси бўйича мунтазам операциянинг ташкилий шакли. «Биржа» сўзи лотинча "bursa" – «ҳамён» маъносини англатади.

Ҳозирги кунда биржанинг нисбатан кенг тарқалган турлари:

Товар биржаси

- олдиндан белгиланган қоидаларга мувофиқ равишда улгуржи ва халқаро савдони ташкил этиш шакли. Фонд биржаси мунтазам равишда амал қилувчи қимматли қоғозлар, аксарият ҳолда акция ва облигация бозорини намоён этиб, уларни сотиш ва харид қилиш бўйича битимлар бир вақтнинг ўзида нарх белгилаш орқали тузилади

Меҳнат биржаси

– бу махсус товар сифатидаги ишчи кучининг олди-сотди жараёнларини ташкил этишга ихтисослашган биржанинг ўзига хос тури. Бошқача айтганда, меҳнат биржалари ишга ёлловчилар билан иш қидирувчилар ўртасида воситачи сифатида майдонга тушади.

Фонд биржасида

қимматли қоғозлар савдоси аукцион, яъни нисбатан юқорироқ нархни таклиф этувчи сотиб олиш ҳуқуқини қўлга киритувчи очиқ савдо тамойили бўйича олиб борилади. Фонд биржаларига валюта биржалари яқин бўлиб, уларда талаб ва таклиф таъсири остида қарор топувчи курслари бўйича миллий валюталарнинг эркин савдоси амалга оширилади.

Товар биржаси

- олдиндан белгиланган қоидаларга мувофиқ равишда улгуржи ва халқаро савдони ташкил этиш шакли. Фонд биржаси мунтазам равишда амал қилувчи қимматли қоғозлар, аксарият ҳолда акция ва облигация бозорини намоён этиб, уларни сотиш ва харид қилиш бўйича битимлар бир вақтнинг ўзида нарх белгилаш орқали тузилади

Меҳнат биржаси

– бу махсус товар сифатидаги ишчи кучининг олди-сотди жараёнларини ташкил этишга ихтисослашган биржанинг ўзига хос тури. Бошқача айтганда, меҳнат биржалари ишга ёлловчилар билан иш қидирувчилар ўртасида воситачи сифатида майдонга тушади.

Фонд биржасида

қимматли қоғозлар савдоси аукцион, яъни нисбатан юқорироқ нархни таклиф этувчи сотиб олиш ҳуқуқини қўлга киритувчи очиқ савдо тамойили бўйича олиб борилади. Фонд биржаларига валюта биржалари яқин бўлиб, уларда талаб ва таклиф таъсири остида қарор топувчи курслари бўйича миллий валюталарнинг эркин савдоси амалга оширилади.

Фонд биржалари савдо жараёнларидаги талаб ва таклифнинг ўзаро таъсири натижасида қимматли қоғозларнинг биржа курси ўрнатилиб, у одатда акция, облигациялар бозор нархларининг улар номинал қийматига нисбати орқали аниқланади. Баъзида товар ва фонд биржалари ягона товар-фонд биржаларига бирлашадилар.

Биржанинг барча шаклларида келишувнинг хусусиятли белгиси товар, акция ва валюта курсларига, баҳонинг тебраниб туришига чайқов йўли билан таъсир қилишдир. Биржалар ихтисослашган ёки универсал бўлиши мумкин. Ихтисослашган биржаларда айрим турдаги ёки бир гуруҳ товарлар, универсал биржаларда ҳар хил товарлар сотилади.

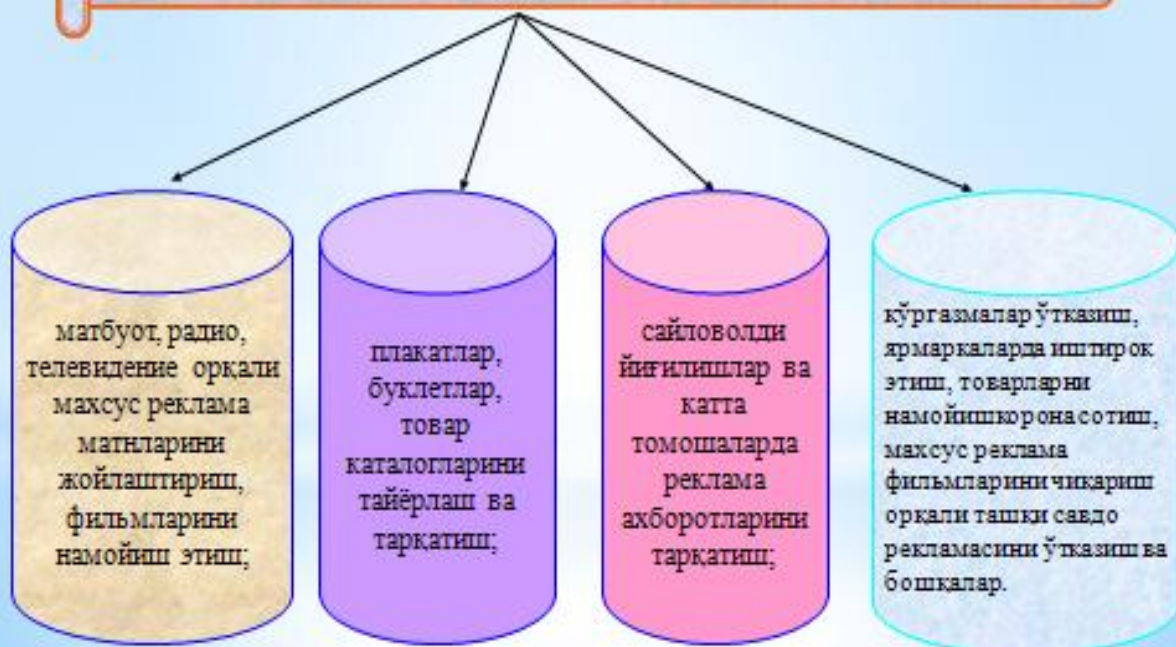
5. Реклама агентликлари хизмати ва уларни илмий тадқиқ этиш.

Реклама агентликлари, ахборот марказлари ва оммавий ахборот воситалари агентликларининг бозор инфратузилмаси сифатидаги роли ҳам аҳамиятли ҳисобланади.

Реклама

- товар ёки кўрсатиладиган хизмат тўғрисидаги ҳолис ахборот, талабни кўпайтириш мақсадларида харидорларга товарларнинг хоссалари, афзалликлари ва сотиб олиш шартларини етказиш ва ошкор этиш воситаси бўлиб, уни махсус фирмалар маълум ҳақ эвазига ташкил этади ёки бевосита товарни сотувчи фирманинг ўзи уюштиради.

Махсус реклама агентликлари, ахборот марказлари ва оммавий ахборот воситалари агентликлари реклама жараёнларини уюштиришда қуйидаги йўналишлардан фойдаланади:

6. Савдо воситачилик корхоналарини фаолиятини илмий баҳолаш.

Савдо инфратузилмасининг асосий вазифаси

- савдо бозорининг ишончли амал қилишини ҳамда талаб ва таклифнинг рақобатли ўзаро муносабатларини таъминлашдир.

Ўзбекистондаги улгуржи савдо инфратузилмасининг асосий вазифаларидан бири

- мулкчилик шаклидан қатъий назар, корхона ва ташкилотларга, шу жумладан тадбиркорларга тижорат – воситачилик, савдо, ишлаб чиқариш, лизинг, транспорт, молия, аудит, ахборот хизматлари кўрсатиш, улгуржи, биржа, ярмарка ва кимошди (аукцион) савдоларни ташкил этиш ва барча юридик ҳамда жисмоний шахсларга товар-хом ашё ресурслари бозорида савдо битимлари тузишда қулай шароитлар яратиш.

*Савдо
палатаси*

- бу маҳаллий
тадбиркорлар уюшмаси
бўлиб, товарларни ишлаб
чиқариш, сотиш, экспорт
қилиш ва бошқа шарт-
шароитлар тўғрисидаги
маълумотлар билан
таъминлаш йўли орқали
ўз аъзоларига
тадбиркорлик фаолияти
юретишда ёрдам
кўрсатади.

5-Мавзу. Ёқилғи энергетика мажмуи ва унинг инфратузилма иқтисодиётидаги роли

РЕЖА

1. Иқтисодиётни ривожланишида ёқилғи-энергетиканинг роли.

2. Иқтисодиёт тармоқларини энергия билан таъминлашнинг ҳозирги ҳолати.

3. Электр энергияси таъминоти ва уни ривожлантириш йўллари

4. Энергоресурслардан самарали фойдаланиш кўрсаткичлари

5. Муқобил энергия манбаларидан фойдаланишни кенгайтириш
йўллари.

6. Энергетика инфратузилмасини такомиллаштириш йўналишлари
масалалари.

1. Иқтисодий ривожланишида ёқилғи-энергетиканинг роли.

Кейинги 40 йилда бутун инсоният тарихидагидан кўра кўпроқ органик ёқилғи қазиб олинди. Жорий юз йиллик ҳам бундан мустасно эмас. Бугунги кунда дунёда ёқилғидан фойдаланиш миқдори йилига 12 миллиард тонна нефть эквиваленти). Органик ёқилғига бўлган талаб эса жадал суръатларда янада ортиб бораверади.

Агар энергетика билан таъминлашнинг қарор топган анъанавий усуллари ва иқтисодийнинг ҳозирги жадалликда ривожланиши, аҳоли сони кўпайишининг атроф-муҳитга салбий таъсири сақланиб қолса, энергетика ресурсларини истеъмол қилишни тегишли равишда оширишни талаб қилиши муқаррар. Экологик тоза энергетика технологиялари эса ҳозирча ушбу муаммони ҳал қилишга сезиларли даражада таъсир кўрсата олмаяпти.

2. Иқтисодий тармоқларини энергия билан таъминлашнинг ҳозирги ҳолати.

Инқирозга қарши чоралар дастурида 2009 йилда барча турдаги энергия манбалари ва коммунал хизматларнинг асосий турлари бўйича нархларнинг кўтарилишини чеклаш, яъни уларни 6—8 фоиздан оширмастик механизми ишлаб чиқилган. Айни вақтда бу соҳаларнинг ишлаб чиқариш рентабеллигини сўзсиз таъминлаши керак.

Электроэнергетика тизимини модернизация қилиш, энергия истеъмолини камайтириш ва энергия тежашнинг самарали тизимини жорий этиш чораларини амалга ошириш. Иқтисодий тизимнинг рақобатдошлигини янада кучайтириш, аҳоли фаровонлигини юксалтириш кўп жиҳатдан бизнинг мавжуд ресурслардан, биринчи навбатда, электр ва энергия ресурсларидан қанчалик тежамли фойдалана олишимизга боғлиқдир.

Иссиқлик станцияси ва шамол генератори (Германия)

Электр станцияси — электр энергияси ишлаб чиқариш, ҳамда маълум ҳудудда шу мақсадда қурилган бино ва иншоотларга хизмат кўрсатиш учун бевосита фойдаланиладиган қурилмалар, асбоб-ускуналар мажмуаси тушунилади.

Электр тармоғи — электр стациядан истеъмолчига етказиб бериш ва тақсимлашга қаратилган электр қурилмалари мажмуаси ҳисобланади.

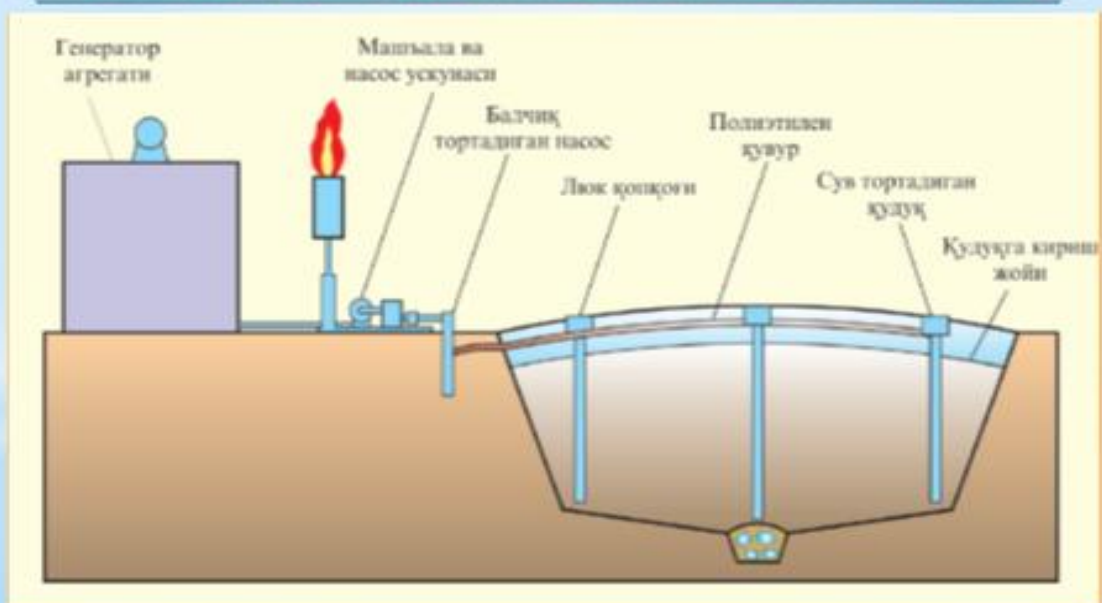
Электр подстанциялари — электр қурилмалари электр энергияни қабул қилиш қайта тақсимлаш ва тақсимлаш учун фойдаланиладиган, трансформатор ва эл.энергиясини ўтказиб берувчи, бошқарувчи, тақсимловчи ва бошқа ёрдамчи турдаги қурилмалар мажмуи ҳисобланади.

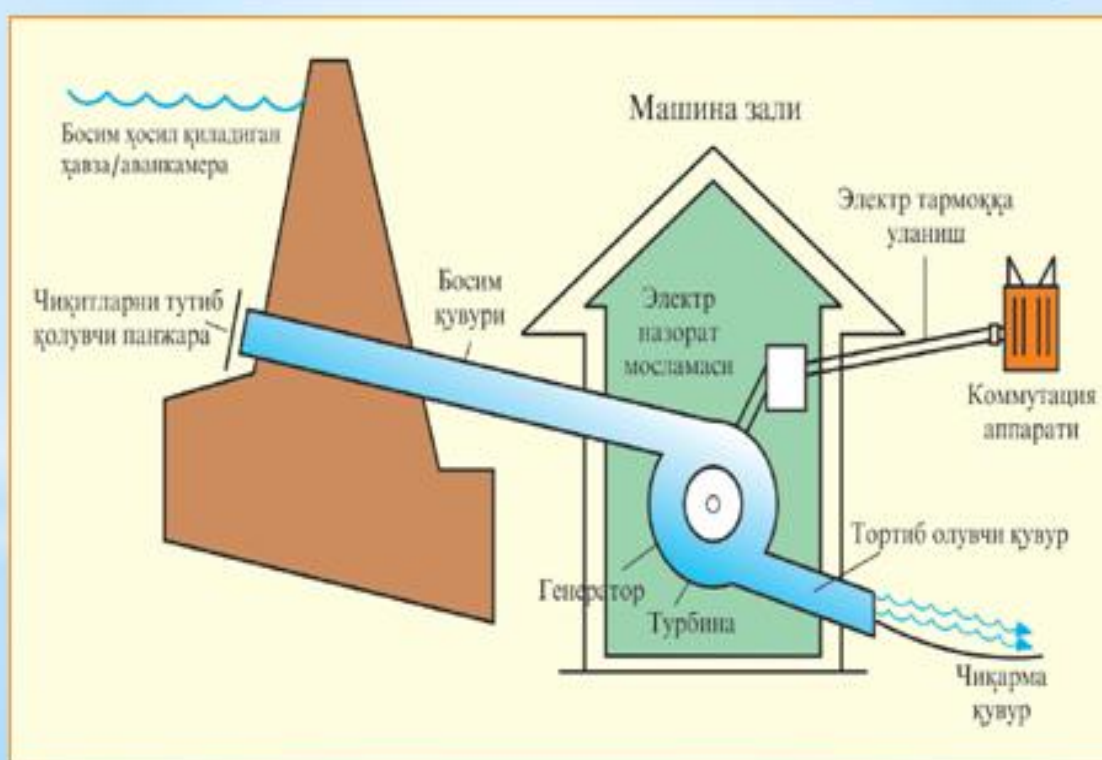
Абонент трансформаторлари (АҚШ)

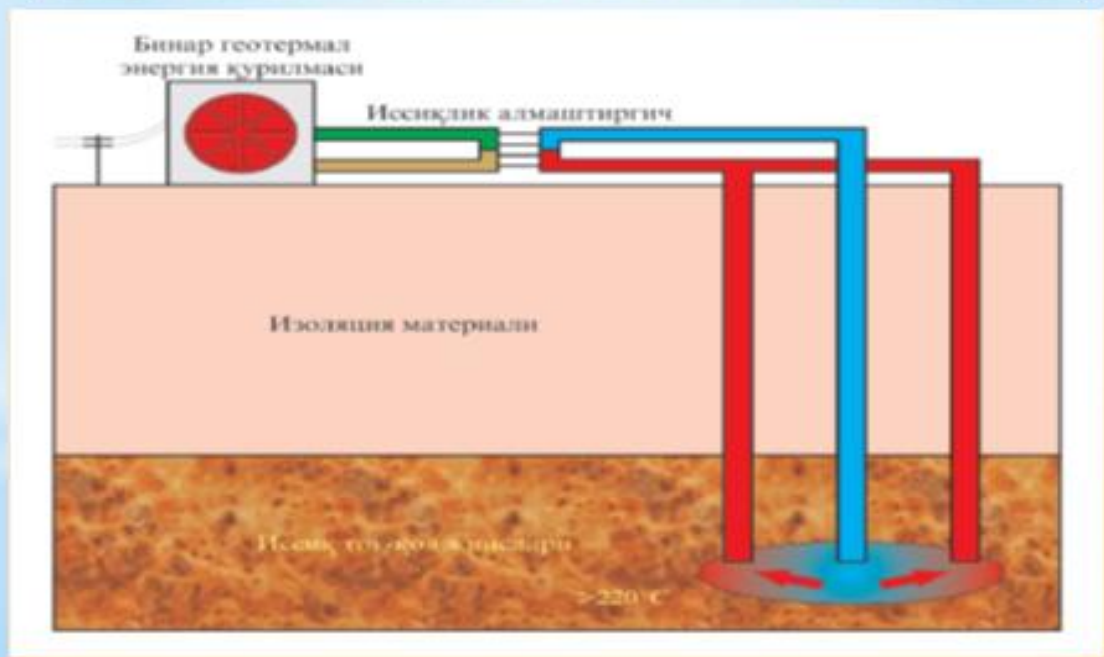
Чикиндихона газини олишнинг намунавий схемаси

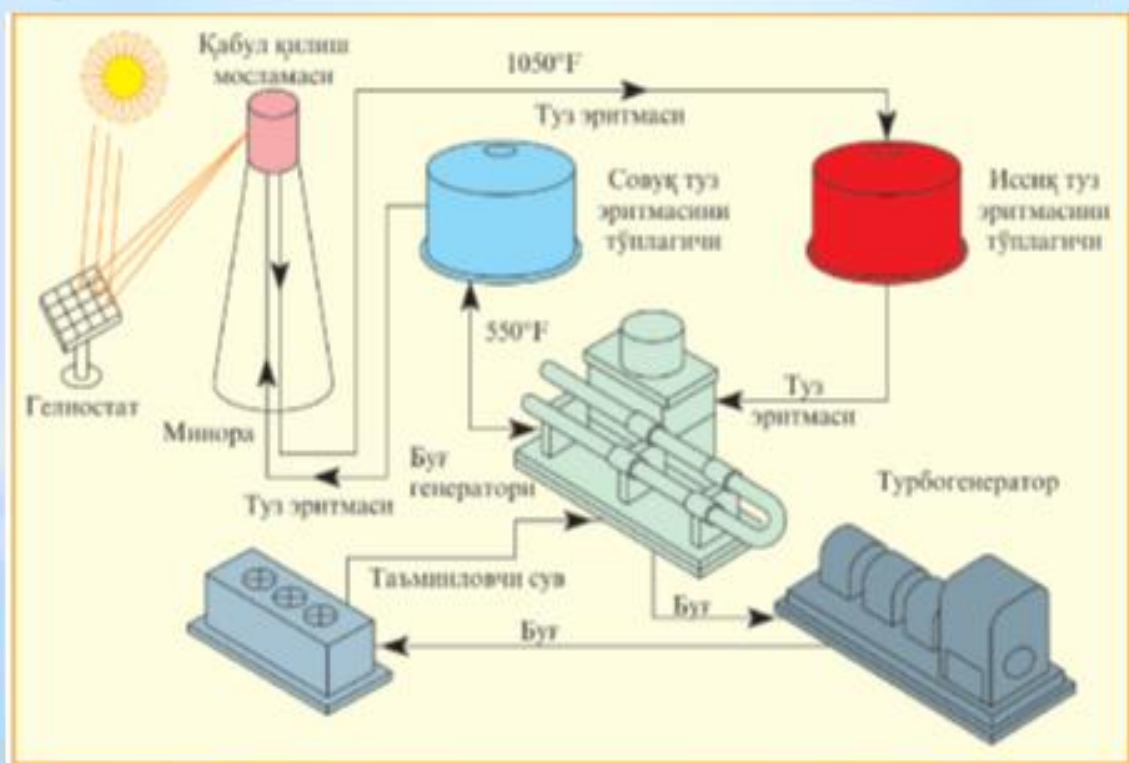
Намунавий кичик гидроэлектростанция схемаси

Геотермал энергиядан фойдаланишнинг асосий принципи

Қуёш электр энергетикаси минораси

Биогаз реакторининг содалаштирилган схемаси

6-Мавзу. Транспорт тизими ва иқтисодиётнинг транспорт инфратузилмаси

РЕЖА

1. Транспорт инфратузилмасининг ривожланиш тенденциялари

2. Транспорт инфратузилмасининг иқтисодий кўрсаткичлари

3. Темир йўл траснпорти тизими ва унинг иқтисодиётдаги роли.

4. Автомобиль транспорти тизими

5. Ҳаво транспорти тизими ва уни ривожлантириш йўллари

6. Шаҳарларда траснпорти инфратузилмасини такомиллаштириш

1. Транспорт инфратузилмасининг ривожланиш тенденциялари

Инфратузилманинг энг йирик тармоқларидан бири транспорт коммуникация тизимлари ҳисобланади. Ишлаб чиқариш ҳаракати жараёнини транспортсиз тасаввур қилиш қийин. Бу борада ишлаб чиқаришга хизмат кўрсатаётган транспортлар фаолияти узоқ даврни ўз ичига олади.

Биз транспорт инфратузилмасини, биринчи навбатда автомобил ва темир йўллари ривожлантиришга алоҳида эътибор қаратмоқдамиз. 2007-2010 йилларда умумий фойдаланишда бўлган автомобил йўллари ривожлантириш дастурининг амалга оширилиши бугунги кунда республикамизнинг барча минтақалари ўртасида йил давомида ишончли транспорт алоқасини таъминламоқда.

СОСТАВ ИНФРАСТРУКТУРНОГО КОМПЛЕКСА

КОММУНИКАЦИОННАЯ СИСТЕМА

Транспорт

железнодорожный
автомобильный
морской
речной
авиационный
трубоводный
электронный
канатно-подвесной

Связь

СФЕРА ОБСЛУЖИВАНИЯ

Торговля и общественное питание

Бытовое обслуживание
и жилищно-коммунальное хозяйство

Наука и образование

Культура и искусство

Здравоохранение и физкультура

Социальное обеспечение

Государственное управление

Финансово-кредитная сфера

Доля инфраструктурного комплекса
в экономике отдельных стран

ОСОБЕННОСТИ АВТОМОБИЛЬНОГО ТРАНСПОРТА

ДОСТОИНСТВА

+

—

НЕДОСТАТКИ И ПРОБЛЕМЫ

Универсальность к перевозке всех видов грузов

Большая маневренность

Высокая скорость движения

Возможность доставлять грузы непосредственно потребителю

Использование в труднодоступных районах (северных, восточных, горных)

Высокая себестоимость

Низкий грузооборот

Высокая потребность в новых дорогах

Необходимость внедрения новой техники и технологий

Сильный загрязнитель окружающей среды

География
автомобильного
транспорта

ОСОБЕННОСТИ МОРСКОГО ТРАНСПОРТА

ДОСТОИНСТВА

+

—

НЕДОСТАТКИ И ПРОБЛЕМЫ

Универсальность

Высокая грузоподъемность

Низкая себестоимость перевозок

Возможность перевозок грузов на большие расстояния

Относительно энергосберегающий и экологически чистый по сравнению с другими видами транспорта

Большие потери после распада СССР

Дорогое и большое обслуживающее хозяйство

Низкая скорость движения

Зависимость от погоды и времени года

Нерациональная структура транспортного флота

Необходимость внедрения новой техники и технологий

Необходимость строительства новых и реконструкции старых портов

Возвращение на международный рынок транспортных услуг

География
морского
транспорта

ОСОБЕННОСТИ ТРУБОПРОВОДНОГО ТРАНСПОРТА

ДОСТОИНСТВА

+

-

НЕДОСТАТКИ И ПРОБЛЕМЫ

Низкая себестоимость перевозок

Большой объем перевозок и грузооборот

Способность к работе в любое время года и при любой погоде

Свободное размещение

Возможность транспортировки грузов на большие расстояния

Относительно экологически чистый

Изношенность трубопроводной сети

Необходимость внедрения новой техники и технологий

В 2006г. Правительство и президент РФ приняли решение о прокладке нефтепровода из Восточной Сибири в Китай.

Нефтепровод ляжет по и дну Черного моря- в этом случае Россия сможет сократить риски транзита по Украине. О каких рисках идет речь? Что такое транзит?

7-Мавзу. Автомобил йўли инфратузилмаси

РЕЖА

1.Йўл инфратузилмасининг моҳияти ва асосий тушунчалари

2. Транспорт ва юк ташиш тизимида йўл инфратузилмасининг роли

3. Халқаро автомагистрал ва ягона миллий автомобиль транспорт тизимини яратиш

4. Миллий автомагистрал ёқаси ва темир йўллар бўйлаб инфратузилма ва сервис объектларини ташкил этиш ва такомиллаштириш.

1. Йўл инфратузилмасининг моҳияти ва асосий тушунчалари

Йўл – транспорт воситалари қатнови учун қурилган ёки мослаштирилган ва худди шу мақсадда фойдаланиладиган ер минтақаси ёхуд сунъий иншоот юзаси.

Йўл ўз ичига автомобиль йўллари (умумий фойдаланишдаги ва идоравий автомобиль йўллари) шаҳарлар, шаҳарчалар ва қишлоқ аҳоли яшаш жойларининг кўчалари ва йўлқаларини, шунингдек, шаҳар электр транспорти йўллари олади.

Автомагистраль – транспорт воситаларининг юқори тезлик ва хавфсиз ҳаракатланишини таъминловчи йўл бўлиб, 5.1 (яшил рангдаги) белги билан белгиланади. Автомагистралдаги барча белгилар яшил рангда бўлади.

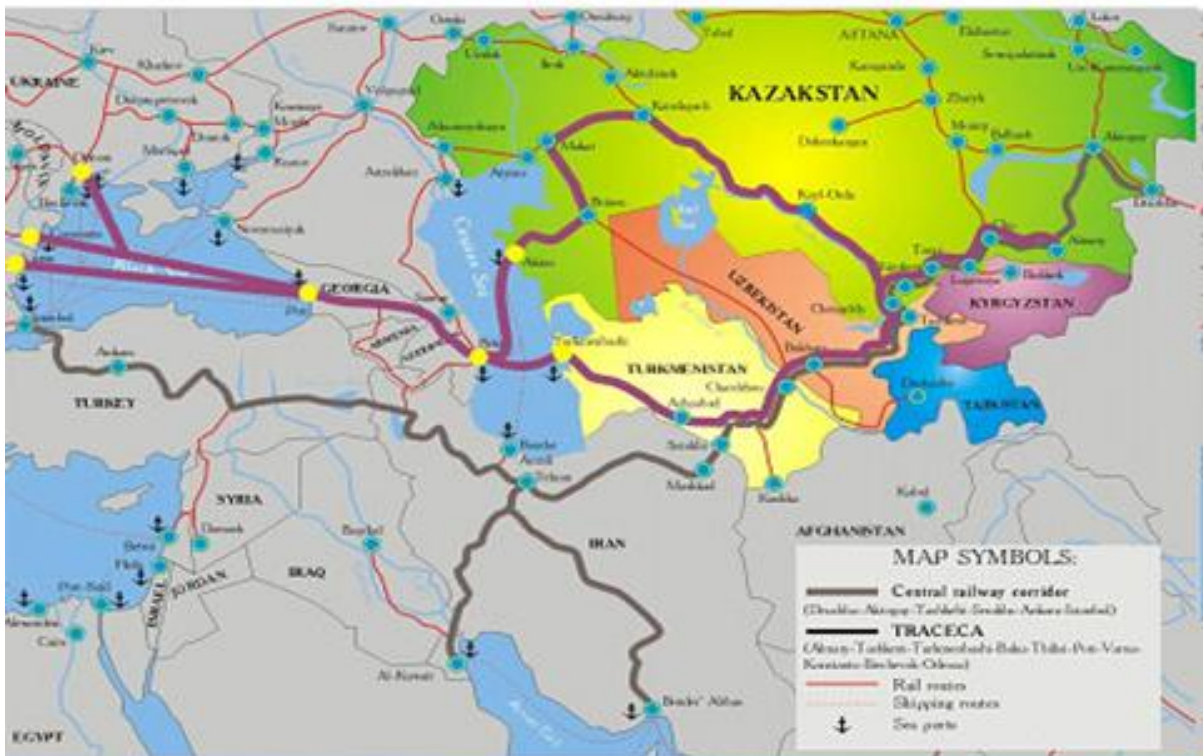
2. Транспорт ва юк ташиш тизимида йўл инфратузилмасининг роли

Транспорт ва юк ташиш тизимида йўл инфратузилмаси, энг аввало, автомобиль йўллари ривожланиши юрхоналарда ишлаб чиқаришдаги умумий харажатлар улушини камайтиради, бу эса, албатта, маҳсулотлар ва бутун иқтисодиёт рақобатбардошлиги охишида муҳим омил бўлиб ҳисобланади. Шуларни инобатга олиб, республикамиз ҳукумати автомобиль йўллари сифатини янада ошириш, автотрассалар тармоғини қабул қилинган миллий ва халқаро стандартларга мувофиқ уларни реконструкция қилиш, модернизациялаш ва янги автомобиль йўллари қурилишига алоҳида эътибор қаратмоқда.

- 1-koridor** – (Qozog‘iston va Rossiya dan tranzit bilan) Boltiqbo‘yi mamlakatlarning portlari Klaypeda (Litva), Riga, Liepaya, Ventspils (Latviya), Tallinn (Estoniya) yo‘nalishida;
- 2-koridor** – Yevropa Ittifoqi mamlakatlari tomon, Belarus va Ukraina orqali (Qozog‘iston va Rossiya dan tranzit bilan) Chop (Ukraina) va Brest (Belarus) ga;
- 3-koridor** - (Qozog‘iston va Rossiya dan tranzit bilan), Qora dengizga chiquvchi Ukrainaning Il'ichevsk porti tomon;
- 4-koridor** - (Turkmaniston, Qozog‘iston va Ozarbayjon orqali tranzit bilan) TRASEKA koridori nomi bilan mashhur Qora dengizga chiquvchi Transkavkaz koridori yo‘nalishida;
- 5-koridor** - (Turkmaniston orqali tranzit bilan) Fors ko‘rafaziga chiquvchi Eronning Bandar-Abbos porti yo‘nalishida;
- 6-koridor** – sharqiy yo‘nalishda qozoq-xitoy chegara yo‘li orqali (Dostik/Alalshan‘kou) Xitoyning sharqiy portlari, shuningdek, Naxodka, Vladivostok va b. Uzoq Sharq portlari tomon;
- 7-koridor** - (Qirg‘iziston orqali tranzit bilan) Sariq dengiz, Sharqiy-Xitoy va Janubiy-Xitoy dengizlariga chiquvchi Xitoy portlari tomon;
- 8-koridor** – Afg‘on muammosining muvofiqlashtirilishi munosabati bilan, Afg‘onistondan tranzit orqali, Eron va Pokistondagi Bandar-Abbos, Chaxbaxar (EIR), Gvadar va Karachi (PIR) portlariga, janubiy muqobil transport koridorlarining ishlab chiqish istiqbollari yaratilayapti.

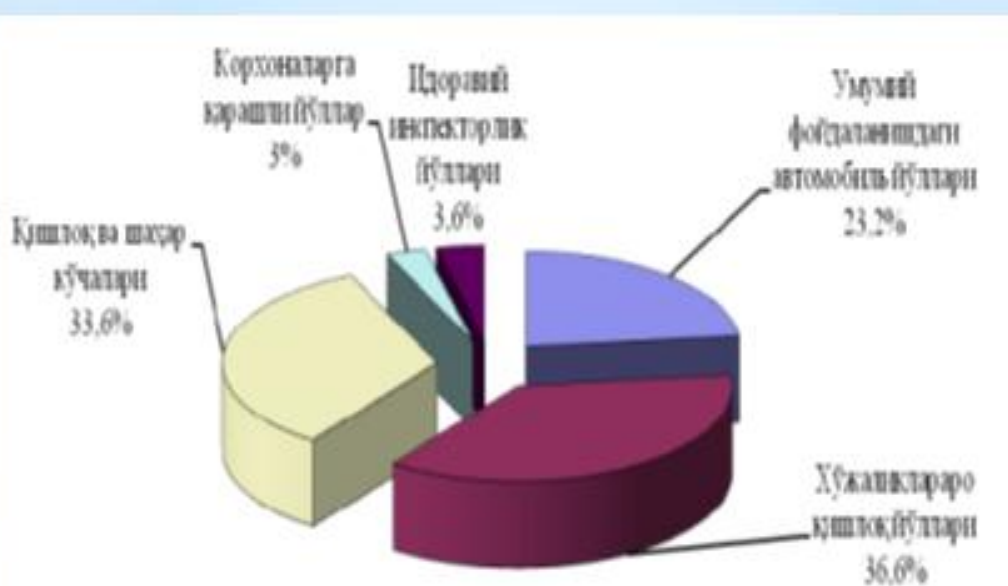
TRACECA

3. Халқаро автомагистрал ва ягона миллий автомобиль транспорт тизимини яратиш

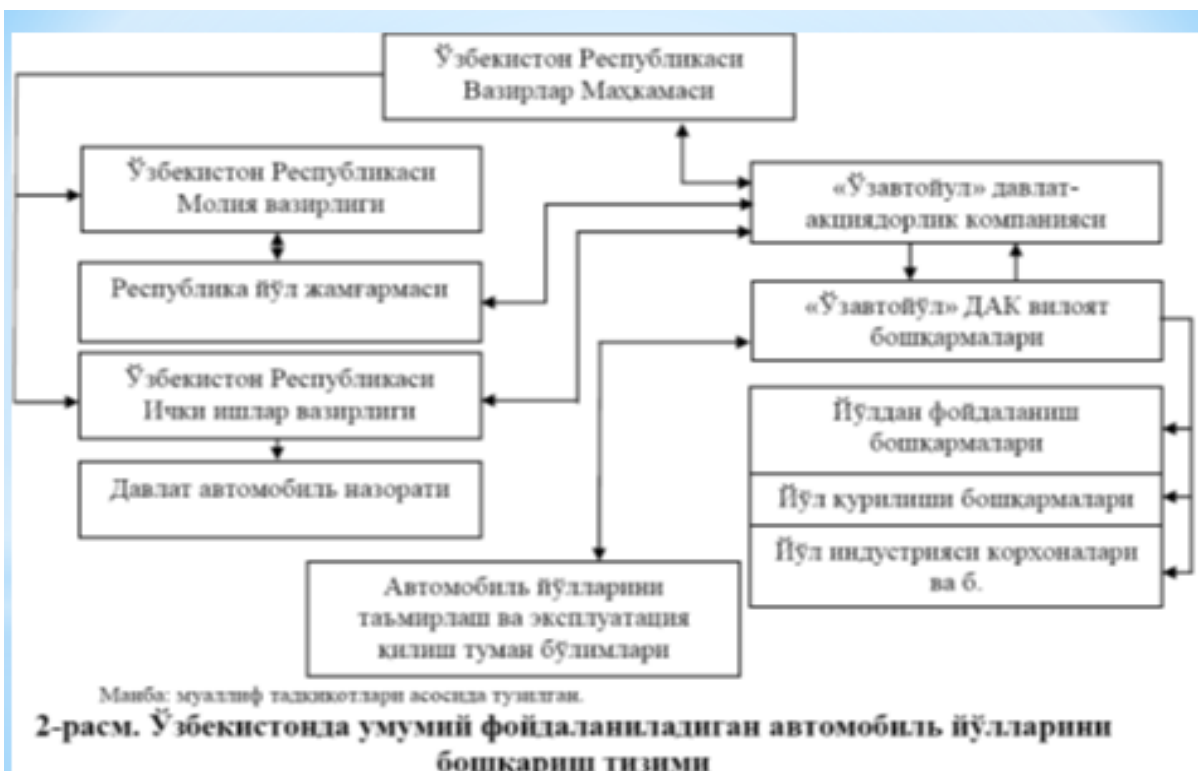
Автомобиль транспорти – денгиз портларига тўғридан-тўғри чиқиш йўлларида узокда жойлашган республикамиз иктисодиёти учун стратегик аҳамиятга эга. Шу нуқтаи назарда мамлакатимиз Президенти И. А. Каримов 2010 йил якунларига бағишланган Вазирлар Ма. камаси мажлисидаги маърузасида таъкидлаб ўтганидек: «... Ўзбекистон миллий автомагистрали таркибига кирадиган автомобиль йўллари қуриш ва реконструкция қилиш, мамлакатимизнинг барча ҳудудларини ўзаро ишончли боғлайдиган ягона миллий автомобиль транспорт тизимини ташкил этиш лойиҳаларини жадал амалга оширишни таъминлашга биринчи даражали аҳамият қаратилиши лозим

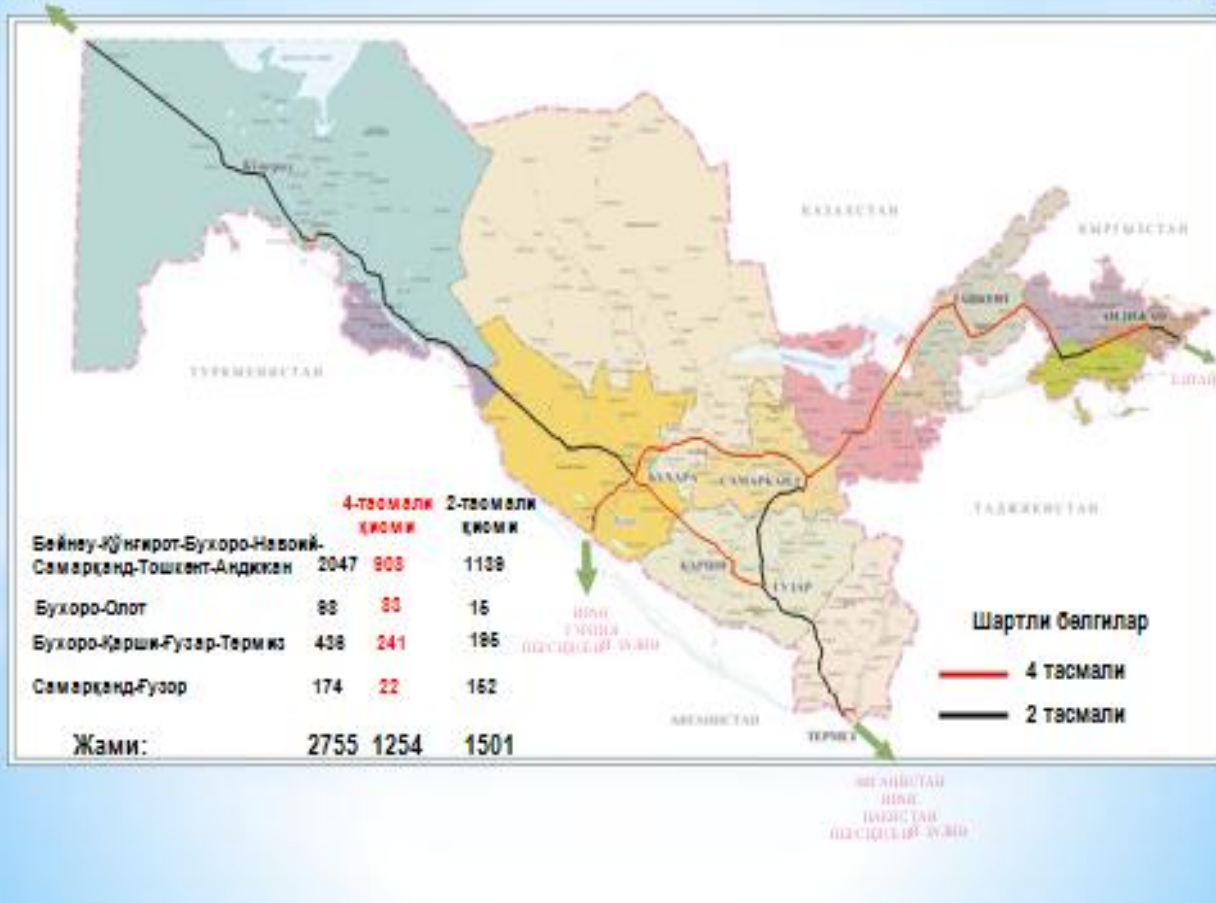
Манба: муаллиф томонидан «Ўзавтойўл» ДАК маълумотлари асосида тузилган.

1-расм. Республика автомобиль йўллари тармоғи таркиби

ЎЗБЕКМИЛЛИЙ АВТОМАГИСТРАЛИ ЙЎНАЛИШЛАРИ

8-Мавзу. АКТ тизими ва унинг ривожланиш тенденциялари

РЕЖА

1. Ўзбекистон телекоммуникациялари тизими.

2. Ахборот инфратузилмасининг ривожланиш кўрсаткичлари таҳлили.

3. Уяли алоқа инфратузилмаси

4. Интернет хизматлари ва маълумотлар узатиш тармоқлари тизими

5. Республикада АКТ ривожлантириш йўналишлари

6. АКТ хизматлари фойдаланиш имкониятлари ва йўллари кенгайтириш

1. Ўзбекистон телекоммуникациялари тизими.

Коммуникация

(лотинча communicatio – алоқа, боғланиш) – хабар бериш ва алоқа, ахборот алмашинув бўйича боғланиш воситалари мажмуи. Телекоммуникация – симли, радио, оптик ёки бошқа электромагнит тизимлардан фойдаланиб сигнал, белги, матн, тасвир ва товушларни ёки бошқа кўринишдаги ахборотни узатиш, қабул қилиш ва унга ишлов бериш жараёни.

Телекоммуни-
кацион
инфратузилма

– компаниянинг телекоммуникацион инфратузилмаси – бу турли ахборотларни: автоматлашган бошқарув тизимлари маълумотлари, интернет-графика, турли файллар ҳамда «овоз» ва видео кўринишидаги ахборотларни узатиш вазифасини ҳал қилувчи ўзаро алоқадор тизимчалар мажмуи.

1. Ўзбекистон телекоммуникациялари тизими.

Ахборот
коммуникация
технологиялари

хусусий, умумий ва ишлаб чиқариш коммуникациясида ахборотлар тайёрлаш, қайта ишлаш ва етказиб бериш билан боғлиқ бўлган объектлар, қаракатлар ва қондалар, шунингдек барча технологиялар ҳамда санаб ўтилган жараёнларни бирлашган равишда таъминловчи соҳалар мажмуаси.

Телекоммуни-
кация тизими

– алоқа воситалари, алоқа линиялари, модемлар, тармоқ аппарат таъминоти.

2. Ахборот инфратузилмасининг ривожланиш кўрсаткичлари таҳлили.

Ахборот одамлар ўртасида узатиладиган маълумотлар ҳисобланиб, кейинги вақтда ишлаб чиқаришни режалаштириш ва бошқариш учун, ҳамда яшаш шaroитларини, иқтисодий тараққиёт даражасини белгилашда катта аҳамиятга эга бўлиб қолди.

Ахборот
инфратузилмаси

– мамлакат ахборот фазосининг
ривожланиши ва ўзаро фаолиятини
таъминловчи тизимчалар, ташкилий
таъминловчи тизимчалар, ташкилий
таркиблар мажмуи.

3. Уяли алоқа инфратузилмаси

Уяли алоқэнг тез ривожланаётган АКТ тармоқларидан бири ҳисобланади. Буни биз уяли алоқ абонентлари сонидан ҳам билса бўлади.

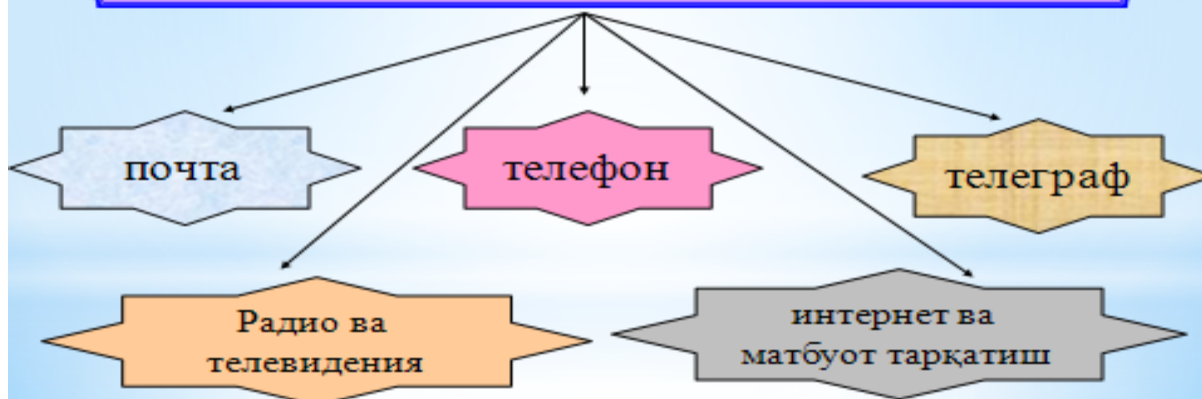
4. Интернет хизматлари ва маълумотлар узатиш тармоқлари тизими

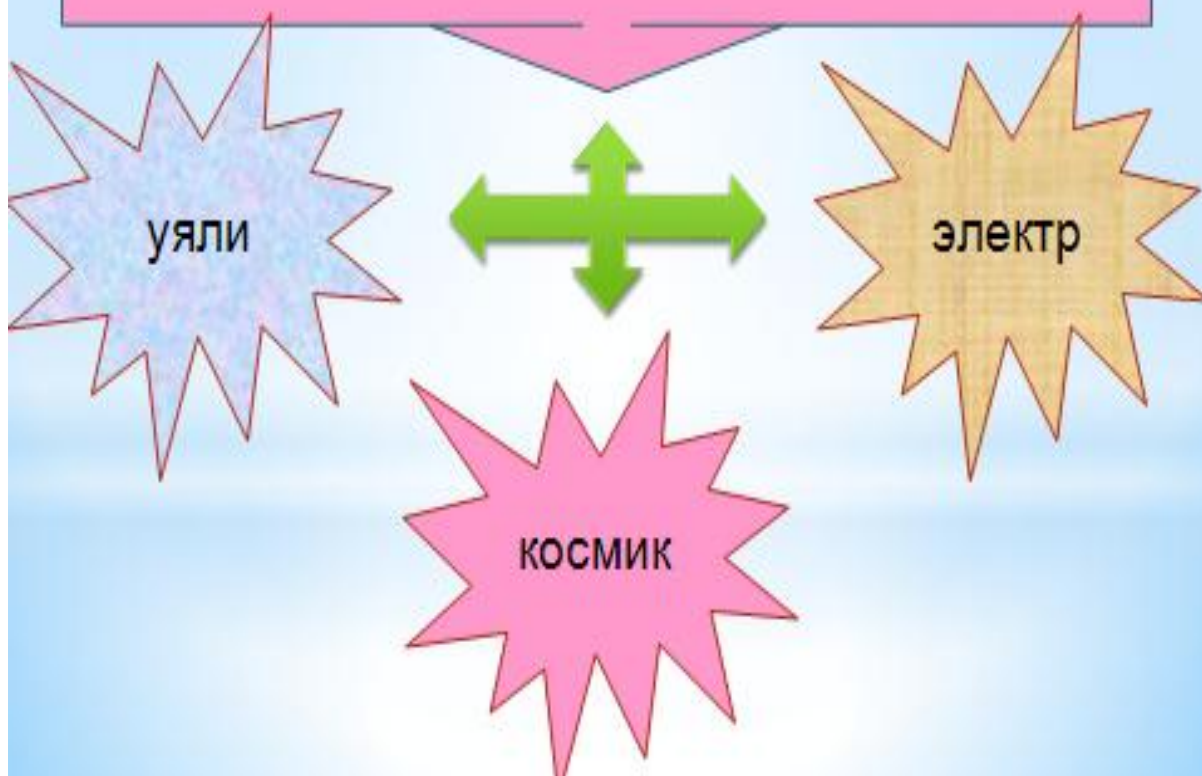
Пул ҳаракати ва пул маблағлари билан боғлиқ бўлган бозор иқтисодиётидаги муҳим воқеликлардан яна бири кредитдир. Молия ва кредитнинг умумийлиги шундаки, иккови ҳам пул маблағлари билан боғлиқ иқтисодий муносабатлардан иборат. Лекин улар ўртасида муҳим фарқ ҳам мавжуд. Яъни молия хўжалик эгаларининг пуллари билан бўлган муносабатларни ўз ичига олса, кредит қарз пуллар ҳаракати ва уларга боғлиқ муносабатларни билдиради. Молияда пулни ишлатиш эркин ва харажатсиз амалга ошса, кредитда бу ҳақ тўлаш туфайли ва муҳлати келганда қайтариб бериш шarti билан ишлатиш ҳуқуқига эга бўлинади.

5. Республикада АКТ ривожлантириш йўналишлари

Ўзбекистон алоқа тизими ўз ичига қуйидаги соҳаларини олади:

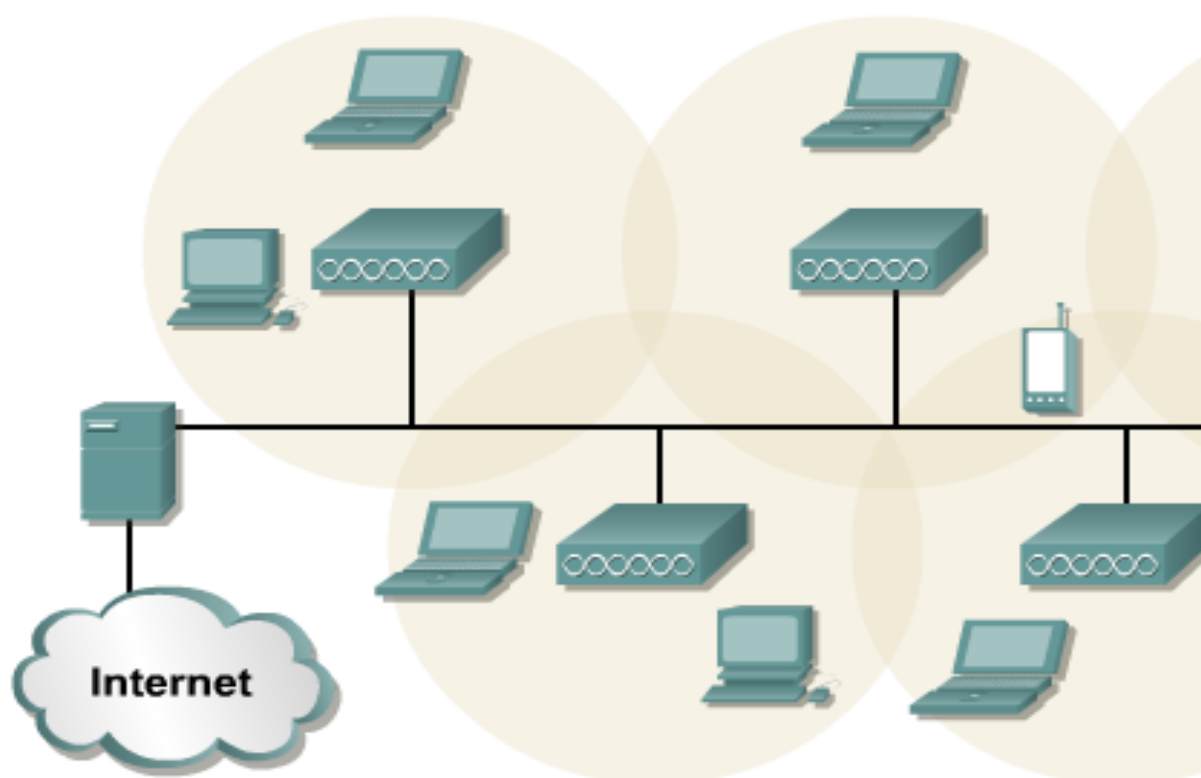
Ўзбекистон алоқа тизими миллий хўжалик ва ижтимоий инфратузилманинг таркибий қисми бўлиб, такрор ишлаб чиқариш жараёнининг доимийлигини таъминлашга хизмат қилади. Республикамизнинг алоқа мажмуаси қуйидаги йўлдошлар орқали алоқа тизимини ҳам қамрайди.

Телекоммуникация тизими – алоқа воситалари, алоқа линиялари, модемлар, тармоқ аппарат таъминоти.

<http://slon.daprom.net/>

9-Мавзу. Инфратузилма соҳасида инвестициялар ва уларнинг иқтисодий самарадорлиги

РЕЖА

1. Инфратузилма соҳасига инвестицияларни жалб этиш зарурлиги ва аҳамияти

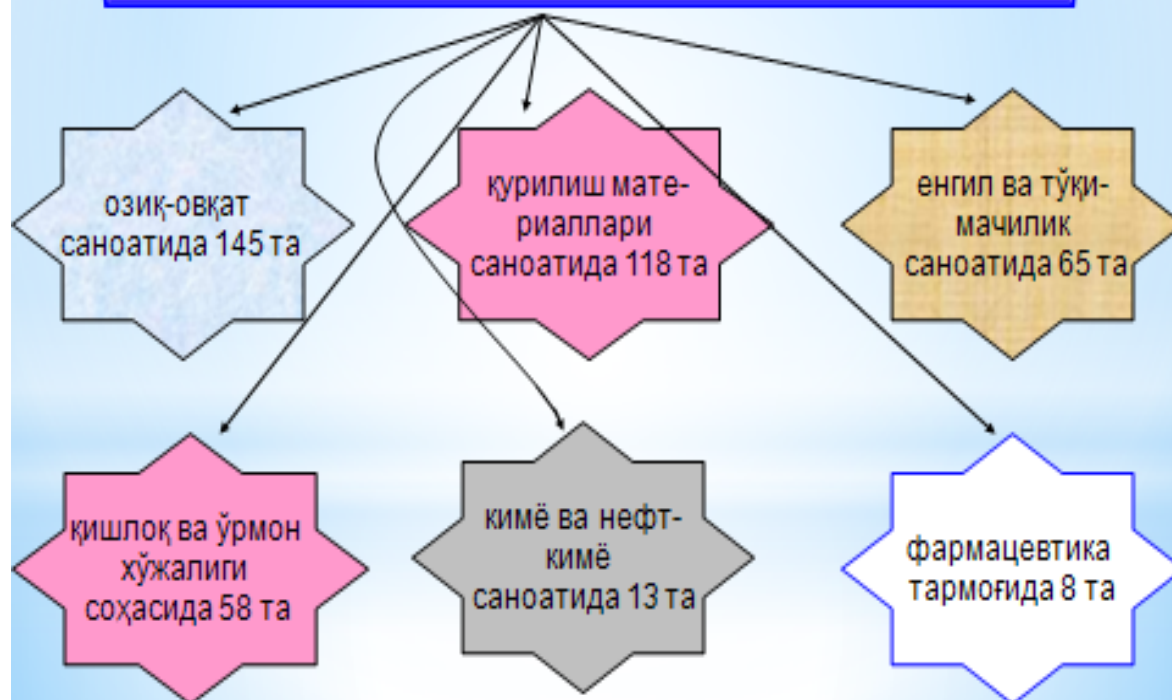
2. Инфратузилма соҳасига сарфланаётган инвестицияларнинг манбалари ва уларнинг сарфланиш йўналишлари

3. Инфратузилма соҳасига хорижий инвестицияларни жалб қилишни кенгайтириш.

4. Инфратузилма соҳасига сарфланаётган инвестициялар кўламини кенгайтириш ва самарадорлигини ошириш йўллари.

Мамлакатимиз бўйича инвестиция дастурларини амалга ошириш натижасида қарийб 250 миллиард сўмлик асосий фондга эга бўлган жами 423 та объект ишга туширилди.

Жумладан:

Эндиги вазифа хорижий инвестициялар учун реал инвестицион муҳитни яратиш, давлат ҳокимият органларида бюрократия ва сансоларликка чек қўйиш, хорижий инвестицияларни, биринчи навбатда, тўғридан-тўғри инвестицияларни жалб этиш ишларини барча чоралар билан кучайтириш лозим.

Хорижий инвесторлар Ўзбекистон минтақаларига сармоя киритиш учун мавжуд бўлган имкониятлар, шунингдек, инвесторлар учун яратилган ҳар томонлама кенг, қулай шарт-шароит ва кафолатлар бўйича зарур, керакли маълумотга эга бўлишлари муҳим аҳамиятга эгадир.

Ўзбекистон иқтисодиётига кириб келаётган хорижий инвестициялар оқимини янада кенгайтириш, хорижий инвесторларга аниқ маълумотлар бериш, маҳаллий тадбиркорларга хориждаги потенциал инвесторлар ҳақида маълумот бериш уларга кўмаклашиш мақсадида ташқи иқтисодий алоқалар, инвестициялар ва савдо вазирлиги ҳузурида “Хорижий инвестицияларни ахборот билан таъминлаш ва кўмаклашиш агентлиги” ташкил этилди.

10 - Мавзу. Бозор иқтисодиёти ривожланган давлатларнинг инфратузилма иқтисодиётидаги илғор хорижий тажрибаларини ўрганиш

РЕЖА

1. Иқтисодиёти барқарор ривожланган давлатларда инфратузилмани ташкил топиши.

2. Инфратузилма хизматларини кўрсатувчи ташкилотлар

3. Инфратузилма объектларини иқтисодий таҳлили.

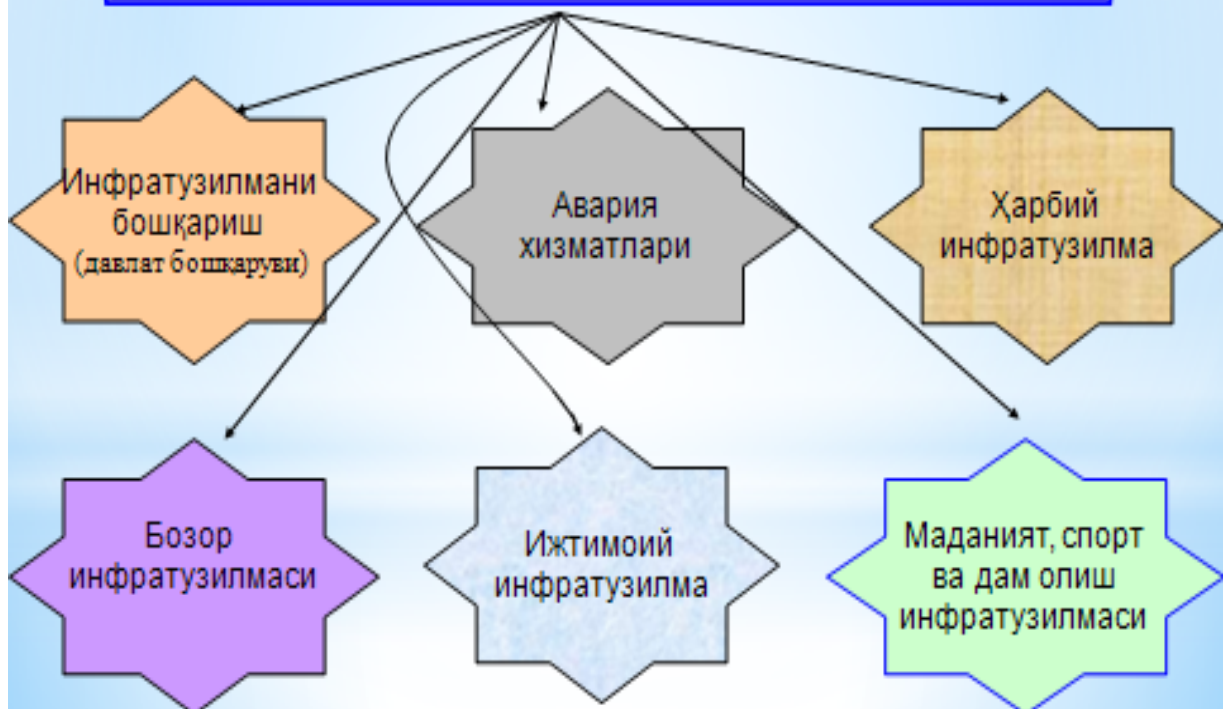
4. Халқаро тажрибаларни ўзаро алмашиш.

Айрим ривожланган ғарб давлатларида инфратузилмани икки турга бўлиб ўрганилади: оғир ва енгил инфратузилма.
Оғир инфратузилмага замонавий индустриал давлатнинг ишлаб чиқариши (амал қилиши)ни таъминлайдиган катта жисмоний бирликлар киради. Булар:

Енгил инфратузилма оғир инфратузилмадан фарқли равишда инсонларга махсус хизматларни кўрсатиш (етказиб бериш ҳисобланади). Унга эса қуйидагилар киради:

2. Инфратузилма хизматларини кўрсатувчи ташкилотлар

Нобанк кредит ташкилотларини ривожлантириш бозор инфратузилмаини ривожлантиришнинг бир бўғини сифатида хориж тажрибасини ўрганиш муҳим масала ҳисобланади.

АҚШда кредит уюшмалари микрокредитлар хизматларини кўрсатувчи асосий институтлардан бири ҳисобланади. Ўз мақоми бўйича АҚШ истеъмол кооперативлари ҳисобланадиган кредит уюшмалари нотижорат ташкилотлари сирасига киради.

АҚШ кредит уюшмалари

Кредит уюшмаларини кредитлар беришдаги устунлиги шундаки, уларнинг таъсисчилари кўпинча тадбиркорлар (ўз ходимларига) ёки касаба уюшмалари ҳисобланади. Натижада кредит хизматидан фойдаланувчилар кредитни қайтариш учун маблағ излаётганда уларнинг маошларидан ёки бўлмаса кредит уюшмаларининг омонат қўйилмаларидан олиш имконияти тўғрисида ахборотга эга бўладилар. Ҳозирги кунда бундай ташкилотларнинг фаолияти кредит карточкаларини чиқариш, брокерлик хизматларини таклиф қилиш, шахсий пенсия ҳисобларини очиш хизматлари эвазига кенгаймоқда. Хусусан қишлоқ хўжалик маҳсулотлари етиштирувчиларни молиявий қўллаб – қувватлашда кредит карточкаларидан кенг фойдаланиб келинади. Бугунги кунда бундай маблағлардан фермерларнинг 30 фоизга яқини фойдаланади.

4. Халқаро тажрибаларни ўзаро алмашиш.

Ўзбекистонда аксарият бозор инфратузилмаси хизматлари асосан мустақилликдан кейинги йилларда пайдо бўлганлиги сабабли мавжуд тажрибанинг етарли эмаслиги микромолиялаш тизими ривожланган кўпгина давлатларнинг тажрибаларини ўрганиш заруриятини келтириб чиқармоқда. Шу жиҳатдан ҳам инфратузилма тизими тараққий этган давлатларда инфратузилма хизматларини ташкил этиш ва ривожлантириш тажрибаларини чуқур тадқиқ этиш мақсадида ўзаро тажриб алмашиш муҳим саналади. Бу борада Япония ҳукумати томонидан ажратилаётган грант маблағларини таъкидлаш ўринли саналади. Бироқ, инфратузилма соҳасига ажратилаётган грант маблағлари жуда ҳам кам сонли бошқарув соҳаси кадрларни тажриба алмашиш имконияти мавжуд. Шундай бўлсада бундай ҳамкорликни бошқа давлатлар билан ҳам амалга ошириш мақсадга мувофиқ.

Бозор инфратузилмаси ва унинг таркибий тузилиши

Кун тартиби

1. Бозор инфратузилмаси ва унинг функциялари
2. Кредит тизимини ўзига хос хусусиятларини илмий тадқиқ этиш
3. Суғурта фаолиятини ташкил этиш ва илмий баҳолаш
4. Биржалар фаолиятини бошқариш ва таҳлил этиш.
5. Реклама агентликлари хизмати ва уларни илмий тадқиқ этиш.
6. Савдо воситачилик корхоналарини фаолиятини илмий баҳолаш.

1. Бозор инфратузилмаси ва унинг функциялари

Бозор
инфратузилмаси

маҳсулот (хизмат) ишлаб чиқарувчиси ва истеъмолчини ягона бозор маконида боғловчи, ишлаб чиқариш миқёси ва истеъмол ўртасидаги зиддиятни бартараф этувчи, унинг барча иштирокчиларига қўйилган мақсадларига эришишни таъминловчи муассасалар ва воситачилик тузилмалари тизимини намоён этади.

Бозор
инфратузилмаси
мақсади

бу чекланган тўловга қобил талаб шароитида, бозор иштирокчилари манфаатлари мувозанатини таъминлаш борасидаги келишув асосида фойдасини максималлаштиришдан иборат.

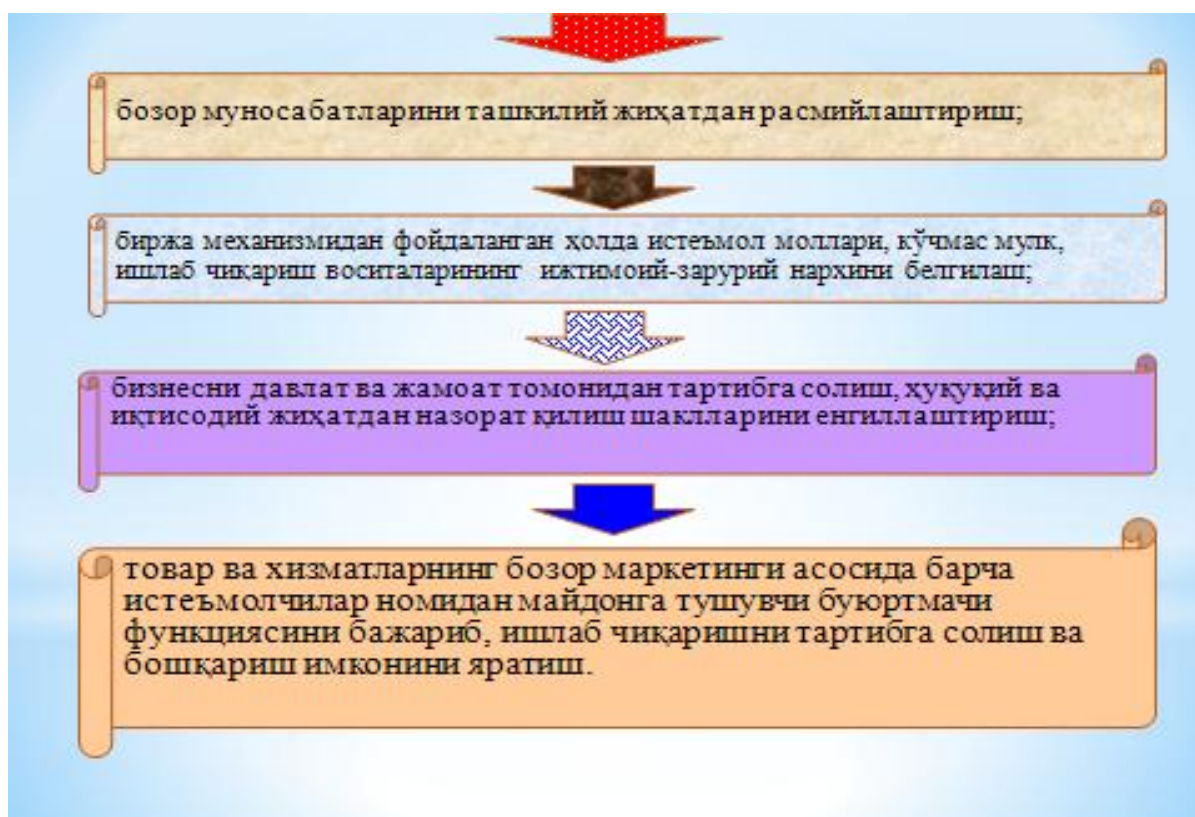
Бозор инфратузилмасининг вазифалари сифатида қуйидагиларни келтириш мақсадга мувофиқ ҳисобланади:

бозор муносабатлари иштирокчилари манфаатларининг амалга оширилишини энгиллаштириш;

инфратузилма субъектларининг ўз фойдасини юқори даражага етказиш мақсадида бозор иштирокчилари харажатларини минималлаштириш;

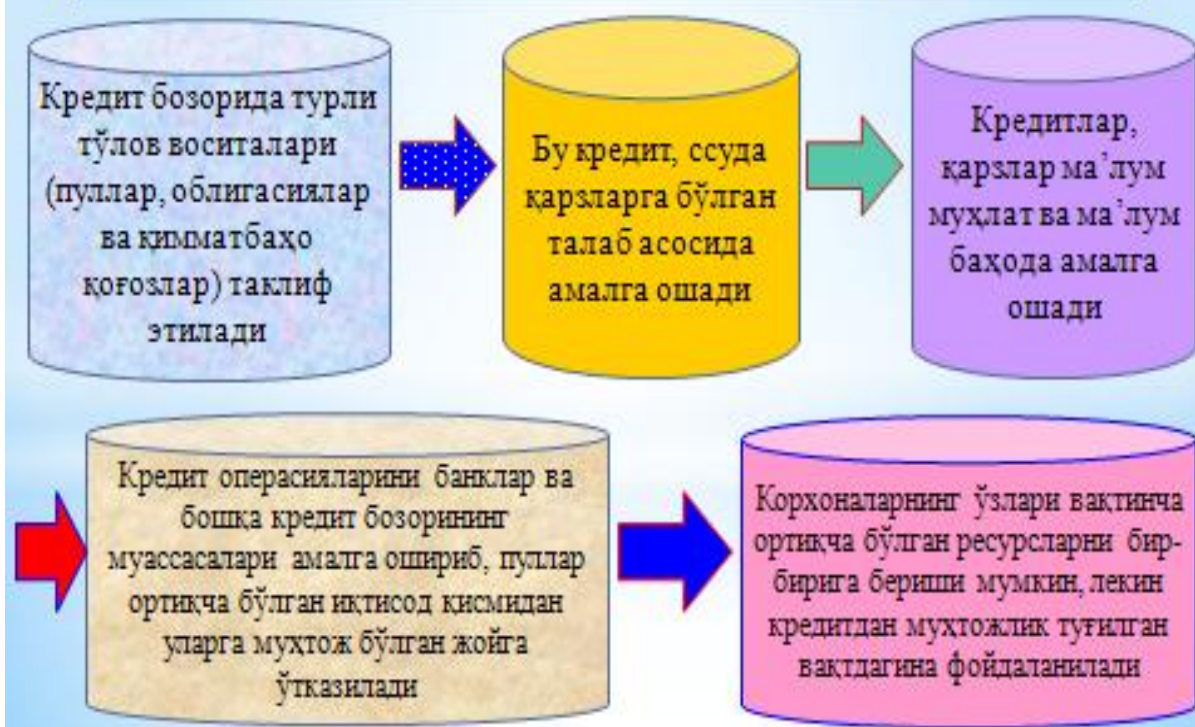
иқтисодиётнинг алоҳида субъектлари ва фаолият турларининг ихтисослашуви асосида бозор муносабатлари субъектлари ишининг тезкорлиги ва самарадорлигини ошириш;

бозорда таркиб топган конъюнктурадан келиб чиққан ҳолда маҳсулот тайёрлашга бўлган буюртмаларни кўпайтирган ёки камайтирган ҳолда ишлаб чиқариш учун бозор талаби индикатори вазифасини бажариш;

2. Кредит тизимини ўзига хос хусусиятларини илмий тадқиқ этиш

Кредит тизими қуйидаги хусусиятларга эга:

5. Реклама агентликлари хизмати ва уларни илмий тадқиқ этиш.

Реклама агентликлари, ахборот марказлари ва оммавий ахборот воситалари агентликларининг бозор инфратузилмаси сифатидаги роли ҳам аҳамиятли ҳисобланади.

Реклама

- товар ёки кўрсатиладиган хизмат тўғрисидаги ҳолис ахборот, талабни кўпайтириш мақсадларида харидорларга товарларнинг хоссалари, афзалликлари ва сотиб олиш шартларини етказиш ва ошкор этиш воситаси бўлиб, уни махсус фирмалар маълум ҳақ эвазига ташкил этади ёки бевосита товарни сотувчи фирманинг ўзи уюштиради.

6. Савдо воситачилик корхоналарини фаолиятини илмий баҳолаш.

Савдо
инфратузилмасининг
асосий вазифаси

- савдо бозорининг ишончли амал қилишини ҳамда талаб ва таклифнинг рақобатли ўзаро муносабатларини таъминлашдир.

Ўзбекистондаги
улгуржи савдо
инфратузилмаси
нинг асосий
вазифаларидан
бири

- мулкчилик шаклидан қатъий назар, корхона ва ташкилотларга, шу жумладан тадбиркорларга тижорат – воситачилик, савдо, ишлаб чиқариш, лизинг, транспорт, молия, аудит, ахборот хизматлари кўрсатиш, улгуржи, биржа, ярмарка ва кимошди (аукцион) савдоларни ташкил этиш ва барча юридик ҳамда жисмоний шахсларга товар-хом ашё ресурслари бозорида савдо битимлари тузишда қулай шароитлар яратиш.

Reja

1. Outsorsing (Outsourcing) va uning kichik biznes sohasidagi ahamiyati
2. Konsalting, treyning korxonalari xizmatlari
3. Buxgalteriya va audit, moliya korxonalari xizmatlari
4. Hedhanting (Head hunting), kolsentr (call centre), marketing agentliklari xizmatlari

Autsorsing inglizcha “outsourcing” (outer-sourcing) tashqi resurslardan foydalanish degan ma’noni anglatadi. Korxonada biznes faoliyatning bir qismini shu sohaga iqtisoslashgan boshqa korxonaga bajarishga haq evaziga berishi tushuniladi.

Boshqa xizmat ko'rsatish sohalaridagi korxonalaridan farqli ravishda bir martalik emas, outsorsing korxonalari bilan uzoq muddatli, 1 yildan kam bo'lmagan shartnomalar imzolanadi.

Kichik korxonalarda ba'zi shtat xodimlar va bo'limlarni saqlash imkoniyati yo'q. Masalan, marketing bo'limi, ichki audit bo'limi, transport bo'limlarini. Bunday holatlarda tashqi resurslardan ya'ni outsorsing korxonalarida foydalanish hisobiga harajatlarni kamaytirish va yuqori malakali xizmatlardan foylanish imkoniyatiga ega bo'ladi.

Konsalting korxonalari boshqa korxonalarga ish yuritish bo'yicha taklif va tavsiya berishga iqtisoslashgan korxonalaridir. Konsalting axborot kommunikatsiyasi, moliya, tijorat, savdo, huquq, boshqaruv, texnikaviy yordam kabi sohalarda bo'lishi mumkin.

Konsaltingning maqsadi menejerlarga oldiga qo'yilgan maqsadni amalga oshirish uchun yordam va maslahat berishdan iborat. Odatda shu sohani ekspertlari bu ishni amalga oshiradi. Konsalting firmalar ham sohalar bo'yicha iqtisoslalshishi yoki bir biriga yaqin sohalarni umumlashtirishi mumkin.

Buxgalteriya va audit sohasida autsorsing korxonalarlari korxonalarga buxgalteriya hisobini yuritish, uni to'g'ri yuritilayotganini tekshirish, xato va kamchiliklarni aniqlash, va kamchiliklarni bartaraf etish yuzasidan taklif va tavsiyalar beruvchi korxonalaridir.

Auditorlik xizmati — Kompaniya, korxonalar, tashkilotlarning moliya-xo‘jalik faoliyati holatini xolis tekshiruvchi firmalar. Bu firmalarning xizmatchilari belgilangan tartibda auditorlik faoliyati bilan shug‘ullanish uchun huquqi bo‘lgan va auditorlik kasbkor ro‘yxati (reyestri)ga kiritilgan mutaxassislar bo‘lib, auditorlar deb ataladi.

Auditorlik xizmati xo‘jalik yurituvchi subyektlar bilan auditorlik firmalari urtasida tuziladigan shartnoma asosida amalga oshiriladi. Bunday firmalar Auditorlik xizmatini bajarish uchun tegishli kompaniya, korxonalar va tashkilotlar faoliyatini nazorat qiladigan davlat organlari (O‘zbekistonda Adliya, Moliya vazirliklari)dan maxsus ruxsatnoma (litsenziya) oladilar.

Auditorlik xizmatining asosiy vazifasi tekshirilayotgan korxonaning moliyaviy ahvoli to'g'risida xolis xulosa berishdan iborat. Bu xulosa ushbu korxonaning faoliyati to'g'risidagi yillik hisobotda shu korxonaning rasmiy balansi hamda foyda va zarari hisoblari bilan birgalikda qonun bilan belgilangan tartibda e'lon qilinadi. Auditorlik xizmati xulosasi ijobiy yoki salbiy bo'lishidan qat'i nazar korxonaning moliyaviy holatini tasdiklovchi mustaqil hujjat hisoblanadi. Auditorlik xizmati nazorat ishlari bilan birga maslahat xizmatlarini ham bajaradi.

O'zbekistonda 300 dan ortiq auditorlik firmalari faoliyat ko'rsatadi (2000). O'zbekiston Respublikasi hududida ish olib boruvchi auditorlik firmalari va mustaqil auditorlar ixtiyoriy asoslarda mustaqil jamoat tashkiloti bo'lgan O'zbekiston Respublikasi Auditorlar palatasiga uyushgan. O'zbekistonda Auditorlik xizmati 1992 yil 9 dekabrda qabul qilingan O'zbekiston Respublikasining „Auditorlik faoliyati to'g'risida“ Qonuniga muvofiq olib boriladi.

Hedhanting (ingliz tilidan olingan bo'lib head hunting bosh ovlovchi degan ma'noni anglatadi) – asosiy va kamyob mutaxasis hodimlarni qidirish bilan shug'ullanuvchi tashkilot. Odatda bosh buxgalter, huquqshunos, top menejer, programist yoki tor doiradagi mutaxasislar hedhanterlar nishoni ostida bo'ladi.

Hedhanting ishga joylashtirish korxonalaridan farqli ravishda raqobatchi korxonalarining kerakli xodimlarini ham og'dirib olishi mumkin. Hedhanting motivatsiyani oshiradigan takliflar bilan chiqadi. Ko'proq maosh, bonuslar, premiya, avtomobil, uy, alohida ofis xonasi, ijtimoiy paket (sug'urta, sog'liqni saqlash, ovqatlanish, telefon va boshqa harajatlarni qoplash) berish va boshqalar.

Hedhantingni futbol olamidagi skaut va futbolchi agentlariga o'xshatish mumkin.

Yaxshi futbolchini boshqa klub kuzatib topib, qimmatga sotib olishi, avvalgi klubiga qaraganda yaxshi sharoit va maosh taklif qilishi ham misol bo'ladi.

Kolsentr (call center) qo'ng'iroqlarni qabul qiluvchi markazlar bo'lib, yirik korxonalarda ichiki kolsentr bo'limlari mavjud. Ammo kichik biznes vakillari doim ham bundan bo'lim tashkil qilish imkoniyatiga ega emas. Shuningdek, ishchi kuchi qimmat bo'lgan davlatlarda ham kolsentrlar tashqi outsorsing shakllida yuritiladi.

Kolsentrlarga iqtisoslashgan korxonalar boshqa korxonalarining nomidan ularning klientlari, xamkorlariga berilgan ko'rsatma (instruksiya) yordamida xizmat ko'rsatadi. Mahsulot haqida ma'lumot berish, iste'molchilarning taklif yoki shikoyatlarini qabul qilish va boshqa masalalardagi qo'ng'iroqlarga tezkor javob berish bilan shug'ullanadi. Masalan: ingliz firmasining kolsentri hindiston korxonasi bo'lishi mumkin.

Masalan: ingliz firmasining kolsentri Hindiston korxonasi bo'lishi mumkin. Bunda Hindistondan turib Angliyadagi korxonaga iste'molchisiga xizmat ko'rsatiladi. Ishchi kuchi Hindistonda arzon bo'lgani uchun ingliz korxonasi harajatini tejash imkoniga ega bo'ladi.

Kolsentrlarga iqtisoslashgan korxonalar boshqa korxonalarning nomidan ularning klientlari, xamkorlariga berilgan ko'rsatma (instruksiya) yordamida xizmat ko'rsatadi. Mahsulot haqida ma'lumot berish, iste'molchilarning taklif yoki shikoyatlarini qabul qilish va boshqa masalalardagi qo'ng'iroqlarga tezkor javob berish bilan shug'ullanadi. Masalan: ingliz firmasining kolsentri hindiston korxonasi bo'lishi mumkin.

Kolsentrlarga iqtisoslashgan korxonalar boshqa korxonalarning nomidan ularning klientlari, xamkorlariga berilgan ko'rsatma (instruksiya) yordamida xizmat ko'rsatadi. Mahsulot haqida ma'lumot berish, iste'molchilarning taklif yoki shikoyatlarini qabul qilish va boshqa masalalardagi qo'ng'iroqlarga tezkor javob berish bilan shug'ullanadi. Masalan: ingliz firmasining kolsentri hindiston korxonasi bo'lishi mumkin.

O'zbekistondagi marketing agentliklari

Jahon marketing va menejment konsalting korxonalari bozorining o'sishi (2012-2014). Top 4 korxonona 40% ulushga ega

Reklama agentligi - ommaviy axborot vositalari (kommunikatsiya kanallari) dan foydalangan holda mahsulotni targ'ib qilishga yordam beruvchi korxonalar. Televideniya, radio, gazeta, jurnal, tashqi reklama, internet va bosh AKT dan foydalangan holda amalga oshiradi

Reja

- 1. Xalqaro infratuzilmaning tarkibiy qismi.**
- 2. Xalqaro integratsion tashkilotlar va ularning markazlari**
- 3. Xalqaro moliya tashkilotlarining faoliyati**

Xalqaro infratuzilmalar – mahalliy va xalqaro xojalik, institusional tizimlar elementlarining jamlanmasi bo'lib, xalqaro aloqa va faoliyatni ta'minlashga xizmat qiladi.

Globalizatsiya va integratsiyaning kuchayib borishi xalqaro infratuzilmalarga bo'lgan talabni oshib borisha xizmat qilmoqda.

Xalqaro tashkilotlar - davlatlarning yoki hukumat qaramog'ida bo'lmagan milliy jamiyat (assotsiatsiya)larning siyosiy, iqqisodiy, ijtimoiy, fantexnika, madaniyat va sh.k. sohalarda umumiy maqsadlarga erishish uchun tuzilgan uyushmasi; davlatlar o'rtasidagi ko'p tomonlama hamkorlikning eng muhim shakllaridan biri.

Integratsiya – mamlakatlarning biror maqsad yo'lida hamkorlik qilishi, birlashishi hisoblanadi. Integration tashkilotlar iqtisodiy, ijtimoiy, siyosiy, harbiy bo'lishi mumkin.

Masalan: HARBIY integratsion tashkilotga NATO tashkiloti misol bo'ladi. Shimoliy Atlantika Shartnomasi tashkiloti

Masalan: Ijtimoiy-siyosiy integratsion tashkilotga BMT tashkiloti misol bo'ladi. Uning bir qancha sohalarga iqtisoslashgan bo'lim tashkilotlari mavjud. 1945 yil tashkil topgan. Hozirda 193 ta davlat unga a'zo. BMTning doimiy ish o'rni (shtab kvartirasi) NyuYork shahrida joylashgan.

Mazkur faoliyat Birlashgan Millatlar Tashkiloti tizimini tashkil etuvchi 30 dan ortiq tashkilotning hamkorlikdagi sa'y-harakatlari natijasi o'laroq amalga oshiriladi. Birlashgan Millatlar Tashkiloti va uning tizimidagi tashkilotlar inson huquqlarini himoya qilish, atrof muhitni muhofaza etish, turli xavfli kasalliklarga qarshi kurashish, taraqqiyotni barqaror etishga yordamlashish va qashshoqlikka qarshi kurashish borasida kundan kun faolroq ish olib bormoqda.

Birlashgan Millatlar Tashkilotida oltita bosh organ mavjud. Ulardan beshtasi — Bosh Assambleya, Xavfsizlik Kengashi, Iqtisodiy va Ijtimoiy Kengash, Vasiylik Kengashi va Kotibiyat — Birlashgan Millatlar Tashkilotining Nyu-Yorkdagi Markaziy qarorgohida, oltinchi organ — Xalqaro Sud esa Niderlandiyaning Gaaga shahrida faoliyat ko'rsatadi.

Jahon banki — Xalqaro moliya instituti hisoblanib, rivojlanayotgan mamlakatlarga sarmoyalar kiritish, kreditlar taqdim etish bilan shug'ullanadi. Jahon banki bilan birga boshqa 3 ta mustaqil maqomga ega xalqaro moliya institutlari ham mavjud. Xalqaro tiklanish va taraqqiyot banki, Xalqaro moliya korporatsiyasi, xalqaro taraqqiyot uyushmasi kiradi.

Osiyo taraqqiyot banki (OTB) 1966-yilda tashkil etilgan Osiyo va Tinch okeani davlatlarida texnik yordam va qarzlarni berish orqali iqtisodiy va ijtimoiy rivojlantirishni maqsad qilib qo'ygan hududiy taraqqiyot banki hisoblanadi. U umumiy hisobda 66ta a'zo, 47tasi hududiy va 19tasi dunyoning boshqa hududlaridan, tomonidan egalik qilinuvchi, ko'ptomonlama rivojlanish moliyaviy institutidir.

Islom banki, Yevropa tiklanish va taraqqiyot banki, Osiyo infratuzilma banki va boshqa iqtisoslashgna xalqaro moliya institutlari mavjud.

BANK ISLAM

European Bank
for Reconstruction and Development

Shuningdek, boshqa sohalarda ham xalqaro iqtisoslashgan tashkilotlar mavjud.

Ekologiya va atrof muhit bo'yicha: Green peace

GREENPEACE

Hayvonot dunyosini asrash: Yovvoyi dunyo fondi (WWF)

WWF

Sog'liqni saqlash: Qizil yarim oy, Qizil hoj, UNISEF

Madaniyat va ma'rifat: UNESCO

Фанга доир видео маърузалар, видео роликлар

1. <https://www.youtube.com/watch?v=Wpzvagypav8> America's crumbling **infrastructure**: It's not a sexy problem, but it is a scary one. Connect with Last Week

2. <https://www.youtube.com/.../UCHqv0on7XVZI>. Welcome to **Infrastructure** Ontario YouTube channel! **Infrastructure** Ontario (IO) is a Crown corporation owned by the Province of Ontario that provides a wide

3. <https://www.youtube.com/watch?v=CikxgZCGgnl> Once the world leader in **infrastructure**, the United States has fallen far behind ... Why We Still Can't Afford to

4. <https://www.youtube.com/watch?v=UFQXNiHSXjg> Watch our video and get a summarized overview of what we do and what we are specialized in: IT **Infrastructure**.

5. <https://www.youtube.com/watch?v=CikxgZCGgnl>
Infrastructure - John Oliver - Last Week Tonight. ... This video is unavailable. **Infrastructure** - John Oliver ...

6. <https://www.youtube.com/watch?v=XTopVi1hVVM>
Last Week Tonight with John Oliver. great comedy guy lol and this is the best engineer trailer movie ever. DpB.

7. <https://www.youtube.com/watch?v=UFQXNiHSXjg>
Watch our video and get a summarized overview of what we do and what we are specialized in: IT **Infrastructure**.

8. <https://www.youtube.com/user/FacilitiesMSU>
Infrastructure Planning and Facilities builds and maintains the physical environment for Michigan State University's education, research and outreach mission...

9. <https://www.youtube.com/watch?v=STBpCH5WV3k>
This video shows how to solo a group quest called "**Infrastructure**Improvements" in Tanaan Jungle. This ...

10. <https://www.youtube.com/watch?v=T0xCISv29aM>
Learn how Windows Azure **Infrastructure** Services, Virtual Machines and Virtual Network - can help your

---

**МУСТАҚИЛ ТАЪЛИМГА ОИД
ТОПШИРИҚЛАР**

МУСТАҚИЛ ТАЪЛИМГА ОИД ТОПШИРИҚЛАР

1. Каримов И.А. «Бош мақсадимиз - мавжуд қийинчиликларга қарамасдан, олиб бораётган ислохотларни, иқтисодиётимизда таркибий ўзгаришларни изчил давом эттириш, хусусий мулкчилик, кичик бизнес ва тадбиркорликка янада кенг йўл очиб бериш ҳисобидан олдинга юришдир». // Халқ сўзи газетаси. 2016 йил 16 январь, №11 (6164).

2. И.А. Каримовнинг “2015 йил юқори ўсиш суръатлари билан ривожланиш, барча мавжуд имкониятларни сафарбар этиш ўзини оқлаган ислохот стратегиясини изчил давом эттириш йили бўлади” мавзусидаги маърузасида белгиланган устувор вазифалар бўйича қиёсий таҳлилни амалга ошириш.

3. 2015-2019 йиллар учун ишлаб чиқаришни структуравий ислохотлар билан таъминлаш, модернизация ва диверсификациялаш бўйича чора-тадбирлар дастури асосида реал сектор корхоналарида маҳсулот рақобатбардошлигини оширишнинг маркетинг таҳлили.

4. Замонавий бозор иқтисодиёти муаммоларини ечишда инфратузилма иқтисодиёти фанининг аҳамияти.

5. Республика иқтисодиётида инфратузилманинг ўрни, мақсади ва вазифалари.

6. Республика инфратузилмасининг таркибий элементлари.

7. Республика инфратузилмасининг иқтисодий негизи (мулкый муносабатлари).

8. Инфратузилма хизматлари ва уларнинг ривожланиши.

9. Минтақаларнинг ижтимоий ва иқтисодий инфратузилмалари ва улар орасидаги боғлиқликлар.

10. Инфратузилма иқтисодиётини самарадорлигини ошириш масалалари.

11. Бозор инфратузилмаси моҳияти, таркиби ва туркумлаштирилиши.

12. Ишлаб чиқарувчи ва хизмат кўрсатувчи корхоналар орасидаги алоқаларнинг ҳуқуқий ва иқтисодий шароитлари.

13. Кичик бизнес ва хусусий тадбиркорлик корхоналарида бозор инфратузилмасини ривожлантириш.

14. Кичик бизнес ва хусусий тадбиркорликни ривожлантиришда аутсорсинг хизматларини такомиллаштириш йўллари.

15. Халқаро интеграцион ташкилотлар ва уларнинг фаолияти.

**ҚЎЛЛАНИЛАДИГАН ПЕДАГОГИК
ТЕХНОЛОГИЯЛАРИ ШАРҲИ**

ҚЎЛЛАНИЛАДИГАН ПЕДАГОГИК ТЕХНОЛОГИЯЛАРИ ШАРҲИ

1. Маъруза машғулотларнинг ташкил этишнинг асосий шакллари

Маъруза машғулоти – ОЎЮда ўқитишни ташкил этишнинг етакчи шакли ҳисобланади, билимларни бирламчи эгаллашга йўналтирилган.

Маърузани асосий белгиланиши – ўқитишни назарий асосини таъминлаб бериш, ўқув фаолиятга ва аниқ ўқув фанга қизиқишни ривожлантириш, курсантларга ўқув курси устидан мустақил ишлаш учун ориентирларни шакллантириш.

Маъруза материалларининг мазмуни ва ҳажмига талаблар

Маъруза материалларининг *мазмуни* қуйидаги мезонларга жавоб бериши лозим:

- янгилик, илмийлик, асослилик ва ахборот учун белгиланганлик;
- аниқ, ишончли мисол, факт, асоснома ва илмий далилларнинг мавжудлиги;
- фактга асосланган (статистик ва в.х.) материалларни кўп эмаслиги.

Маъруза материалларининг *ҳажми* режалаштирилган мавзунини ёритиш учун етарли бўлиши керак.

Маърузалар турлари ва уларга хос хусусиятлар

Ўқув мақсади	Маъруза тури, унинг ўзига хос хусусиятлари
<i>Кириш маърузаси</i>	
Фан доирасида ўқув ахборотини ўзлаштириш бўйича талабалар ҳаракатининг йўналтирувчи асосини таъминлаш.	Таълим бериш тузилишида мотивацион босқич ҳисобланади. Унинг вазифаси – ўқув фани мазмуни, унинг ўқув жараёнидаги ўрни ва келгусидаги тезкор-хизмат фаолиятдаги ахамияти тўғрисида дастлабки тасаввурларни бериш, талабаларни ишлаш тизимида йўналтириш, олдинда турган мустақил ишнинг услубиёти ва ташкиллаштирилиши билан таништириш, ҳисобот бериш вақти ва баҳолашни аниқлаштириш.
<i>Ахборотли маъруза</i>	
Ўқув мавзу бўйича тасаввурни шакллантириш	Бу анъанавий маъруза тури: маъруза режасига мувофиқ ўқув материални монологик тарзда изчилликда баён этиш.
<i>Муаммоли маъруза</i>	
Муаммони белгилаш ва уни ечимини топишни ташкиллаштириш/анъанавий ва замонавий нуқтаи назарларни жамлаш ва таҳлил қилиш ва в.х. орқали ўқув мавзуси бўйича тасаввурни/билимларни шакллантириш.	Янги билимлар савол/вазифа/вазиятларнинг муаммолиги орқали киритилади. Бу жараёнда талабаларнинг билиши ўқитувчи билан ҳамкорлигига ва диалогига асосланади, ҳамда изланувчилик фаолиятига яқинлашади.
<i>Кўргазма маъруза</i>	

Ўқув машғулоти мақсади	Маъруза тури, унинг ўзига хос хусусиятлари
ЎТВдан кенг фойдаланиш орқали ўқув мавзуси бўйича тасаввурни/ билимларни шакллантириш.	Бундай маърузани ўқиш, кўриб чиқиладиган кўргазмаларни очиб беришга ва қисқача шарҳлашга олиб келади.
Бинар маъруза	
Талабаларга мунозара маданиятини, муаммони ҳамкорликда ечишни намоёни этиш орқали ўқув мавзуси бўйича тасаввурни/ билимларни шакллантириш.	Бундай маърузани ўқиш икки ўқитувчи/2-мактабнинг илмий вакиллари/олим ва амалиётчи/ўқитувчи ва талабаларнинг диалогини ўзида намоён этади.
Анжуман-маъруза	
Ўқув ахборотни излаш, танлаш ва баён этиш жараёнида талабаларнинг фаол иштирокларида ёритиб бериш орқали ўқув мавзуси бўйича тасаввурни/ билимларни шакллантириш.	Олдиндан белгиланган муаммо ва уни ҳар томонлама ёритиб бериш назарда тутилган маърузалар тизими (5-10 дақ. давомийлигида) билан, илмий-амалий машғулоти кўринишида ўтказилади. Машғулоти якунида ўқитувчи мустақил иш ва сўзга чиқишларга якун ясади, ахборотни тўлдиради/аниқлик киритади, асосий хулосаларни ифода қилади.
Умумлаштирувчи маъруза	
Билимларни батафсил ёритиш ва аниқлаштиришларсиз тизимлаштириш.	Маърузада баён этиладиган назарий ҳолатларнинг негизини курснинг ёки катта бўлимларнинг илмий-тушунчали ва концептуал асоси ташкил этади.
Маслаҳатли-маъруза	
Билимларни чуқурлаштириш, тизимлаштириш.	Турлича сценарий бўйича ўтиши мумкин. 1. “Савол-жавоблар”- ўқитувчи бўлим ёки тўлиқ курс бўйича талабалар саволларига жавоб беради. 2. “Савол-жавоблар-мунозаралар”: ўқитувчи нафақат саволларга жавоб беради, балки жавобларни излашни ҳам ташкиллаштиради.
Яқуний маъруза	
Билимларни батафсил ёритиш ва аниқлаштиришларсиз тизимлаштириш.	Курсни ўрганишни якунлайди, бутун давр мобайнида ўтилганларни умумлаштиради. Яқуний маърузада ўқитувчи курснинг асосий ғояларини ажратади, келгусидаги тезкор-хизмат фаолиятда ва бошқа фанларни ўрганишда олган билимларни қандай қўллаш йўллари кўрсатади, фан бўйича яқуний назорат хусусиятини тушунтиради, яқуний назорат вариантларининг мураккаб саволларини тушунтиради.

2. Амалий машғулотларни ташкил этишнинг асосий шакллари

Амалий машғулоти:

- ўқувчиларни ўқитувчи билан ва ўзаро фаол суҳбатга киришишига йўналтирилган,

- назарий билимларни амалий фаолиятда амалга ошириш учун шароитни таъминловчи,

- олинган билимларни амалий фойдаланиш имкониятларини муҳокама қилишга мўлжалланган машғулотнинг ўқитиш шакли.

Амалий машғулотнинг мазмунига қўйиладиган талаблар

- муҳокамага мунозарали саволлар олиб чиқилади;
- муҳокама қилинувчи саволлар илм-фаннинг эришган замонавий ютуқлари томони билан кўриб чиқилади;
- назария ва амалиётни узвий бирлиги очиб берилади;
- муҳокама қилинувчи материалнинг талабаларнинг бўлғуси касбий фаолияти билан алоқаси таъминланади;
- кўриб чиқиладиган материал адабиётда мавжуд эмас ёки материал, қисман баён этилган.

Амалий машғулотлар турлари ва уларга хос хусусиятлари

Амалий машғулот тури	Амалий машғулот шакли, унинг ўзига хос хусусиятлари
Талабаларнинг назарий билимларини тизимлаштириш/ тузилмага келтириш/ мустаҳкамлаш/ кенгайтириш: - методологик нуқтаи назардан энг муҳим ва ўзига хос фан мавзуларининг яхши ўрганиш. - тушуниш ва ўзлаштириш учун мураккаб бўлган мавзу саволларини батафсил ўрганиш. - касбий тайёргарлик сифатини аниқловчи, алоҳида асосий бўлган мавзуларни батафсил ўрганиш.	Кенг кўламли суҳбат. Ҳамма учун умумий бўлган тавсия этилаётган мажбурий ва кўшимча адабиётлар билан машғулотнинг ҳар бир режа саволларига талабаларни тайёргарлигини назарда тутати. Фаоллаштиришни барча воситаларини қўллаш билан: сўзга чиқувчига ва барча гуруҳга яхши ўйлаб тузилган аниқ фойдаланган саволлар, сўзга чиқувчи талабаларни кучли ва кучсиз томонларига талбалар диққатларини қарата олиш, талабалар диққатти ва қизиқишини, иш жараёнида очиб берилаётган, янги томонларга ўша вақтни ўзида ажратиб кўрсатиш ва бошқалар асосида кўпчилик талабаларни саволларни муҳокама қилишга жалб қилиш имконини беради. Кенг кўламли суҳбат баъзи саволлар бўйича алоҳида талабаларни аввалдан режалаштирилган кўшимча равишда сўзга чиқишларини истисно қилмайди, балки, тахмин қилади. Бироқ бундай маълумотлар муҳокама учун асос бўлмайди, балки муҳокама қилинган саволлар учун тўлдирувчи бўлади. Маъруза ва рефератлар муҳокамаси. Муҳокамага 12—15 дақиқа давомийлигидаги 2-3 маърузадан кўп бўлмаган маърузалар олиб чиқилади. Баъзида кўшимча маърузачи ва оппонентлар (муҳолифлар) белгиланади. Охириги чиқувчилар мазмунни қайтармаслик учун, маъруза матни билан танишадилар. Бироқ кўп ҳолларда, маърузачи ва

оппонентлар, қўшимча маърузачилардан ташқари, ҳеч ким семинарга жиддий тайёрланмайди. Сўзга чикувчиларни ўзлари ҳам фақат бир саволни ўрганадилар. Шу билан бирга, одатий семинар ишига “қуруқ назариялик” элементини киритиб, бундай машғулотлар талабаларда баъзи қизиқишларни уйғотади. Талабаларни ҳар бирини қўшимча маърузачи ёки оппонент сифатида тайёрланиб келишга ўргатиш жуда муҳим ҳисобланади. Рефератли маърузаларни якуний семинарда, унинг асосий саволлари аввалдан муҳокама қилиб бўлинган, катта бир мавзу бўйича кўриб чиқиш мақсадга мувофиқ бўлади.

Пресс-конференция.

Қисқа сўзга чиқишдан сўнг биринчи савол бўйича маърузачига (агарда маърузалар бир қатор талабаларга берилган бўлса, ўқитувчининг ўзи улардан бирига сўз беради) сўз берилади. Шундан сўнг ҳар бир талаба маъруза мавзуси бўйича унга савол бериши лозим. Савол ва жавоблар семинарнинг марказий қисмини ташкил этади. Қанча кўп жиддий тайёргарлик кўрилса, саволлар шунчалик чуқур ва маҳоратли берилади. Саволларга аввал маърузачи жавоб беради, сўнгра у ёки бошқалар бўйича истаган бир талаба ўз фикрини билдириши мумкин. Бундай ҳолатларда қўшимча маърузачилар, агарда шундайлар белгиланган бўлса, фаол бўладилар. Ўқитувчи ҳар бир муҳокама қилинаётган савол бўйича, ёки семинар якунида ўз хулосасини қилади.

Ўзаро ўқиш.

Тушуниш ва ўзлаштириш учун энг кўп мураккабликдаги саволларни ўрганиш асосий мақсадга эга бўлган, семинар. Семинар мобайнида талабаларни ўзаро ўқишга йўналтириш муҳим ҳисобланади: ҳар кичик-гурӯҳга мавзунинг бир саволи берилади, бу бўйича улар ишлайдилар ва бунга асос (эксперт варақлар – саволни ёритиш режаси, тайёрланган маълумотларни визуал тақдим этиш бўйича тавсиялар) берилади. Эксперт гуруҳларнинг иш натижалари тақдимотидан сўнг ўқитувчи хулосалар қилади.

Юмолоқ (ёзма /оғзаки) стол.

Ўтган мавзу бўйича билимларни чиқурлаштириш ва аниқлаштириш, бор билимларни сафарбар қилиш ва ҳар хил вазиятларда уларни қўллаш, ўз фикрларини қисқа ва асосланган ҳолда баён қилиш кўникмаларини ривожлантириш асосий мақсадга эга бўлган, семинар.

Ҳар хил сценарийлар бўйича ўтказилиши

<i>Илм- фаннингалоҳида хусусий муаммоларини чуқурроқ ишлаб чиқиш.</i>	мумкин. 1. «Ёзма юмолоқ стол» - талабанинг саволи / ечими топилиши керак бўлган ғоя ёзилган варақ, доира бўйича узатилади ва ҳар бир иштирокчи ўз мулоҳазаларини қўшади. 2. «Оғзаки юмолоқ стол» - ҳар бир талаба қўйилган саволнинг жавобига ўз қўшимчаларини киритади / олдинги иштирокчи томонидан таклиф қилинган ғояни қўллаб-қувватлайди ва ривожлантиради. Спецсеминар. Бакалавриятнинг 4 курсида, магистратурада ўтказилади. Илмий мавзу бўйича ёш тадқиқотчиларни мулоқат мактабини ифодалайди. Спецсеминар вақтида талабаларнинг гуруҳларда ишлашга ва уни баҳолашга, илмий тадқиқотлар усулларидадан фойдаланишга интилишлари катта рол ўйнайди. Спецсеминарнинг якуний машғулотида ўқуитувчи, қоидага кўра, семинарларни ва талабаларнинг илмий ишларини муҳокама қилинган муаммоларни келгусида тадқиқотлар қилиш истикболларини ва талабаларни уларда иштирок этиш имкониятини очиб умумлаштиради.
<i>Махсус (касбий) ва умумқув кўникма ва амалий малакаларни шакллантириш:</i> - амалий муаммоли вазиятни таҳлил қилиш ва ечиш жараёнида харакатлар алгоритминини аниқлаш билан боғлиқ эгаллаган назарий билимларни амалий қўллаш.	Таълимий ўйин. Ўқитиш самарадорлигини унинг иштирокчиларини нафақат билимларни олиш жараёнига фаол жалб қилиш, балки уларни (ҳозир ва шу ерда) фойдаланиш орқали оширишга имкон беради; ўзгарувчан вазиятларда ўзини тутиш тактика кўникмаларини шакллантиради; выработывает динамику ролевого поведения; амалиёт имитациясини ифодалайди; аниқ кўникма ва малакаларни шакллантиришга ва ишлаб беришга қаратилган. Семинар натижавийлигини унинг ташкилий-услугий таъминоти белгилайди: ўйиннинг технологик харитасини ишлаб чиқиш; ўйин атрибутларини ва материаллар пакетини: вазият баёни, иштирокчилар учун йўриқномалар, персонажлар таърифи (агар ўйин ролли ёки ишбилармон бўлса) ёки вазиятли кўрсатмалар (агар ўйин моделлаштирувчи бўлса) тайёрлаш. <i>Амалий топшириқларни бажариш.</i> Амалий топшириқларнинг кўпчилиги кичик гуруҳлар таркибида бажарилади ва қуйидаги босқичларни ўз ичига олади: йўриқнома бериш → ўқув топшириқни бажариш бўйича йўриқнома билан танишиш → топшириқни бажариш → натижаларнинг оммавий тақдими → натижаларни умумлаштириш

ва баҳолаш.

Масалалар ечиш бўйича машқ.

Якка тартибда амалга оширилади ва қуйидаги босқичларни ўз ичига олади: йўриқнома бериш – масалани ечиш – натижаларни танлама тақдимоти – умумлаштириш.

Муаммоли масалалар ва вазиятларни ечиш.

Муаммоли масалалар ва вазиятларни ишлаб чиқиш жуда катта меҳнат талаб қилади. Лекин талабалар томонидан амалий касбий фаолиятдан олинган муаммоли масалаларни ечиш ва муаммоли вазиятларни кўриб таҳлил қилиш назарияни ҳақиққий амалиёт билан боғлашга имкон беради. Бу ўқитишни фаоллаштиришга имкон беради, талабаларга ўрганилаётган материални амалий фойдасини тушунишга ёрдам беради.

Таълим берувчи амалий муаммоли вазиятларни (кейсларни) ечиш.

Кейс (муаммоли вазиятдан фарқли равишда) талабаларни муаммони ифодалаш, муаммоли вазиятни таҳлил қилиш ва баҳолаш, уни мақсадга мувофиқ ечим вариантларини қидиришга йўналтирувчи ташкилотлар, инсонлар гуруҳи ёки алоҳида индивидларни ҳаётининг муайян шароитларини ёзма равишда тақдим этилган баёнини ўз ичига олади.

Кейсни ечиш жараёни қуйидаги босқичларини ўз ичига олиш муҳим:

→ муаммони якка тартибда таҳлил қилиш ва ечиш,

→ якка тартибда топилган ечимни биргаликда (кичик гуруҳларда) таҳлил қилиш, ўзаро мақбул ечим вариантини расмийлаштириш,

→ гуруҳ ишини тақдимоти,

→ муаммони ечиш усул ва воситаларининг энг мақбул вариантини жамоавий тарзда танлаш.

Фиклаш жараёни, муаммоли вазиятни ечиш жараёнида пайдо бўлинган, мустақил топилган далиллар ориентирларни, касбий бойликларни топишга ва мустақкамлаштиришга, келгуси касбий фаолияти билан алоқани англашга кўмаклашади.

Ўқув лойиҳаларнинг тақдимоти ва баҳоланиши

Ушбу ўқув машғулотини тайёрлашда ўқитувчининг роли қуйидагилардан иборат: лойиҳа топшириғини ишлаб чиқиш; талабаларга маълумотларни излашда ёрдам бериш; ўзи ахборот манбаи бўлиши; бутун жараённи мувофиқлаштири; иштирокчиларни қўллаб-қувватлаш ва рағбатлантириш; узлуксиз қайта алоқани

	амалга ошириш; маслаҳат бериш. Ушбу ўқув машғулотида гуруҳлар ўз фаолиятининг натижалари тўғрисида маъруза қилишади ва уни белгиланган шаклда тақдим этишади (лойиҳавий фаолиятнинг натижаларини, ҳамда лойиҳа махсулотини тасвирий ва оғзаки тақдимот кўринишида). Ўқитувчи гуруҳларнинг ўзаро баҳоланишини ташкиллаштиради ва лойиҳа иштирокчининг фаолиятини баҳолайди.
<i>Талабаларни назарий ва амалий тайёргарлик даражасини назорат қилиш ва баҳолаш</i>	<i>Коллоквиум.</i> Ўқитувчининг талабалар билан коллоквиумлари (сухбатлашуви) одатда курснинг у ёки бу мавзуси бўйича билимларини аниқлаш, уни чуқурлаштириш мақсадида олиб боради. У кўпинча 1) дастурда кўзда тутилмаган, лекин талабаларда қизиқиш уйғотган кўшимча мавзулар бўйича; 2) фаннинг алоҳида мураккаб, лекин талабалар томонидан етарли даражада ўзлаштирилмаган мавзулари бўйича кўшимча дарслар мобайнида; 3) охириги семинар машғулотларида жавоб бермаган талабаларни бириш даражасини аниқлаш учун. Семинар-коллоквиум мобайнида маъруза, реферат ва бошқ. Ёзма ишлар текширилиши мумкин. <i>Ёзма (назорат) иш.</i> Талабалар назорат саволларига жавоб берадилар/ тестларни ечадилар/ назорат топшириқларини бажарадилар. Уларнинг тўпламини тўғри тузиш муҳим ҳисобланади: улар режалаштирилаётган ўқув материални ўзлаштириш даражасига мос келишлиги керак ва уларни текширишни таъминлаши керак.

3. Маъруза ва амалий машғулотларда қўлланиладиган педагогик технологиялар

АҚЛИЙ ХУЖУМ МЕТОДИ

Ақлий хужум (брейнстроминг-ақллар тўзони) – амалий ёки илмий муаммолар ечиш ғоясини жамоавий юзага келтиришда қўлланиладиган метод.

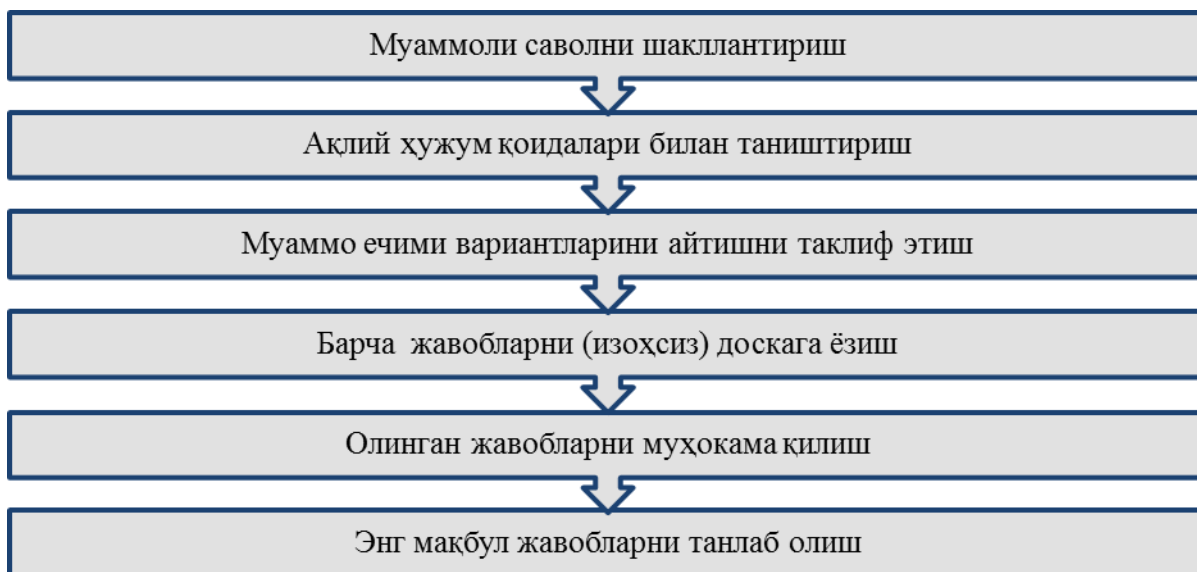
☞Метод чегараланган вақт оралиғи ичида аниқ муаммо (савол, масала)ни ечишнинг ноанъанавий йўллариини излаш бўйича ўқувчиларни ақлий фаолиятини йўналтиришга асосланган.

☞Ўқув машғулотидаги ақлий хужум учун муаммони танлаш қуйидаги тамойиллар бўйича амалга оширилади:

- танланган муаммо назарий ва амалий аҳамиятга эга бўлиши ҳамда ўқувчиларда фаол қизиқиш уйғотиши керак;
- кўп ҳар хил маънодаги ечим вариантларига эга бўлиши керак.

Ўқитиш технологиясини ишлаб чиқишда ақлий ҳужум методи ўқув машғулотининг бир лавҳаси ёки бутун машғулотни ўтказиш асоси сифатида режалаштирилган бўлиши мумкин.

Ақлий ҳужум методининг технологик чизмаси 1-расмда келтирилган.

Ақлий ҳужум методининг технологик чизмаси

ИНСЕРТ ТЕХНИКАСИ

ИНСЕРТ (инглизча сўздан олинган бўлиб - **INSERT** – **I**nteraktive- интерфаол **N**oting – белгилаш **S**ystem - тизим **f**or-учун **E**ffective – самарали **R**eadng – ўқиш **a**nd- ва **T**hinking – фикрлаш деган маънони англатади).

1) Самарали ўқиш ва фикрлаш учун матнда белгилар қўйишнинг интерфаол тизими ҳисобланади.

Матнни белгилаш тизими:

(√) - менинг билганимни тасдиқловчи ахборот;

(+) – мен учун янги ахборот;

(-) - меннинг билганларимга, зид ахборот;

(?) - мени ўйлантириб қўйди. Бу бўйича менга қўшимча ахборот керак.

ПИНБОРД ТЕХНИКАСИ

Пинборд–(инглизчадан: *pin*- маҳкамлаш, *board* – ёзув тахтаси) – ўқувчиларни тизимли ва мантиқий фикр билдиришга ўргатадиган метод.

Пинборд техникаси:

1) муаммоли масалалар ва вазиятлар, ақлий ҳужум ва амалий ўқитиш методлари билан бирга жамоавий тарзда (гуруҳларда) муаммони ечиш вариантларини баҳолаш ҳамда улар ичидан энг яхшисини танлаш имконини беради;

2) ақлий ҳужум ва амалий ўқитиш методлари билан бирга жамоавий тарзда (гуруҳларда) тоифали шарҳ ўтказиш имконини беради.

Пинборд техникасининг технологик чизмаси

КЕЙС-СТАДИ МЕТОДИ

КЕЙС – (ингл. case – тўплам, аниқ вазият) – назарий билимларни амалий вазифаларни ечиш жараёнида қўллаш имконини берувчи *ўқитиш воситаси*.

Кейсда баён қилинган вазиятни ўрганиб ва таҳлил қилиб, ўқувчилар ўзининг келгусидаги касбий фаолиятида ўхшаш вазиятларда қўллаши мумкин бўлган тайёр ечимни олади.

Кейсда баён қилинган вазиятлар (касбий), амалий машғулотларда ечиладиган вазиятли масалалардан тубдан фарқ қилинади. Агар вазиятли масалаларда ҳар доим шарт (нима берилган) ва талаб (нимани топиш керак) берилган бўлса, кейсда, қоидага кўра, бундай параметрлар мавжуд эмас.

Ўқувчига тақдим этилган ихтиёрий кейсда:

- кейснинг белгиланиши ва топширик/саволлар аниқ ифодаланган бўлиши керак;
- баён қилинган муаммоли вазиятни ечиш учун керакли ва етарли хажмда маълумотларни ўз ичига олиши керак
- кейсни ечиш учун *услубий кўрсатмалар* бўлиши керак.

Кейс–стади (ингл.case– тўплам, аниқ вазият, стади-ўқитиш)–амалий ўқитиш вазиятларметоди.

Кейс-стади - ўқитиш, ахборотлар, коммуникация ва бошқарувнинг қўйилган таълим мақсадини амалга ошириш ва кейс-стадида баён қилинган амалий муаммоли вазиятни ҳал қилиш жараёнида прогноз қилинадиган ўқув натижаларига кафолатли етишишни воситали тарзда таъминлайдиган бир тартибга келтирилган оптимал усуллари ва воситалари мажмуидан иборат бўлган ўқитиш технологиясидир.

Ушбу метод ўқувчиларни қуйидагиларга ундайди:

- муаммони шакллантиришга;
- амалий вазиятни таҳлил қилиш ва баҳолашга;
- муаммо ечимини энг мақбул вариантини танлашга.

Ўқув машғулотнинг ўқитиш технологиясини танлашни икки асосий далил белгилайди:

1. Кейснинг ҳажми (қисқа, ўртача миқдордаги, катта)
2. Ўқув топшириғини тақдим этиш усули:
  - саволли (саволлар кейсдан кейин келтирилади)
  - топширикли (топширик кейс кириш қисмининг охирида келтирилади)

ЎҚУВ ЛОЙИҲА МЕТОДИ

Ушбу методнинг моҳияти шундан иборатки, маълум муддат ичида (битта ўқув машғулот доирасидан 2-3 ой муддат ичида) таълим олувчи гуруҳли ёки яқка тартибда берилган мавзу юзасидан лойиҳа топшириғини бажаради. Унинг вазифаси – муайян фойдаланувчига йўналтирилган янги маълумот олиш, белгиланган муддат ичида берилган у ёки бу муаммони илмий, техникавий ечимидан иборат.

Ўқув лойиҳаси тушунчаси:

- муайян истеъмолчига мўлжалланган, муаммоларни излаш, тадқиқ қилиш ва ечиш, натижани ноёб (моддий ёки интеллектуал) маҳсулот кўринишида расмийлаштиришга қаратилган. Талабларнинг мустақил ўқув фаолиятини ташкил қилиш *усули*;

- назарий билимлар орқали амалий вазифаларни ечишга қаратилган ўқув *восита ва қуроллари*;

- ривожлантирувчи, таълим-тарбия ҳамда билимларни кенгайтириш, чуқурлаштириш ва малакаларни шакллантиришга қаратилган *дидактик восита*.

ГРАФИК ТАШКИЛ ЭТУВЧИЛАР

КЛАСТЕР (кластер-тутам, боғлам)-ахборот харитасини тузиш йўли- барча тузилманинг моҳиятини умумлаштириш ва аниқлаш учун қандайдир бирор асосий омил атрофида ғояларни йиғиш асосида аниқ бирор мазмунни келтириб чиқаради.

Билимларни фаоллаштиришни тезлаштиради, фикрлаш жараёнига мавзу бўйича янги ўзаро боғланишли тасаввурларни эркин ва кенг жалб қилишда ёрдам беради.

Кластерни тузиш бўйича ўқув топшириғига йўриқнома

1. Катта қоғоз варағи марказида калит сўз ёки 1-2 сўздан иборат мавзу номини айлана ичига ёзинг.
2. Калит сўз билан бирлашдиган ён томонига кичкина ҳажмдаги айлана- “йўлдошча” ичига мавзу билан алоқадор сўз ёки сўз бирикмасини ёзинг. Уларни чизик билан “бош” сўзга боғланг.
3. Ушбу “йўлдошча”ларда “кичик йўлдошлар” ҳам бўлиши мумкин, улар ичига яна сўз ёки иборалар ёзиб ажратилган вақт тугагунга қадар ёки ғоялар тугамагунга қадар давом эттирилади.

«НИМА УЧУН?» СХЕМАСИ –муаммонинг дастлабки сабабини аниқлаш бўйича фикрлар занжири бўлиб, тизимли, ижодий, таҳлилий мушоҳада қилиш кўникмаларини ривожлантиради.

«Нима учун?» схемасини тузиш бўйича ўқув топшириғига йўриқнома

Ўқув топшириқда кўрсатилган муаммосабабини аниқлаш учун:

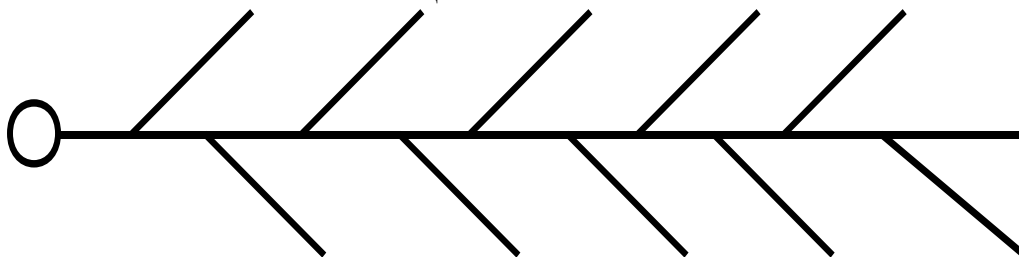
- 1) Муаммони ёзинг ва стрелка чизигини чиқариб «Нима учун?» сўроғини ёзинг.
- 2) Саволга жавоб ёзиб нима учун сўроғини такрор ёзиб бораверинг. Бу жараённи муаммонинг дастлабки сабаби аниқланмагунча давом эттиринг

«БАЛИҚ СКЕЛЕТИ» ЧИЗМАСИ – бир қатор муаммоларни тасвирлаш ва уни ечиш имконини беради. Тизимли фикрлаш, тузилмага келтириш, таҳлил қилиш кўникмаларини ривожлантиради.

“Балиқ скелети” схемасини тузиш бўйича ўқув топшириғига йўриқнома

Ўқув топшириқда кўрсатилган муаммо майдонини тавсифлаш учун:

1.«Балиқ скелетини” чизинг:

2. «Суяк»нинг чап қисмида (ёки юқори суякда) муаммо ости муаммони ёзинг, ўнг қисмида (пастки суякда) – муаммо ости муаммони амалда мавжуд эканлигини тасдиқловчи далилларни ёзинг.

«ҚАНДАЙ?» ИЕРАРХИК ДИАГРАММАСИ - муаммо тўғрисида умумий тасаввурларни олишга, унинг ечимини топиш усул ва воситаларини топишга имкон берувчи мантикий саволлар занжиридан иборат.

Тизимли, ижодий, таҳлилий фикрлаш кўникмаларини ривожлантиради.

«Қандай?» диаграммасини тузиш бўйича ўқув топшириғига йўриқнома

«Қандай?» диаграммасини тузишдан аввал, сиз қуйидагиларни билишингиз керак: кўп ҳолларда Сизга муаммолар ҳал этишда «Нима қилиш керак?» ҳақида ўйлашга ҳожат бўлмайди. Муаммо ечимини топиш учун асосан «Буни қандай қилиш керак?» қабилида бўлади. «Қандай?» - муаммони ҳал этишда асосий савол ҳисобланади.

1. Доира чизинг ва унинг ичига ечилиши лозим бўлган муаммони ёзинг.

2. Кетма-кет равишда «Қандай?» саволини кўйинг ва шу саволга жавоб беринг.

Шу тартибда саволларни кетма-кет бериб бораверинг ва жавобларни ўйлаб ўтирмасдан, солиштирмасдан, баҳоламасдан, тез-тез ёзишда давом этинг.

Маслаҳат ва тавсиялар:

Янги ғояларни график кўринишда қайд этишни ўзингиз ҳал этинг: дарахт ёки каскад кўринишида, юқоридан пастга ёки чапдан ўнгга. Энг муҳими эса тутинг: нисбатан кўп миқдордаги фойдали ғоялар ва муаммо ечимларини топишга имкон берадиган усул энг мақбул усул ҳисобланади.

Агарда сиз муаммони ечимини топиш учун тўғри саволлар берсангиз ва унинг ривожланиш йўналишини намоён бўлишида ишончни сақласангиз, диаграмма, сиз ҳар қандай муаммони амалий жиҳатдан ечимини топишингизни кафолатлайди.

«НИЛУФАР ГУЛИ» ЧИЗМАСИ - муаммони ҳал этиш воситаси. Ўзида нилуфар гули қиёфасини мужассам этган. Унинг асосини 9 та катта квадратлар ташкил этиб, уларнинг ҳар бири ўз навбатида тўққизта кичик квадратдан иборат.

Тизимли, ижодий, таҳлилий фикрлаш кўникмаларини шакллантиради.

«Нилуфар гули» схемасини тузиш бўйича ўқув топшириғига йўриқнома
Ўқув топшириқда кўрсатилган муаммони ҳал этиш воситаларини топиш учун:

2) Ўзида нилуфар гули қиёфасини мужассам этган схемани чизинг. Унинг асосини 9 та катта квадратлар ташкил этиб, уларнинг ҳар бири ўз навбатида тўққизта кичик квадратдан иборат;

		B			Z			C
				B	Z	C		
		D		D	A	F		F
				G	H	Y		
		G			H			Y

3) асосий муаммони марказий квадратнинг марказига ёзинг. Уни ҳал этиш ғояларини марказий квадрат атрофида жойлашган қолган саккизта квадратларга ёзинг;

4) ҳар бир ушбу саккизта ғояни марказий квадрат атрофида жойлашган саккизта катта квадрат марказига ўтказинг, бошқача айтганда, нилуфар гулидан унинг гул баргига ўтказинг. Шундай қилиб, улар ҳар бири, ўз навбатида, яна бир муаммо сифатида қаралади.

ГЛОССАРИЙЛАР

ГЛОССАРИЙЛАР

Atamaning o'zbek tilida nomlanishi	Atamaning ingliz tilida nomlanishi	Atamaning rus tilida nomlanishi	Atamaning ma'nosi
Agent	Agent	Агент	Маълум даражада доимий асосда иш кўрувчи улгуржи савдо ходими бўлиб, кўп бўлмаган функцияларни бажаради ва товарга нисбатан мулк ҳуқуқни олмайди.
Ajiotaj talab	rush demand	Ажиотажный спрос	Бозордаги шов-шув ва ваҳима таъсири остида суъний пайдо бўладиган ва шиддат билан ортиб борадиган талаб.
Alyanslar	Alliances	Альянсы	Рақобат курашида ғолиб чиқиш ғоясидан воз кечиш ва ҳамкорлик фирмалари тармоғини шакллантиришга ўтиш.
Assortimentni ishlab chiqish va rejalashtirish	Planning and production of a range	Планирование и производство ассортимента	Бозор талабларига мувофиқ ишлаб чиқаришнинг ассортимент тузилмасини ишлаб чиқиш. Махсулот рақобатдошлигини баҳолаш. Техник ва истеъмол параметрлари ўзаро алоқасини ўрганиш.
Ахборот инфратузилмаси -	Infrastracutur information	информационная инфраструктура	бу мамлакат ахборот фазосининг ривожланиши ва ўзаро фаолиятини таъминловчи тизимчалар, ташкилий таркиблар тизимидир.
Ахборот коммуникация технологиялари -	Infrastracutur information and communication	Информационный и коммуникация инфраструктура	хусусий, умумий ва ишлаб чиқариш коммуникациясида ахборотлар тайёрлаш, қайта ишлаш ва етказиб бериш билан боғлиқ бўлган объектлар, ҳаракатлар ва қоидалар, шунингдек барча технологиялар ҳамда санаб ўтилган жараёнларни бирлашган равишда таъминловчи соҳалар мажмуаси. АКТ тушунчасига микроэлектроника, компьютер ва дастурий таъминот, телекоммуникациялар ишлаб чиқиш ҳамда ишлаб чиқариш, Интернетдан эркин фойдаланишни таъминлаш, Интернетнинг ахборот ресурсларини таъминлаш, шунингдек санаб ўтилган соҳалар билан боғлиқ бўлган турли хил ходисалар ва бу фаолият соҳаларини тартибга солувчи расмий ва норасмий қоидалар қиради.

Аҳолини ижтимоий муҳофаза қилиш –	Social Protection of Population	Социальная защита	давлат томонидан аҳолига барча ҳаёт кечириш шарт-шароитларини яратиш учун мақсадли йуналтирилган кафолатлар тизими.
Аҳолини ижтимоий ҳимоялаш –	Social Protection of Population	Социальная защита	аҳолини бозор иқтисодиётининг салбий ижтимоий ва иқтисодий оқибатларидан асраш, шу оқибатларнинг аҳоли ижтимоий-иқтисодий аҳволига таъсирини юмшатиш.
Аҳолининг реал даромадлари –	The real incomes of the population	Реальные доходы населения	нарх даражаси ўзгаришини ҳисобга олиб, аҳолининг ихтиёрида бўлган даромадга сотиб олиш мумкин бўлган товар ва хизматлар миқдори, яъни, аҳолининг ихтиёрида бўлган даромаднинг харид қуввати.
Активлар	assets	актив	иқтисодий фаолият субъектларининг пул ва молиявий маблағлари, асосий ва айланма фондлари қиймати. Амортизация (depreciation) – фойдаланиш жараёнида асбоб-ускунлар қийматининг эскиргани сайин маҳсулот ҳисобига ўтказиш жараёни. Асосий жамғармалар истеъмол нархини тўла ёки қисман тиклаш учун амортизация орқали амалга ошириладиган нархини тўлатиши зарур. Асосий жамғармалар сарфини қоплаш учун уларга кетган сарфларни тайёрланаётган маҳсулотга сингдириб бориш асосий жамғармаларнинг амортизациясини ташкил этади. Асосий жамғармаларнинг амортизацияси маҳсулот таннархини ўз ичига олади.
Аукцион	Аукцион	Аукцион	товарни олди-сотдисини ташкил қилиш усулларидан бири бўлиб унда трансакция ҳаражатлари реал вақт режимида ўтади.
Бозор мувозанати	market equilibrium	равновесие рынка	бозорда таклиф миқдорини талаб миқдорига тенг бўлган ҳол; таклиф чизиғи билан талаб чизиғи кесишган нуктага мувозанат нукта дейилади.
Ишлаб чиқариш	production	производство	ишлаб чиқариш омилларидан фойдаланган ҳолда маҳсулот яратиш жараёнини ёки ишлаб чиқариш

			омилларини тайёр маҳсулотга айлантириш жараёни.
Диверсификация	The diversification	Диверсификация	(лотинчадан diversus- ҳар хил ва facere-қилмоқ, бажармоқ) – ишлаб чиқаришнинг самарадорлигини ошириш, маҳсулот ва хизматларни сотиш бозорларини кенгайтириш мақсадида тармоқ ва корхоналар фаолият соҳаларини кенгайтириш, маҳсулот ва хизматлар ассортиментларини кўпайтириш.
Диверсификация стратегияси –	diversification strategy	стратегия диверсификация	корхона фаолиятини мавжуд маҳсулотлар ва бозорлар турини кенгайтириш орқали ривожланиш стратегиясидир. Диверсификация стратегияси корхоналарнинг ишлаб чиқариш ва тижорат фаолиятини ривожлантиришнинг энг етакчи замонавий тенденциялардан бири ҳисобланиб, у орқали корхоналарни бозор шароитида вужудга келадиган турли қалтисликларга бўлган рақобатбардошлигини оширади. Диверсификация стратегияси – корхоналарда янги маҳсулотлар линияларини ишга тушириш, қўшма корхоналар тузиш, бошқа корхоналарни сотиб олиш ва бошқа турли услубларда амалга ошириши мумкин
Дивиденд	dividend	Дивиденд	ҳиссадорлик жамиятлари фойдасининг бир қисми бўлиб, акциянинг сони ва турига қараб ҳар йили ҳиссадорлар орасида тақсимланади
Дисконт	dicount)	Дисконт	марказий банк томонидан тижорат банкларига бериладиган қарзларга қўйиладиган фоиз.
Даромад	income	Доход	ишлаб чиқариш натижасида тушган пул (фойда).
Давлат истеъмоли	Public consumption	Государственное потребление	давлат истеъмоли учун маҳсулот ва хизматларга, шунингдек, хусусий секторда ишлаб чиқарилган маҳсулот ва хизматларга кетган харажатлар.
Ишсизлик	unemployment	безработица	аҳолининг иқтисодий фаол қисми иш топа олмаслиги, меҳнат резервига айланиши.

Ишсизликнинг даражаси	unemployment rate	Уровень безработицы	ишсизлар умумий сонининг ишчи кучига бўлган нисбати.
Иш ҳақи	wage , nominal	зарплата	пул, қиймат шаклидаги иш ҳақи.
Импорт	import	Импорт	мамлакат ички бозорларида сотиш учун чет эл молларини, капиталини ва технологиясини олиб келиш. Импорт халқаро меҳнат тақсмоти натижасидир. У вақтни тежашга, халқ хўжалиги, аҳоли эҳтиёжини қондириш вазибаларини муваффақият билан ҳал қилишга кўмаклашади.
Инвестиция	investment	Инвестиция	ишлаб чиқаришни ривожлантириш мақсадида мамлакат ёки чет элларда иқтисодиётнинг турли тармоқларига узок муддатли капитал киритиш. Инвестициларнинг молиявий ва реал турлари мавжуд.
Истеъмол нархлари индекси	consumer price index	Индекс потребительских цен	одатда, оила томонидан истеъмол қилинадиган товар ва хизматлар нархи базис даврга нисбатан ўзгаришининг ўртача даражасини акс эттирадиган кўрсаткич, инфляция кўрсаткичи сифатида ишлатилади.
Инфляция	inflation	Инфляция	пулнинг қадрсизланиши, муомаладаги пулнинг қадрсизланиши, пул массасининг товарлар массасидан устунлиги натижасида товар билан таъминланмаган пулларнинг пайдо бўлиши. Инфляция товар баҳосининг очикчасига ва яширин равишда ошиб кетишига олиб келади.
Инфляция даражаси	rate of inflation	Уровень инфляции	маълум вақт ичида (ой, йил) нарх даражасининг фоизда ўзгариши.
Иқтисодий ўсиш	economic growth	экономического роста	реал миллий даромад ёки маҳсулотнинг аҳоли жон бошига ўсиши.
Ликвидлик	liquidity	ликвидность	турли корхоналар, бирлашмалар, фирмалар ва банкларнинг ўз қарзини тўлай олиш ёки бошқа мажбуриятларини бажара олиш имконияти.
Миллий даромад	national income	национальный доход	миллий ишлаб чиқаришда олинадиган даромад ёки иқтисодиётнинг барча турдаги

			даромади баҳоси.
Меҳнат умумдорлиги (	labour productivity	Трудо способность	меҳнат маҳсулдорлигини, ижтимоий ишлаб чиқариш самарадорлигини ифодаловчи умумлашма кўрсаткичлардан бири.
Номинал ЯММ	nominal GNP	Номинал ВВП	жорий нархларда акс этирилган ялпи миллий маҳсулот.
Номинал алмашув курси	nominal exchange rate	Номинал обменный курс	миллий валюта ва чет эл валюталари бирликларининг одатда мавжуд бўлган нисбати. Ушбу нисбат ҳам қатъий белгиланган, ҳам чайқалиб турувчи асосда амалга оширилиши мумкин.
Паритет	parity	Паритет	тенглик, тенг ҳуқуқли, тенг вакиллик асосларида бирон бир иқтисодий (сиёсий) ҳаракатда иштирок этиш.
Субсидия	subsidy	Субсидия	давлат бюджети ҳисобидан корхоналар, ташкилотлар ва хорижий давлатларга бериладиган маблағ. Субсидия бозор иқтисодиётини тартибга солиш воситаси ҳисобланади.
Савдо баланси	merchandise trade balance	Торговли баланс	экспорт ва импорт тушумлари ва тўловларини акс эттирувчи баланс. Унда савдо битимида кўзда тутилган, аммо жорий даврда амалга оширилмайдиган тўловлар ва тушумлар ўз аксини топмайди.
Ишлаб чиқариш имкониятлари чизиғи	Production line	Производственная линия	мавжуд бўлган ишлаб чиқариш ресурсларидан тўлиқ ва самарали фойдаланиш орқали ишлаб чиқариладиган товарлар комбинациясини ифодаловчи чизиқ.
Ишлаб чиқариш омиллари	Factors of production	Факторы производства	чекланган бўлиб, уларга меҳнат (labour), капитал (capital), материаллар (хом ашё, бутловчи қисмлар, электр энергияси, газ, сув ва ҳоказо), ер (land).
Ишлаб чиқариш функцияси	Production Function	Производственная функция	– ишлаб чиқарилган маҳсулот миқдори билан шу маҳсулотни ишлаб чиқаришдаги сарфланган ишлаб чиқариш омиллари миқдори ўртасидаги боғлиқликни ифодаловчи функция.

Капитал	capital	Капитал	– узоқ муддатли ораликда маҳсулот ишлаб чиқариш учун фойдаланиладиган ресурс.
Капитални меҳнат билан чекли технологик алмаштириш нормаси	Limited working capital and technological exchange rate	Ограниченное оборотного капитала и технологический курс	- иккала ишлаб чиқариладиган А ва В товарлар учун бир хил бўлиб, улар меҳнат нарҳини капитал нарҳи нисбатига тенг.
Касаба уюшмаси -	Trade union	Профсоюз	бу ишчилар уюшмаси бўлиб, у ўзининг аъзолари номидан ва кўрсатмасига кўра тадбиркорлар билан музокара олиб бориш ҳуқуқига эга ташкилот.
Меҳнат бозорида монополия –	Monopsony in the labor market	Монополия на рынке труда	бу мукаммаллашган рақобатдаги меҳнат бозорининг алоҳида бир четки кўриниши бўлиб, бунда бирор кичик шаҳардаги ягона фирма маҳаллий аҳолининг кўп қисмини иш билан таъминлайди.
Монополия	monopoly	Монополия	бу шундай бозорки, унда фақат битта маҳсулот ишлаб чиқарувчи фирма фаолият олиб боради ва маҳсулот ишлаб чиқаришни, сотишни тўлиқ назорат қилади.
Нарх дискреминацияси	Price diskreminatsi yasi	Цена дискреминация	бунда фирма бир хил товарни ҳар хил нарҳда сотиб олиш имконияти ҳар хил бўлган харидорларга сотади.
Рента	Renta	Рента	таклифи қатъий чекланган ресурс эгаси томонидан олинадиган даромад
Талаб функцияси	demand function	Требования функция	талабга таъсир қилувчи омиллар миқдори билан талаб миқдори ўртасидаги боғлиқликни ифодалайди
Талаб қонуни –	the law of demand	закон спроса	нарҳдан бошқа омиллар ўзгармаганда талаб миқдори билан нарх ўртасидаги боғлиқлик.
Фоиз	interest	Процент	даромад, ўз мулкни бошқа жисмоний ва ҳуқуқий шахсларга фойдаланишга бериш ва ундан фойда олиш.
Фоиз ставкаси	interest rate	Процентное ставка	кредит ёки қарз ставкаси капитали эвазига тўловнинг фоиз кўрсаткичи. Одатда, қарзга олинган пул белгисининг бир бирлигига тўғри келадиган йиллик тўловни акс

			эттиради.
Хусусийлаштириш	privatization	Приватизация	давлат мулкани, иқтисодиётдаги давлат секторини хусусийлаштириш. Хусусийлаштириш давлат мулки монополиясини тугатиш, эркин соҳиблик ташаббусига йўл очиш, бозор иқтисодиётини рағбатлантириш мақсадида амалга оширилади.
Эҳтимол	probability	вероятно	маълум натижага эришиш имконияти.
Экспорт	export	Экспорт	товарлар, хизматлар ва капиталларни ташқи бозорда реализация қилиш мақсадида четга чиқариш.
Ялпи инвестиция	gross investment	валовые капиталовложения	бу амортизация қиймати билан соф инвестиция (капиталнинг ўсган қисми) нинг йиғиндиси.

**ТАВСИЯ ЭТИЛАДИГАН ЭЛЕКТРОН
ЖУРНАЛЛАР ВА ИНТЕРНЕТ САЙТЛАР**

ТАВСИЯ ЭТИЛАДИГАН ЭЛЕКТРОН ЖУРНАЛЛАР ВА ИНТЕРНЕТ САЙТЛАР

Электрон журналлар

1. Lawrence Finle, Entrepreneurial Strategies: PWS-KENT Publishing, 2010
2. Ansoff matrix. www.free-management-ebooks.com
3. Иқтисодиёт ва инновацион технологиялар.
Илмий-электрон журнал. www.iqtisodiyot.uz
4. Экономическое обозрение. www.cer.uz
5. Signature books international. www.ama.org
6. Journal of Economics Research. www.ama.org
7. Journal Economic Development, Innovation, and Entrepreneurial. www.ama.org
8. infrastructure journal development".
9. The wall street Journal.

Интернет сайтлар

1. www.digitalmetricsplaybook.com
2. www.economic.com
3. www.bizneslab.uz
4. www.study.com
5. www.inderscience.com
6. www.free-management-ebooks.com

**МАВЗУГА ОИД АДАБИЁТЛАР, ЖУРНАЛЛАР ВА
ИНТЕРНЕТ ТАРМОҒИДАН ОЛИНГАН
ТАРҚАТМА МАТЕРИАЛЛАР**

МАВЗУГА ОИД АДАБИЁТЛАР, ЖУРНАЛЛАР ВА ИНТЕРНЕТ ТАРМОҒИДАН ОЛИНГАН ТАРҚАТМА МАТЕРИАЛЛАР

1. “A.David Selver, Cashing Out:How to Value and Sell the Privately Held Company, EnterpriseDearborn” (www.marketingperformanceadvantage.com),Rich Schreuer, SVP, Chadwick Martin Bailey, Inc.; CMG Partners 2010
  2. Bill Meyer, Cash Flow: A.Practical Guide for the Entrepreneur,Pers Press 2010
  3. “Charles P.Licson, A Legal Guide for small Buziness:How to do it Right the first time,Crisp publications 2012 ”
  4. “Why Managing by Facts Works,” Strategy + BusinessSpring 2006). Jeffrey Pfeffer, and Robert Sutton
  5. Michael E. Cerber, The E-Myth Manager: Why Management Doesn’t Work – and What to do About it, Harper Buziness.
, (Wharton School Publishing, 2007) and related website www.NPVMarketing.com.
  6. Infastructure Entrepreneurship, (www.marketingmetricshandbook.com)
  7. Infastructure Performance Tools, Roger Best (www.rogerjbest.com)
  8. Infastructure Management by Roger Best, 5th edition, (Pearson Publishing, 2008).
  - 9.Interview - August 2015 Infastructure and economic development: An interview with John Rice<http://www.usnews.com/>
  10. Making infastructure exciting: An interview with Peter Dawson
<http://www.mckinsey.com/>
  11. Ramakrishna Nallathiga: Assessing the Infastructure Level and Growth Performance of Indian StatesJournal of Infastructure Development June 2015 7: 76-100,doi:10.1177/0974930615581225
  12. John S. Hill, Myung-Su Chae, and Jinseo Park: The Effects of Geography and Infastructure on Economic Development and International Business InvolvementJournal of Infastructure Development December 2012 4: 91-113,doi:10.1177/0974930612465205
- Interview

A Research Note on the Public–Private Partnership of India’s Infastructure Development

1. **Nagesha G.**
  1. Doctoral Teacher Fellow, Institute for Social and Economic Change (ISEC), Bangalore and Faculty Government Arts College, Bangalore, Indianagesha@isec.ac.in/nageconomics@gmail.com
2. **K. Gavithri**
  1. Professor in Economics, Centre for Economic Studies and Policy (CESP), ISEC, Bangalore, Karnataka, India

Abstract

To clip infastructure inadequacy both in India and rest of the World Public–Private Partnerships (PPPs) emerged as an alternative to the traditional mode of infastructure provisions of governments. The article analyses trends and patterns of various infastructure sectors and regional distribution of PPPs at India’s national and sub-national levels to identify to what extent this has been able to curb infastructure deficit. The growth empirics

reveal that there has been a sharp increase in the number of PPP projects. This has been contributing to enhanced regional and sectoral infrastructure availability. In addition, the article has observed that PPP projects under the national highway category are time and cost efficient as compared to the non-PPP projects. However, these projects have tended to concentrate in certain sector and regions, thus being the case both in the global and Indian context. This is despite the incentives available for the purpose. The present article explores the possible reasons for this uneven growth in India to be due to differences in the political will among the national and sub-national governments in promotion of the infrastructure PPP policies, effective functioning of governments' various infrastructure executive departments including PPP nodal agencies for identifying, executing, coordinating various departments and in promotion of projects for hassle-free quick implementation and to redress the various differences. Financial assurances to the concessionaires on their investments, availability of land and other incentives like tax incentives, capital grant (viability gap funding), and coordination by users and nature of project risks, and the degree of private sector risk management capacity are some the important factors explaining the differences.

Infrastructure Development and Access to Basic Amenities in Class-I Cities of West Bengal, India

Insights from Census Data

1. [Ismail Haque](#)¹
1. ¹Centre for the Study of Regional Development (CSRD), School of Social Sciences (SSS), Jawaharlal Nehru University (JNU), New Delhi, India
1. Ismail Haque, Centre for the Study of Regional Development (CSRD), School of Social Sciences (SSS), Jawaharlal Nehru University (JNU), New Delhi 110067, India. E-mail:ismailhaque140489@gmail.com

Abstract

.....
Examination of the city-level infrastructure data from Census databases reveals that improvements in both social and physical infrastructure parameters have occurred in class-I cities of West Bengal but not in economic infrastructure aspects while access to basic amenities and assets has improved only slightly at the household level. However, cities situated in the lowermost infrastructural development categories dominate the urban scene in this state. Furthermore, any discernible improvements in infrastructural facilities during

the last decade are totally confined to a few large cities like Kolkata, Howrah, Asansol, Durgapur, Siliguri, Burdwan and Bally. As regards the overall infrastructural development, about 48 per cent of the class-I cities experienced a very low-to-low level improvement in facilities in 2011, implying the dismal status of infrastructure in the smaller class-I cities. The pace in growth of infrastructure facilities in large cities is sluggish compared to many medium and small centres, due to their inability to update the existing infrastructure base up to the required level to meet burgeoning civic demands. Whatever success is gained is disproportionately distributed across the class-I cities of the state, highlighting the tremendous inter-city disparity.

Инфраструктура в России и за рубежом №3' 2016

ИНФРАСТРУКТУРА ЭКОНОМИКА INFRASTRUCTURE OF ECONOMICS

Особенности критериального метода исследования процесса формирования прибыли от рекламы

Оганесян А.С., кандидат физико-математических наук, генеральный директор Научно-производственного центра новых информационных технологий, e-mail: nit08@yandex.ru

Оганисян И.А., зам. главного бухгалтера ООО «Компания ЮЖ», e-mail: nit08@yandex.ru

В статье рассмотрены наиболее важные особенности и преимущества критериального метода исследования процессов формирования прибыли от рекламы. На конкретных примерах показана возможность решения самых сложных задач, которые невозможно решить другими методами. В частности, показана возможность проводить анализ и определять до начала рекламных мероприятий условия, при которых может иметь место запланированная эффективность воздействия рекламных обращений на сознание потенциальных покупателей, а также эффективность затрат на их подготовку.

Ключевые слова: инфраструктура, эффективность транспорт, затраты на энергетика,.

Используемые источники

1. Хопкинс К. Реклама. Научный подход. – М.: Альфа-Пресс, 2000.
2. Уэллс У., Бернет Дж., Мариарти С. Реклама: принципы и практика: пер. с англ.; под ред. С.Г. Божук. – СПб.: Питер, 2001.
5. Панкратов Ф.Г., Баженов Ю.К., Серёгина Т.К., Шахурин В.Г. Рекламная деятельность. – М.: Издательско-торговая корпорация «Дашков и Ко», 2002.
6. Матанцев А.Н. Эффективность рекламы. – М.: Финпресс, 2002.

Оценка взаимосвязи между ATL-затратами и финансовой результативностью бизнеса в России

Каткова Я.И., ассистент, аспирант кафедры маркетинга фирмы Национального исследовательского университета «Высшая школа экономики», e-mail: yanakatkova@mail.ru

Данное исследование посвящено анализу финансовой результативности ATL-затрат. На примере 89 крупнейших компаний из различных секторов экономики найдено и объяснено положительное влияние ATL-инструментов на выручку и чистую прибыль. В исследовании также показано значимое влияние типа продаваемых товаров и услуг на эффективный с финансовой точки зрения рекламный бюджет. Для продвижения товаров повседневного спроса предпочтительны наружная реклама и телевидение. Для товаров длительного пользования – печатная и наружная реклама. А для услуг – только наружная реклама.

Ключевые слова: ATL-инструменты, финансовая результативность, публичные компании, товары повседневного спроса, услуги, товары длительного пользования.

Используемые источники

1. Гусейнова М.А., Теунаев Д.М. Анализ экономического эффекта моделирования финансового состояния компаний с учетом инвестиций в рекламу // Научный журнал Куб-ГАУ. – 2012. – № 75. – С. 1.
2. Bloch H. Advertising and profitability: a reappraisal // Journal of Political Economy. – 1974. – Vol. 82. – No. 2. – P. 267–286.
3. Cooil B., Devinney T.M. The return to advertising expenditure // Marketing Letters. – 1992. – Vol. 3. – No. 2. – P. 137–145.
4. Dekimpe M.G., Hanssens D.M. The persistence of marketing effects on sales // Marketing Science. – 1995. – Vol. 14. – No. 1. – P. 1–21.
5. Keh H.T., Chu S., Xu J. Efficiency, effectiveness and productivity of marketing in services // European Journal of Operational Research. – 2006. – Vol. 170. – P. 265–276.

Сравнительный анализ современных моделей потребительского поведения применительно к развивающимся рынкам

Мордашкина Ю., аспирант Волгоградского государственного технического университета, адъюнкт Российской академии естественных наук, e-mail: Yulia.mordashkina@bk.ru

В статье рассматриваются современные модели потребительского поведения, которые отражают выбор потребителем тех или иных товаров и играют огромную роль в управлении процессом принятия решения о покупке. Рассматриваемые в статье маркетинговые модели адаптированы автором к потребительскому рынку, потому что ориентированы непосредственно на потребителя и более полно описывают его поведение, учитывая его потребности.

Ключевые слова: модель 4С, модель 4А, поведение потребителей, развивающиеся рынки.

Используемые источники

1. Матковская Я.С. Потребительское поведение на развивающихся рынках : монография / Я.С. Матковская, Ю. Мордашкина; ВолгГТУ. – Волгоград, 2015. – 91 с.
2. Юдина Н.А. Модели покупательского поведения на потребительском рынке // Креативная экономика. – 2009. – № 8 (32). – С. 147–154.
3. Шевченко Д. Поведение потребителей. Часть 1. Теория потребительского поведения в маркетинге [Электронный ресурс]. URL: shevchenko.rggu.ru/?p=109
4. Эннмари Х. Маркетинговая модель 4С [Электронный ресурс]. URL: smartinsights.com/marketing-planning/marketing-models/4cs-marketing-model/
5. Брей Дж.П. Теории потребительского поведения: подходы и модели [Электронный ресурс]. URL: eprints.bournemouth.ac.uk/10107/

ИНФРАСТРУКТУРА ИССЛЕДОВАНИЯ INFRASTRUCTURE RESEARCH

Инфраструктура исследование потребительских предпочтений в сфере киноиндустрии

Голубева М.А., кандидат экономических наук, доцент кафедры менеджмента и маркетинга ФГБОУ ВПО «Костромской государственный университет имени Н.А. Некрасова», e-mail: mariya-golubeva-2012@mail.ru

Голубев Р.А., студент кафедры менеджмента и маркетинга ФГБОУ ВПО «Костромской государственный университет имени Н.А. Некрасова», e-mail: matveybagrov@mail.ru

В статье представлены ключевые результаты маркетингового исследования потребительских предпочтений в сфере киноиндустрии на основе методов когнитивного моделирования. Проведен мультиатрибутивный анализ факторов, влияющих на потребительский выбор, с учетом регионального компонента. Построена обобщенная матрица удовлетворенности целевого сегмента и обоснованы перспективные маркетинговые инструменты по нивелированию когнитивных разрывов в системе идеальных потребительских ожиданий.

Ключевые слова: *Инфраструктура исследование, потребительские предпочтения, киноиндустрия, целевой сегмент потребителей, мультиатрибутивный анализ, когнитивное моделирование.*

Используемые источники

1. Указ Президента Российской Федерации от 7 октября 2015 г. № 503 [Электронный ресурс]. URL: kremlin.ru/acts/bank/40098 (дата обращения: 10.01.2016).
2. Голубева М.А. Интегрированные маркетинговые коммуникации в системе продвижения российской кинопродукции [Текст] // М.А. Голубева, Р.А. Голубев // Научная перспектива. – 2015. – № 1. – С. 23–25.
3. Заворохина Н.В. Использование методов когнитивного моделирования при оценке потребительских предпочтений в отношении безалкогольных напитков [Текст] // Маркетинг в России и за рубежом. – 2013. – № 1 (93). – С. 27–36.
4. Официальный сайт ООО «Волга» [Электронный ресурс]. URL: kvolga.ru/volga/ (дата обращения: 12.01.2016).
5. Официальный сайт ООО «Пять Звёзд» [Электронный ресурс]. URL: 5zvezd.ru/cinemas/kostroma/ (дата обращения: 12.01.2016).
6. Официальный сайт ООО «Синема Стар» [Электронный ресурс]. URL: cinemastar.ru/cinemas/5/542/ (дата обращения: 12.01.2016).

А.Р. Исмаилов

“Инфратузилма иқтисодиёти”

Фани бўйича
ўқув-услубий мажмуа

Амалий машғулотлар учун

Тошкент: Иқтисодиёт, 2016 йил, 200 бет.